

ЗМІСТ

НАША ОБКЛАДИНКА

- 1-а сторінка. „Наука – школі” – стрижнева тема журналу.
2-а та 3-я сторінки. „Молодий директор – погляд у майбутнє”. Всеукраїнський круглий стіл МОН України.
4-а сторінка. Освітнянські керівники про актуальне: міркування, переконання, погляди.

Філософія школи

- Ольга Грива. Толерантність керівника до творчого вчителя. Чи потрібен директору творчий учитель? 4
Третій форум освітянських керівників „Багато-векторність виховного простору України: директор навчального закладу та національне виховання” 10
Володимир Бех. Національне виховання в контексті глобалізаційних процесів: актуальні завдання 11
Олександр Остапчук, Світозара Хома, Степан Дудяк. Освіта м. Тернополя: культура та традиції – усталені й нові. Про виховний досвід тернополян, що є резонансним у суспільстві та педагогічній громаді 14
Віталій Бакалюк, Юрій Федоров. Візерунки національного виховання: тернопільський стиль 20
„Сучасна освіта в Україні – 2011”
„Первоцвіт” – конкурс обдарованої сільської молоді та її наставників 24

Психологія - школі

- Сергій Максименко. Ієнеза особистості: становлення та здійснення 26
Георгій Беженар, Тетяна Яблонська. Сім'я очима підлітків: результати емпіричного дослідження 32
Олена Сечейко. Комплексний підхід до розвитку особистості як основа забезпечення успішності школяра 39

Педагогіка школи

- Людмила Хілінська. Формування стійкого інтересу до педагогічної професії в умовах профільного навчання в ліцеї 46
Григорій Фрейман. Синергетичний підхід щодо організації діяльності загальноосвітнього навчального закладу 57
Марія Блажко. Синергетичні підходи в методиці викладання української мови 64
Наталія Муранова. Особливості підготовки випускників закладів освіти до вступу у вищі навчальні заклади 68
Фабіан Андрушкевич. Важливість академічної співпраці українсько-польських університетів 75
Галина Котлярчук. Екологічна освіта старшокласників 80
Андрій Галай. Юридична клініка як суб'єкт навчально-виховного процесу у середній школі 84

ДИРЕКТОР ШКОЛИ ЛІЦЕЮ ГІМНАЗІЇ

МОН, АПН, ВАК

Всеукраїнський
науково-
практичний
журнал

Свідцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 3826 від 22 листопада 1999 р.
Серія КВ № 3826 від 9 березня 2004 р.

ФАХОВЕ ВИДАННЯ З ПЕДАГОГІЧНИХ,
ПСИХОЛОГІЧНИХ ТА ФІЛОСОФСЬКИХ НАУК

Постанова Президії

ВАК
У К Р А І Н И

№ 5 – 05/4 від 11 квітня 2001 року
№ 1-05/1 від 26 січня 2011 року

Головний та науковий редактор

Ольга ВИГОВСЬКА

Коректура

Олена ПАВЛОВСЬКА

Анотації англійською

Наталія КОЗЛОВСЬКА

Художній та відповідальний редактор

Олексій ВИГОВСЬКИЙ

Верстка

Владислав ЗАХАРЕНКО

Відповідальний редактор

Тетяна ГОДЕЦЬКА

Фотокореспондент

Наталія БОЙКО

© О. Виговська, ідея та концепція
© О. Виговський, дизайн та оформлення
© „Директор школи, ліцею, гімназії”, 2011

ЗАСНОВНИКИ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ
НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. М.П. ДРАГОМАНОВА
ВИДАВНИЦТВО
„ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА“
ЦЕНТР СПРИЯННЯ
СУСПІЛЬНОМУ РОЗВИТКУ
ім. МИКОЛИ ПИРОГОВА

Передплатні індекси:
22953
23974

Редакційна рада

Голова **Василь КРЕМЕНЬ**

Віктор **АНДРУЩЕНКО**
Ірина **БАРМАТОВА**
Володимир **БЕХ**
Іван **БЕХ**
Оксана **БЕЛКІНА**
Надя **БІБІК**
Володимир **БОНДАР**
Тетяна **БОРЗЕНКОВА**
Маріана **БОСЕНКО**
Людмила **ВАЩЕНКО**
Ольга **ВИГОВСЬКА**
Микола **ГУЗИК**
Ірина **ГОРЕЦЬКА**
Ольга **ГРИВА**
Петро **ДМИТРЕНКО**
Лілія **ДОНСЬКА**
Олександра **ДУБОГАЙ**
Галина **ЕЛЬНИКОВА**
Валентин **ЗАЙЧУК**
Іван **ЗЯЗЮН**
Людмила **КАЛІНІНА**
Людмила **КАРАМУШКА**
Юрій **КУЗНЕЦОВ**
Володимир **ЛУГОВИЙ**
Олександр **ЛЯШЕНКО**
Василь **МАДЗІГОН**
Сергій **МАКСИМЕНКО**
Юрій **МАЛЬОВАНИЙ**
Валентин **МОЛЯКО**
Віктор **ОГНЕВ'ЮК**
Віктор **ОЛІЙНИК**
Іван **ОСАДЧИЙ**
Надя **ОСТРОВЕРХОВА**
Людмила **ПАРАЩЕНКО**
Павло **ПОЛЯНСЬКИЙ**
Павла **РОГОВА**
Світлана **РУДАКІВСЬКА**
Олександра **САВЧЕНКО**
Ганна **САЗОНЕНКО**
Володимир **СКИБА**
Георгій **ФІЛІПЧУК**
Василина **ХАЙРУЛІНА**
Наталія **ЧЕПЕЛЄВА**
Олена **ЧИНОК**
Микола **ШКІЛЬ**

МОН інформує й пропонує

Олег Єресько. Перші Всеукраїнські Інтернет-збори батьків першокласників: узагальнені результати..... 87

Управління школою

Олена Богомоллова, Тамара Пушкарьова. Управління інноваціями в Севастопольському навчально-виховному комплексі №1 90
Ольга Углова, Олена Кривоносова. Методичні рекомендації щодо роботи з інформаційними джерелами бібліотеки. На прикладі фондів ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського 102
Вікторія Тишевська, Олена Новицька. Бібліотечно-інформаційний комплекс – центр інтелектуального та творчого розвитку особистості.....108
Наші ювіляри 112

*Журнал рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету
ім. М.П. Драгоманова
(протокол № 6 від 25.01.2011 р.)*

УМОВИ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ „Директор школи, ліцею, гімназії”

- Статті мають бути написані спеціально для часопису „Директор школи, ліцею, гімназії” (ніде раніше не друковані і не надіслані до інших видань). Наукові статті повинні відповідати вимогам ВАКУ до наукових праць, а за тематикою – інтересам директорів шкіл та керівників середньої освіти.
- Редакція залишає за собою право скорочувати, редагувати, а також структурувати статті, вносити зміни в їх назву.
- За достовірність фактів, дат, назв і точність цитування несуть відповідальність автори.
- Статті приймаються у вигляді файлів текстового редактора MS Word for Windows електронною поштою або на інших носіях.
- Фотографії подаються в оригінальному вигляді або в електронних графічних форматах tif та jpg.
- Дискети, рукописи, малюнки, фотографії та інші матеріали, надіслані до редакції, не повертаються.
- Стаття має бути підписана всіма авторами і супроводжуватися авторською довідкою (вказати повне ім'я, по батькові та посаду), обов'язково стислими анотаціями укр., рос. та англ. мовами з виокремленням ключових слів також трьома мовами та УДК.
- Авторські статті друкуються мовою оригіналу.

Електронна пошта редакції: **director@oldbank.com**
Адреса редакції: 03037, м. Київ, вул. Освіти, 6, к. 12.
Наш сайт: <http://director-ua.info>
<http://director.npu.edu.ua>

*Повний або частковий передрук матеріалів журналу
„Директор школи, ліцею, гімназії” можливий лише за
письмовою згоди редакції.*

Підписано до друку 25.01.2011 р. Формат 70x100 1/16.
Папір офсетний. 9,5 умов. друк. арк. Наклад 1100.
Віддруковано на ЗАТ „Книга”. Зам. 1-13
Свідоцтво ДК №2325 від 25.10.2005 р.

Центр ССР ім. Миколи Пирогова
03037, м. Київ, вул. Освіти, 6
Свідоцтво: ДК №1709 від 9.03.2004 р.

ФІЛОСОФІЯ ШКОЛИ

ПОБУДОВА СУЧАСНОЇ ШКОЛИ – СПРАВА ЇЇ КЕРІВНИКІВ

*(Витяг з листа на ім'я голови ВАК України
щодо обґрунтування необхідності започаткувати новий науковий напрям
у журналі „Директор школи, ліцею, гімназії“)*

Випереджальний поступ української школи вимагає розробки методології освіти й виховання, яка має базуватися, в першу чергу, на філософських засадах. До її творення долучаються й директори шкіл, ліцеїв, гімназій, які стають науковими дослідниками нового напрямку підготовки фахівців вищої кваліфікації – філософії освіти, фахівці якої позитивно впливають на модернізацію національної системи освіти у дискурсі становлення суспільства знань і знанневої економіки.

Глобалізація світових процесів, європейський поступ української освіти вимагає від сучасного директора школи спроможності у вирішенні стратегічних завдань освіти й зокрема шкільництва. Тож директор сьогодні потребує ґрунтовної філософської освіти, тому у фаховому виданні, яким є журнал „Директор школи, ліцею, гімназії”, з'явилася нова рубрика „Філософія школи”, де висвітлюватимуться як проблеми сучасного суспільства, так і філософське осмислення їх причин та усвідомлення багатоваріантності як шляхів їх вирішення, так і способів набуття такої готовності керівниками середньої освіти та й учительством у цілому.

Василь Кремень,
Президент НАПН України, голова редакційної Ради
Всеукраїнського науково-практичного журналу
„Директор школи, ліцею, гімназії”

ТОЛЕРАНТНІСТЬ КЕРІВНИКА ДО ТВОРЧОГО ВЧИТЕЛЯ

ЧИ ПОТРІБЕН ДИРЕКТОРУ ТВОРЧИЙ УЧИТЕЛЬ?

В статті висвітлено питання творчості й толерантності у сфері освіти, а також результати дослідження особливостей прояву толерантності керівників середніх загальноосвітніх шкіл до творчих учителів.

Ключові слова: толерантність, творчість, керівник, учитель, управління.

Ольга ГРИВА

Декан Кримського гуманітарного факультету НПУ імені М.П. Драгоманова, доктор філософських наук, доцент

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

С у ч а с н а управлінська діяльність неможлива без використання досягнень таких наук, як психологія управління і психологія управління персоналом. Управління в системі освіти також вже давно й плідно будує свої управлінські

схеми, спираючись на ці наукові сфери. Однією з відкритих для подальших інтенсивних досліджень залишається область управління в середній загальноосвітній школі. Питання толерантності директора школи й управління в освіті взагалі залишаються маловивченими. Не розглядалось і зокрема питання про ставлення керівника школи до творчого вчителя. Хоча самі питання творчості й креативності, а також толерантності в освіті досліджуються вже достатньо тривалий час.

Виходячи з гуманістичного ества сучасної освіти, а також з високого ступеня суб'єктності сучасного освітнього процесу, ми припустили, що прийняття творчої особи такою, яка вона є, прийняття іншості партнера у взаємодії є необхідною умовою успішності управлінської діяльності в школі. Толерантний керівник завдяки особливій тактиці побудови своєї поведінки щодо підлеглих досягає більшої результативності. Проблеми, з якими зустрічаються керівники – зростання агресивності в дитячо-молодіжному середовищі, ускладнення міжетнічних і соціальних відносин в соціокультурному просторі існування сім'ї як основного соціального інституту, з якого дитина приходить в школу, функціонування безлічі молодіжних субкультур та інші подібні проблеми – пояснюють практичний інтерес до досліджень в області толерантності керівників у системі освіти. Але особливо на цьому фоні постає питання про толерантність шкільного керівника до творчої особистості взагалі й зокрема – до творчого вчителя.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розвиток толерантності перетворюється для вітчизняної освіти в стратегічно значущу мету, і тому ця проблема останніми роками стала надзвичайно актуальною як в психології, так і педагогіці. Об'єктами толерантності в суспільстві часто стають представники меншин. До меншини ж можна віднести і тих, кого прийнято називати „творчими особистостями”. Сфери творчого прояву людей різноманітні: наукова діяльність, література й мистецтво, спілкування, освіта, фольклор, подорожі і т.д. Творча діяльність пронизує все життя, але ставлення до творчого процесу і його продукту в більшості неоднозначне. Як правило, більшість готова бути толерантною до тих пір, поки це зручно, в даному випадку, наскільки це сумісно з уявленнями про те, як все повинно бути. При цьому крайня терпимість щодо членів своєї групи може поєднуватися з крайньою нетерпимістю до представників інших груп, тобто до інших, не своїх. Таким чином, суспільство обмежує право індивіда бути іншим. Його, як показує практика, треба заслужити й довести.

Звернемося до одного з важливих аспектів прояву толерантності особистості – до комунікативної толерантності. Люди, що володіють високим рівнем комунікативної толерантності (толерантності в спілкуванні), урівноважені й добре сумісні з різними людьми. Комунікативна толерантність присутня в тих випадках, коли людина не бачить яскравих відмінностей між собою і партнером або не відчуває негативних емоцій з приводу цих відмінностей. Навпаки, інтолерантність обумовлює оцінку іншого тільки зі своїх позицій, що приводить до роздратування й неприйняття позицій інших, показує відсутність гнучкості розуму й перешкоджає гідному виходу зі скрутних ситуацій, що створює особистий дискомфорт в спілкуванні й у роботі. Люди, позбавлені зарозумілості, забобонів, упереджень і негативних стереотипів відносно інших володіють толерантністю, здатні

АНАЛІЗ СТУПЕНЯ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Аналіз наукової літератури показує, що проблема толерантності простежується вже в історико-філософських учіннях, які були присвячені людині, її сутності та сенсам життя. В ранньому середньовіччі ці питання підіймалися Тертуліаном, в епоху Відродження та Новий період – Дж. Локком, Вольтером, Д. Дідро, М. Монтенем, Е. Роттердамським. У філософсько-методологічному плані підставами для вивчення феноменів полікультурності й толерантності стали перш за все ідеї віротерпимості, які проголошували ще античні філософи, а потім філософи нового часу – Вольтер та Дж. Локк.

Ідеї вільного вибору і трансцендентного розуміння людини стали продовженням цього підходу в новітній період історії людства. Внеском в розвиток проблеми толерантності стали думки про розуміння та сприйняття іншого, співвідношення особистісного буття з культурою (В. Дільтей, М. Гайдеггер, К. Ясперс, Е. Шпрангер).

Найбільшого розвитку філософський концепт толерантності набув в англо-американській теорії. Про практики толерантності у співвідношенні з мораллю писав один з провідних британських філософів моралі Б. Вільямс. Толерантність у контексті лібералізму розглядали Д. Грей, С. Мілль, С. Мендус. Класифікував типи обґрунтування толерантності та розглядав толерантність як благо в собі П. Ніколсон.

Чималий внесок у розвиток ідей толерантності зробила й російська релігійна філософія ХІХ-ХХ сторіч, яка підносила феномени Абсолюту, Іншого, Соборності (Н.О. Бердяєв, С.І. Булгаков, В.С. Соловйов, П.А. Флоренський, С.Л. Франк).

Продовжено розробку загальних питань методології і теорії виховання особистості в душі миру та взаєморозуміння в працях вітчизняних та зарубіжних вчених (О. Асмолов, І. Бех, О. Грива, А. Головатенко, О. Безкоровайна, А. Сиротенко, О. Сухомлинська, В.Пивоваров, С. Мігіна). Поступово виник новий напрям у педагогічній науці – педагогіка толерантності. Першим про це написав відомий російський педагог В. Тишков.

Толерантність останніми роками визнається однією з ключових компетентностей особистості. До її ества відносять готовність і здатність людини жити й конструктивно діяти в багатокультурному світі (О. Асмолов, О. Грива, В. Лекторський, А. Погодіна, В. Тишков).

Формулювання мети статті

Вивчити особливості толерантності керівника школи у ставленні до творчої особистості вчителя.

вільно, стримано й відповідально виражати власні думки, позиції, не завдаючи шкоди оточуючим.

Обговорюючи тему толерантності як здібності, інтеграційної якості особистості, відзначимо неприйнятність авторитарної позиції не тільки в спілкуванні педагога з підлеглими. Підкреслимо, що необхідність дії в діалозі, виходячи зі стратегії співпраці, суб'єкт – суб'єктних відносин учасників освітнього процесу вже є прийнятим принципом взаємостосунків у сучасній школі й складовою управлінської та комунікативної компетентності керівника.

Нагадаємо, що в структуру комунікативної компетентності керівника входить: знання правил поведінки в комунікативних ситуаціях, уміння встановлювати контакти, культурно й коректно відстоювати свою точку зору у суперечках, уміння розуміти особисті особливості й емоційний стан співбесідника, управляти власним емоційним станом.

Майстерність комунікативного спілкування особливо важлива у сфері управління людьми, оскільки воно часто носить ірраціональний характер і пов'язане з емоційною стороною життя людини.

На цьому фоні комунікативний аспект толерантності бачиться як здібність до безконфліктного, гармонізуючого спілкування. Діяльнісний її аспект знаходить втілення в умінні вислуховувати й поважати думку співрозмовника, зберігати спокій в суперечці й конфлікті, коректно вести міжособову суперечку й дискусію.

Толерантність тісно пов'язана з емпатійним спілкуванням. У зв'язку з цим слід зазначити, що толерантність є не тільки зовнішнім проявом терпимості й розуміння, вона не зводиться тільки до проблеми спілкування, але виявляє собою й чуйне, щире ставлення до людини, яке, у свою чергу, сприяє його творчому розкриттю й зростанню.

Звернемося до особливостей творчої особистості і, зокрема, творчого вчителя. Поняття творчості багато-

лике – від приватних проявів конкретної людини в діях і операціях, до творчого прояву в глобальних ідеях. Навіть Бог створив світ, проявляючи уселенський творчий акт.

Творчість цілком функціональна, у тому числі, вона характеризує форми взаємостосунків особистості з іншими людьми, суспільством. Творчість виступає і як психологічна категорія (що відображає психологічні особливості людини), і як категорія культурологічна або соціально-історична (що відображає умови існування людини), і як категорія естетична.

Вченими, які активно займалися вивченням психології творчості (Д. Богоявленська, Л. Виготський, В. Петровський, Я. Пономарьов, С. Рубінштейн), виокремлені такі *основні чинники, які забезпечують творчу активність людини:*

- креативність;
- творчий потенціал;
- інтелектуальна активність;
- надситуативна активність.

В. Петровський для характеристики механізму творчої активності запропонував принцип надситуативної активності, який позначає здатність суб'єкта підійматися над рівнем вимог ситуації, ставити цілі, надмірні з погляду початкової задачі. Таким чином, творча активність розуміється як надмірна щодо стимулу діяльність, яка характеризується самостійністю вибору об'єкту мислення, виходом за межі завдання, перетворенням завдання і стимулу, тобто творчість є нестимульованою ззовні перетворюючою і пошуковою активністю.

Творча активність вчителя пов'язана з виходом за межі, які встановлені шкільною навчальною програмою, посадовими інструкціями; високим ступенем самостійності при виборі напряму руху й виборі засобів і методів діяльності. Наскільки сучасний керівник школи готовий приймати названі параметри, що задаються творчим вчителем, і саму його особу? Ми спробували знайти відповідь на це питання в процесі проведення дослідження теоретичних проблем толерантності й творчості, а

також експерименту, що проводився в 2008-2010 рр. керівниками різних шкіл України, які перебували у віці від 28 до 65 років.

На першому етапі дослідження був застосований *метод вільних асоціацій*. Він використовувався для виявлення образу творчої особистості в уявленні керівника. Досліджуваним пропонувалося назвати будь-які слова або словосполучення, які відповідають їх уявленням про творчу особистість. Потім пропонувалося відповісти на питання: „Чи візьмете ви, виходячи з своїх уявлень про творчу особистість, таку людину (вчителя) на роботу?”

Другий етап дослідження припускав використання методики В.В. Бойко „*Комунікативна толерантність*” з метою виявлення рівня комунікативної толерантності керівників шкіл.

На третьому етапі був проведений експрес-опитувальник „Індекс толерантності” для виявлення рівня соціальної толерантності керівників. В його основу покладено вітчизняний і зарубіжний досвід в цій сфері (О. Кравцова, Р. Солдатова, О. Хухлаєв, Л. Шайгерова). Стимульний матеріал опитувальника склали твердження, які відображають як загальне ставлення до навколишнього світу й інших людей, так і соціальні установки в різних сферах взаємодії, де виявляються толерантність та інтолерантність людини.

Таким чином виявлявся рівень толерантності керівників та їх ставлення до творчої особистості через їхнє уявлення про творчу особистість.

В ході вживання *методу „вільних асоціацій” думки керівників щодо того, яким працівником буде творча особистість, розділилися:*

- приблизно **23%** директорів проявили симпатію, толерантність без спроб перебудувати особистість партнера і прийняти його таким, який він є;
- **60%** керівників виразили категоричну відмову співробітничати з творчими особистостями;
- **17%** керівників показали лише не-

значний ступінь толерантності до творчого вчителя.

Дані результати загалом не дуже відрізняються від подібних, отриманих в результаті дослідження толерантності керівників виробництва до своїх підлеглих. [1, 2]

Аналіз причин, за якими керівники готові або не готові приймати творчу особистість на роботу, показав, що значна частина керівників, неготових співпрацювати з творчими особистостями, демонструють споживацьке ставлення до „творця” або його свідоме ігнорування. Цікаво, що толерантні керівники й ті, хто виявився нетолерантним щодо творчої особистості, частково співпали у виборі чинників, за якими вони готові або не готові приймати творчу особистість. Одним і тим же чинникам вони приписували різні значення (позитивні або негативні).

Чинник „*цікавість*” толерантний керівник, звичайно, розглядає як ініціативність, здатність пізнавати нове, цікавитися всім, що може бути корисним у роботі, в пошуку нових рішень.

Інтолерантний керівник приписує цьому чиннику такі особливості, як звичку сунути ніс не в свою справу, випитувати й знаходити дані, які не стосуються безпосередньо роботи, збирати інформацію, щоб потім її використовувати в своїх корисливих цілях.

Чинник „*волелюбність*” перші розцінюють як незалежність, здатність відстояти свою точку зору, відсутність конформістської позиції й самостійність. З іншої точки зору, позиція розглядається як некерованість, недотримання інструкцій, безвідповідальність.

Чинник „*творчість*” керівники, які толерантні щодо творчої особистості, відзначають такі якості, як нестандартність мислення, інтуїція, оригінальність, відчуття гумору, талант, здатність передбачати, новаторство. Керівники, які менш терпимі до творчої особистості, виділяють наступні характеристики: „літає в хмарах”, має абсурдне мислення, вважає

себе розумнішим за всіх, сповідує абсурдні ідеї, часто виглядає зухвало, створює безпідставно проблеми.

Чинник „цїлеспрямованість, амбітність” позитивно оцінюється толерантними керівниками. Наголошується бажання творчої особистості виділитися з натовпу, бути кращим серед успішних, створювати щось корисне, цікаве, красиве, оригінальне, прагнення стати відомим. Нетолерантний керівник відзначає спрямованість творчої особи тільки на реалізацію своїх власних творчих досягнень з метою прославитися, одержати вигоду, славу, гроші, визнання.

Таким чином, можна сказати, що ставлення до творчої особистості неоднозначне. Ставлення суспільства до проявів інновацій в школі, яскравої індивідуальності, успіху, унікальним здібностям, з одного боку, можна характеризувати як захоплене, соціально схвалюване і цінне, а з іншого як таке, що суперечить запиту на спокійного, керованого, не створюючого проблем учителя.

За наслідками діагностики були виявлені дані за методикою „**комунікативна толерантність**”. У керівників був отриманий середній бал комунікативної толерантності 48 при максимально можливому балі 135, що говорить про рівень комунікативної толерантності нижче середнього у випробовуваних. Найвище значення спостерігається за наступними шкалами комунікативної інтолерантності: консерватизм, перевиховання, непростощення. Окрім цього, дана методика дозволила виявити ознаки негативної комунікативної установки щодо творчої особистості, такі як: завуальована жорстокість – високий рівень; відкрита жорстокість – середній рівень; обґрунтований негативізм у думках про людей – високий рівень; буркотіння або схильність робити необґрунтовані узагальнення негативних чинників в області взаємостосунків із партнерами – середній рівень. Можна зробити висновок, що у більшості керівників простежувався негативний

досвід спілкування з творчими особистостями.

За методикою „**індекс толерантності**” середній бал у випробовуваних 33,4 з максимально можливих 48 балів, що говорить про середній рівень соціальної толерантності й означає, що керівники схильні приймати партнера залежно від ситуації.

Було проведено порівняння показників комунікативної толерантності керівників із показниками соціокультурної толерантності у ставленні до творчої особистості. Порівняльний аналіз показав, що чим вище рівень пошани до творчої особистості, тим вище вміння розуміти або приймати індивідуальність інших людей; уміння приховувати або хоча б згладжувати неприємні відчуття, які виникають при зіткненні з некомунікабельними якостями в партнерів; уміння прощати іншому його помилки, незручність. Тим нижче категоричність або консервативність в оцінках людей і прагнення підігнати партнера під себе, зробити його зручним.

Чим вище емпатія, тим вище уміння розуміти або приймати індивідуальність творчої людини, пристосованість до характерів, звичок, установок або домагань інших і тим нижче прагнення керівників оцінювати поведінку, образ думок або окремі характеристики людей, розглядати як еталон самого себе. Чим нижче рівень емпатії, тим більше виявляється категоричність або консервативність в оцінках і неприйнятті творчої особистості.

Аналіз показує, що керівники з низьким рівнем толерантності й емпатії схильні до перебудови, перевиховання партнера під свої погляди й переконання. Вони, як правило, судять про творчу особу, керуючись своїми звичками, установками й настроями, не переносять дискомфорту, не уміють пристосовуватися до характерів і звичок інших людей, не здібні до співпереживання, емпатії. Для них характерні небажання прийняти індивідуальність іншого, неуміння прощати помилки іншої людини, від-

сутність доброзичливості – все те, що можна умовно назвати як „*неприйняття*”.

За отриманими даними було зроблено припущення, що толерантність-інтолерантність керівника залежить і від стажу роботи керівника. Так у керівників із стажем 1-5 років і 20-40 років виявляється найбільша вираженість компоненту перевиховання, а як найменша – в період професійної діяльності від 8 до 12 років. Отже, для більш досвідчених керівників більш характерне прагнення перевиховати творчу особистість під себе, ніж не діяти при взаємодії з партнером по спільній діяльності.

ВИСНОВКИ

Таким чином, аналізуючи результати проведеного дослідження, ми можемо зробити наступні висновки про особливості толерантності керівників загальноосвітніх шкіл до творчих учителів.

Значна частина керівників шкіл (60%) негативно ставиться до творчих проявів вчителів, більш того, категорично відмовляється від ідеї приймати таких на роботу. Їх ставлення до творчого вчителя продиктовано самою ситуацією комунікації, їх попереднім негативним досвідом спілкування з творчими людьми і їх негативними уявленнями про характер прояву творчості у сфері їх професійної діяльності.

17% керівників показали лише незначний ступінь толерантності до творчого вчителя.

І лише 23% директорів проявили симпатію, толерантність, готовність прийняти його таким, який він є без спроб перебудувати структуру особи партнера.

Важливим чинником толерантності-інтолерантності керівників до творчих вчителів є час, проведений в директорському кріслі.

Керівники зі стажем 1-5 років і керівники з великим стажем (20–40 років) схильні проявляти велику нетерпимість до творчих учителів, прагнучи

їх перевиховання й перероблення або хоча б до їх ігнорування. Якнайменше прагнення до перевиховання творчих вчителів проявляють керівники в період професійної діяльності від 8 до 12 років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асмолов А.Г. Толерантность от утопии к реальности. / На пути к толерантному сознанию / А.Г. Асмолов. – М., 2000. – С. 5 – 7.
2. Бакунчик Н.Ю. Толерантность руководителя в отношении к творческой личности. Социальная психология творчества / Н.Ю. Бакунчик. – Челябинск, 2007. – С. 76-90.
3. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей / Д.Б. Богоявленская. – М.: ИЦ „Академия”, 2002.
4. Грива О.А. Соціально- педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного простору: Монографія / О.А.Грива. – К.: Вид. ПАРА-ПАН, 2005.
5. Психодиагностика толерантности личности/ Под. ред. Г.У. Солдатовой, Шейгеровой Л.А. – М.: Смысл, 2008.
6. Тишков В.А. О толерантности. (Доклад на общем собрании Академии педагогических и социальных наук). – Отдельный оттиск, без места и года изд-я. – 12с.

Ольга Грива

Толерантность руководителя к творческому учителю. Нужен ли директору творческий учитель?

В статье отражен вопрос творчества и толерантности в сфере образования, а также результаты исследования особенностей проявления толерантности руководителей средних общеобразовательных школ к творческим учителям.

Ключевые слова: толерантность, творчество, руководитель, учитель, управление.

Olha Hryva

Tolerance of the leader to a creative teacher. Does the headmaster need a creative teacher?

The question of creativity and tolerance in the field of education is reflected in the article. The author gives the results of the research how the tolerance of leaders of secondary general schools to creative teachers is displayed.

Keywords: tolerance, creativity, leader, teacher, management.

ТРЕТІЙ ФОРУМ ОСВІТЯНСЬКИХ КЕРІВНИКІВ

„БАГАТОВЕКТОРНІСТЬ ВИХОВНОГО
ПРОСТОРУ УКРАЇНИ:
ДИРЕКТОР НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ”

Третій форум освітянських керівників за участю вчених НАПН, педагогів, керівників МОН і закладів освіти проведено за ініціативи Всеукраїнського науково-практичного журналу „Директор школи, ліцею, гімназії” у Київському міському Будинку вчителя 27 жовтня 2010 р.

*Розквіт
нашої країни,
її освіти —
в руках осві-
тян, Уряду й
народу України!
Пам'ятаймо
про це, Колеги!*

В рамках третього Форуму презентувався унікальний досвід освіти м. Тернополя, який виокремлюється поміж інших своєрідними виховними концепціями, культурою та традиціями усталеними й новими, знайомство з яким має особливу значущість для сучасного національного виховання громадян країни.

Тож проведення цього Форуму сприяло приверненню уваги громадськості до його ідей та рішень, а також утвердженню сучасної української школи на загальнодержавному й світовому рівнях.

В цьому числі журналу редакційний колектив знайомить своїх читачів з основними виступами й думками його учасників та запрошених.

Реферативно-аналітичний матеріал

Укладачі:

О.І. Виговська,
О.В. Павловська,
О.С. Виговський,
наукові
співробітники ДНПБ
імені В.О. Сухо-
млинського
НАПН України

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: актуальні завдання

Йдеться про національне виховання: про його межі та роль в структурі особистості. Коли особистість розгортається, розвивається, то вона потребує національного виховання. Тож щоб зберегти себе як українську громаду, нам потрібно займатися національним вихованням. Обґрунтовуються причини, чому Україна опинилася в такій суперечливій ситуації, яка розриває її. Це, з одного боку, тому, що Україна не пройшла онтогенез (власний розвиток), а вже потрапила в лабету гігантського процесу глобалізації. По-друге, мову взагалі недооцінюємо, її роль в соціальному розвитку, забуваємо, що всі функціональні системи залежать від семантики мови. Дуже важливо мати уяву про це.

Ключові слова: націоналізм, національне виховання, глобалізація, мережеве суспільство.

Національне виховання сьогодні є найгострішим моментом для української громади, для української школи, українського громадянського суспільства й держави. Україна потрапила в ситуацію соціального розвитку, яка є суперечливою і розриває Україну. Справа в тому, що національне виховання, національні визвольні рухи мали позитивне значення й поvirшували деякі проблеми на тому етапі, коли будувалася держава. На основі визвольного руху, національної ідеології, навіть націоналістичної ідеології національного виховання здобули самостійність дві третини сучасних держав. А Україна запізнилася до цього процесу. Сьогодні ми живемо в такий час, коли рух створення держави на основі національної культури завершився. На жаль, нині світова спільнота рухається до створення континентальних і міжконтинентальних структур:

ОБСЄ, ЄФ, зони вільної торгівлі. Організація Африканської Єдності, Китай, Індія, Казахстан, Росія сьогодні формують на противагу старій Європі новий центр світового впливу. Україна не пройшла онтогенез (власний розвиток) і потрапила в лабету гігантського процесу глобалізації. **Нам потрібно одночасно вирішувати питання і національного виховання, національної ідентичності, бо без цього не може бути країни**, а з іншого боку, держава як ратифікаційне утворення тане на очах. Держава стає віртуальною, створюються виробництва, які не мають меж. Якщо програмний продукт створюється в Японії, за ніч його кидають в Європу, звідти в Америку, американці отримали програмний продукт, скажіть, кому належить право на такий продукт? Ми можемо

Володимир БЕХ

Перший проректор НПУ імені М. Драгоманова, доктор філософських наук, професор, член редакційної Ради Всеукраїнського науково-практичного журналу „Директор школи, ліцею, гімназії“

говорити сьогодні про мережеве суспільство.

Будь-який регіон, який формується на основі принципів, де основою є ідеологія космополітизму, хоче бачити особистість полікультурною, толерантною, багатомовною і з особливим умінням комунікативності. Люди повинні мати таку атрибутивну властивість, як уміння взаємодіяти один з одним. Соціальні організми, закладені на державній, національній основі й інші за природою є функціональні, тобто поки ми спілкуємося, є система. Національна культура, коли була системоутворюючим чинником соціальних систем, то університети фінансувалися досить потужно. Згадаймо: Казанський університет бастує, а цар його спонсорує. Інші університети бастують, а держава спонсорує. Чому? Тому що відтворюється національний дух, національна культура.

Валентина ОРЖЕХОВСЬКА,

завідувач лабораторією превентивного виховання Інституту проблем виховання НАПН України, завідувач кафедри превентивної освіти і соціальної політики ЮНЕСКО, заслужений діяч науки і техніки України

Ми сьогодні ведемо мову про сучасні виховні пріоритети. Превентивне виховання — це допомога і захист. Наша молодь живе в складному соціокультурному середовищі, впливає на неї як позитив, так і негатив. Але потрібно створити такий виховний простір, який буде дружній до дитини, в якому буде комфортно дитині. Пріоритет сьогоднішній — виховання, а навчання — це засіб для виховання. Потрібно створити таку виховну систему, яка б була комплексною. Перший пріоритет — це здоров'я. Навчально-виховний процес потрібно зробити здоров'язберігаючим: здоров'я є психічне, фізичне, а ще духовне, яке превалює, від якого залежить робота всього колективу.

Про вплив сучасної освіти свідчить те, що в ній відбувається сьогодні. Національні держави, і європейські в першу чергу, на жаль, кинули освіту. Ці держави заявляють, що 96 постанов Кабміну України свідчить про те, що вона кинула університети. Які нові форми університетів сьогодні пропагуються: автономні, дослідницькі, приватні, корпоративні. І ми потрапляємо в халепу, ніби це наша власна справа.

Але не так просто кинути цей напрям — формування національного. Дуже важливо мати уяву про межі національного виховання. Коли країна вибиралася з лабетів ідеологічного насилля інших країн, націоналізм був чудовою ознакою, але коли ми отримали державу, то тепер націоналізму не повинно бути місця, **повинно бути нормальне національне виховання**. Що це таке і яка роль його в структурі особистості? Особистість формується двома чинниками: основами й умовами. Основа — це те, що закладено в самій людині природою біологічно, а особистість, коли розгортається, потребує національного виховання. Це ментальність, це громадянське суспільство, це сім'я, це ті базові категорії, які створюють те, що ми просто називаємо життям. І тут не можна відхилитися, щось недооцінювати в такій великій системі, як ОБСЄ, де 28 країн, де німець є німцем, а француз французом, а українець має залишатися українцем. Він має мати своє ставлення до сім'ї, повинен мати ставлення до самого себе. Наприклад, мусульманин, який обв'язався вибухівкою і підірвав себе, є національною гордістю, в інших — інше. Тому нам потрібно займатися національним вихованням, щоб зберегти себе. І сьогодні навіть мови не може йти про інше, бо це самовідтворення людського роду. Інша справа — умови. Вони завжди роблять із того, що розкривається в людині, певні форми, і наше життя рухається від однієї форми до іншої. Життя складається з епізодів, і національна культура виражається у формі. Отже, те, що сьогодні відбувається в країні і в на-

вчальних закладах, це зміст національного виховання, і він має залишатися тим, яким і був, а форми мають бути іншими. Чим це відтворюється в національному вихованні і як на це можна впливати? Мовою. Справа в тому, що дискусія в державі про мову є штучною зброєю. Будь-яка держава забезпечує сталість свого організму, а це означає культуру, темпи соціального розвитку, темпи міжособистісного спілкування. Все на основі мови. Подивіться, як відродилися Америка, Франція. У Португалії держава півроку навчає наших людей мові, які там працюють, щоб отримати вид на проживання. Ми недооцінюємо мову взагалі. А всі функціональні системи залежать від семантики мови. Навіть соціальні реакції закладаються мовою. *А як у школі цьому сприяти? Звичайно, програмою.* У школі діє два типи менеджменту: один – освітянський, а другий – через предмет, який робить поведінку дитини відповідною до ціннісних одиниць. *Як зберегти?* Через громадянське суспільство. Політика дивиться на національне ви-

ховання як на зброю, якою можна вибороти щось або знищити когось. Зверніть увагу на земляцтва, адже це відтворення духу.

В навчальному закладі важливими є традиції, які відтворюють національне виховання. Але традиція консервує і робить роботу сталою (гомеостаз), а є поняття *гоміорез* – система змінюється якісно без зміни основних параметрів, за рахунок інновацій, за рахунок зміни форм. Школа хоче бути сучасною, надсучасною і перебирає функції, які їй не притаманні. Наприклад, виходять зі школи з дипломами секретаря, юриста, менеджера. Але якщо випускник по завершенню навчання скаже: я хочу бути отим – то вважайте, що свою функцію виконали. Бо коли дитина приходить у вуз і не знає, чого хоче, то з неї не можна нічого зробити. Щоб це нівелювати, я розробив курс „Самоорганізація особистості”, і кожен студент письмово має написати програму власного розвитку на 5 років. І коли він скаже: я хочу оце – тоді можна допомогти. Інакше нічого не буде.

Учасників форуму вітають:

колектив Київського міського Будинку вчителя – пісню „Киеве мій”, вокальний ансамбль „Купава” НПУ імені М.П. Драгоманова – духовним гімном країни „Боже великий, єдиний”

На запитання О. Виговської „Яка найголовніша проблема у підготовці вчителів?” В. Бех відповів: „Чим краще ми готуємо вчителя, тим менше гарантій, що він доїде до села, оскільки немає державної підтримки”

ОСВІТА м. ТЕРНОПОЛЯ: КУЛЬТУРА ТА ТРАДИЦІЇ – УСТАЛЕНІ Й НОВІ

Про виховний досвід тернополян, що є резонансним у суспільстві та педагогічній громаді

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТЯНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ТЕРНОПОЛІ

Олександр ОСТАПЧУК

Начальник управління освіти Тернопільської міської ради (з 2006 по 2010 рр.), з грудня 2010 року – директор ТНВК „Школа-ліцей № 6 ім. Н. Яремчука”

Система роботи м. Тернополя побудована на основі власного досвіду, коли ми щось запозичуємо, то обов'язково посилаємося на автора, наприклад, досвід І.Осадчого ми використовуємо і по сьогодні. Ми започаткували чимало заходів, які об'єднують дітей, педагогів, владу.

Щ о к в а р т а л у ми проводимо „Що? Де? Коли?”, де участь беруть учителі міста. Управління освіти виставляє свою команду. Учнівський парламент має своє приміщення в управлінні освіти, проводяться зустрічі з міським головою. На день Покрови всі школи міста беруть участь у козацькій естафеті „Козацькі забави”.

Значне місце посідає суспільно-гуманітарний напрям роботи, хоч в цьому році досить серйозно звернули увагу на вивчення математики.

Цей рік в Тернополі оголошено Роком фізкультури і спорту. Ми розробили програму, за якою упорядковуватимемо спортивні майданчики, спортивні зали, пере-

обладнуватимемо класи під спортивні зали, де є вільні місця.

Естетичне виховання – важливий аспект виховання. Ми використали систему І.Осадчого. Наша система виховання складається із Світла Любові, Світла Добра, Світла Благородності.

Цього року ми з кожної школи забрали по 2 години шкільного компоненту і віддали в 2 школи, таким чином створили Школу юних математиків. Було відібрано дітей із кожної школи, по 10 дітей в кожному класі, і 6 уроків в один день ми готуємо їх до участі в олімпіадах.

В контексті естетичного, інтелектуального виховання ми започаткували в один день, в суботу, в кожній школі бал, в усіх 36 закладах. Це дійство, яке не забути. Обов'язково мали бути вчителі, діти, батьки у відповідному одязі за етикетом.

Ми святкуємо день вчителя. Але ж є ще технічні працівники. І тому другий тиждень жовтня ми святкуємо День технічного працівника. Уявіть собі, ми зібрали в одному залі всіх техпрацівників, їх привітав міський голова, потім відбувся святковий концерт. Вони сиділи й плакали.

В цьому році в нас було 124 медалісти, але відомо, як ставляться до цих дітей. Ми вирішили оголосити конкурс: хто з медалістів є найграмотнішим. Зголосилося

53 дитини, які писали диктант підвищеної складності. Ми обрали трьох найграмотніших і на випускному вечорі вручили по 1 тисячі гривень.

„КОЛИ МИ РАЗОМ – МИ РОДИНА” *Презентація проекту*

Школа заснована ще у 1939 році, приміщення старе, але ми намагаємося зробити усе, щоб дітям було як удома, комфортно. Зраз у нас 30 класів, 975 учнів, навчаємося у дві зміни. Маємо добрий висококваліфікований колектив, у методичному кабінеті створено портфоліо на кожного вчителя, ці матеріали є і в місті. Нещодавне анкетування показало, що 70% учнів зазначають, що їм хочеться йти до школи, бо тут гарно. До речі, ремонт коридорів роблять самі учні під час літньої практики. Дизайн коридорів ми узгоджуємо з учнівським парламентом. А спортивна зала і роздягальня – це їхня воля і фантазія. Постійно організовуємо виставки вчительської творчості, зимового та осіннього букетів, родинної творчості, великоднього кошिका, музичних інструментів. Проводимо ярмарки, які любляють і діти, і батьки. Розпочали вітати учнів з днем їхнього народження. Приходить дитина в школу, а на екрані їй вітання – одразу гарний настрій. Коли відбувається перезмінка о 13 годині, ми включаємо передачі, підготовлені спеціально для батьків. У школі є унікальний зал, який називається „Коли ми разом – ми родина”. Тут є фото кожної

дитини, індивідуальне й колективне, що демонструє участь дитини у суспільних справах. У Тернополі освіта не падала і вважається однією з найстабільніших галузей.

Були в статусі гімназії, але не вистояли, оскільки в той час влада не робила нічого, щоб гімназія була гімназією, ми звернулися в управління освіти з клопотанням, нас підтримали, і ми перейшли в звичний статус спеціалізованої школи з вивчення іноземних мов. І цю роботу ми робимо на 100%. Зараз вивчаємо англійську мову з 1 класу, французьку і німецьку – з 2 класу, російську, польську – з 5 класу. Звичайно, хочу підкреслити, що найкраще ми вивчаємо рідну мову, і зазначу, що у нас 5 паралелей вийшли переможцями конкурсу П. Яценка, а один учень посів II місце у Всеукраїнському етапі.

Виправдана практика, коли на роботу беремо своїх випускників. Робимо все для того, щоб учителі підвищували кваліфікацію на конференціях, семінарах. Заохочуємо учителів до друку підручників, мето-

Степан ДУДЯК

Директор спеціалізованої школи I-III ступенів №3 з поглибленим вивченням іноземних мов, заслужений працівник освіти

дичних матеріалів. Маємо чималий доробок – 75 найменувань.

Особливо хочу виділити початкову школу. Минулого року колектив став лауреатом Всеукраїнського конкурсу „Початкова школа XXI століття” у номінації „Творчий колектив”. На базі початкової школи щороку успішно проходять педагогічні читання з гуманної педагогіки за участю Всеукраїнського центру гуманної педагогіки. Керує цим заступник директора Н. Будій. У минулому році започаткували конкурс „Учень року”, але серед молодших школярів. Маємо успіхи з роботи з обдарованими дітьми, хоч ми й не заклад нового типу. Було таке, що 6-7 учнів поверталися із Всеукраїнських олімпіад з призовими місцями. Зараз трохи слабші результати, але в минулому році маємо I місце з біології в Україні. Склалася система підтримки таких дітей. Давно учителі гуманітарних дисциплін займаються з учнями з певних тем. Ми навчилися радіти успіхам таких дітей. Щопонеділка директор чергує, вітає переможців олімпіад. Одразу розміщуємо оголошення про переможців. Обов'язково відзначаємо таких дітей на святі з допомогою спонсорів (вру-

чаємо конверти) і робимо концерт-пошанування, а батькам вручаємо листи-подяки, і таким чином діти, батьки, вчителі (згідно рішення міської ради вчителі, які підготували переможців, отримують премії) – всі отримують стимул для подальшої роботи.

Зважаючи на те, що ми вивчаємо поглиблено іноземні мови, у нас є 25 вчителів англійської мови, 3 вчителі французької мови, 3 німецької. Для вироблення добрих навиків розмовної мови ми підтримуємо творчі зв'язки з Грейвнї Скул (Лондон), Польщею. Готуємо такий проект: по 20 учнів нашої школи й польської подорожуватимуть по історичних місцях Польщі й України.

Ми вміємо навчатися, але й уміємо відпочивати. З першого класу в кожному класі є хореографічний колектив, а деякі класи мають по 2-3 готових танці. Щороку проводимо хореографічний фестиваль, де беруть участь 27-28 колективів. Нещодавно провели свій „Х-фактор”. Всі показали свої таланти. Провели конкурс електронних візиток класів. Навіть самі не думали, що так цікаво все пройде, що діти продемонструють такий творчий підхід.

Минулого року провели День мецената, найактивнішим вручено подяки міського голови. Далі було свято для них. Маємо веб-сайт, який має 16 рубрик. Є форуми, на яких можуть спілкуватися батьки й діти з учителями. Розміщуємо конспекти уроків, думаємо про оцінювання.

Хор директорів шкіл м. Тернополя на сцені Київського міського Будинку вчителя

„НА ВИПУСКНИЙ – У ВИШИВАНЦІ” презентація проекту

Я представляю проєкт управління освіти Тернопільської міської ради на кращий вишиваний костюм в рамках загально-міського свята випускників шкіл. Відлітають в історію віки, а з ними й багатство українців. Тому час задуматися, які перли народної творчості ми втрачаємо. Цей проєкт спрямований привернути увагу громадськості до публічного визнання народних традицій. Він сприяє збереженню традицій давнього українського строю, зокрема нашого місцевого строю, а також популяризує використання елементів вишивки в сучасному вбранні. Тут поєднується і національно-патріотичне виховання, і духовне. Він спрямований на формування естетичних смаків нашої учнівської молоді. Проєкт запланований довгостроковим і відбувається вже протягом 3 років. У травні 2010 року проєкт увійшов в число 100 кращих проєктів України і був нагороджений дипломом фонду „Україна – 3000”.

Усе почалося у 2008 році, коли з’явилася ідея, нам було важливо, щоб ідею підтримала Тернопільська міська рада, учасникам була запроваджена грошова премія. Щоб розпочати конкурс, було зібрано батьків випускників, самих випускників і учителів. Під час зустрічей обговорювалося питання про доцільність конкурсу. Не все йшло добре. У першому конкурсі

участь взяло 60 випускників. Згодом ми склали положення, де було визначено 2 номінації – сучасний український костюм та традиційний український костюм. Після того ми вирішили проводити відбірковий тур, бо коли випускники приходять у вишиванках (у Тернополі відбувається парад випускників – це грандіозне свято, феєричне) на випуск, то оцінити буде дуже складно. На наступний рік було 300 учасників. Усі директори прийшли у вишиванках. У 2009 році на свято уже прийшли цілі вишивані родини. Усі переможці отримали премії: перший рік – це було 1000 гривень, наступного року важко було відібрати 10 костюмів, ми відбирали вже

**Світозара
ХОМА**

Методист
інформаційно-
методичного
центру освіти

ІНТЕРВ'Ю УЧАСНИКІВ ПРОЄКТУ ТА ЙОГО ГОСТЕЙ

Учениця: Мені ніхто не нав'язував ідею, я сама вирішила бути в сучасному, але вишитому костюмі. Почуваюся добре, відчуваю себе такою красивою, жіночною україною.

Учениця: Цей костюм вишивала я з мамою, я допомагала. Я вважаю, що вишивка – це завжди актуально й красиво. Це частина мене, мого народу.

Гість: Ми приїхали із Новограда-Волинського за досвідом і потрапили на таке свято. Це надзвичайно. Подобається все, хочеться й собі мати вишиваний костюм.

Українська вишивка, як і українська пісня, завжди жива, і в цьому душа нашого народу.

20, але й вони всі отримали грошові винагороди. Навіть якщо учні не брали участі в конкурсі, то приходили на випускний теж у вишиванках. У 2010 році конкурс став резонансним, відомим на всю Україну, навіть приїздило телебачення з УТ-

1, брали інтерв'ю у дітей. А хор директорів подарував випускникам пісню. Всі сиділи зі сльозами на очах. У цьому році вже був конкурс вишиваних родин. Сусіди з інших областей вирішили запозичити й собі цей конкурс (див. вріз на С. 17).

ДУМКИ Й ВРАЖЕННЯ ЩОДО ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Світлана РУДАКІВСЬКА

Проректор КиМУ м. Києва, професор, член редакційної Ради журналу „Директор школи, ліцею, гімназії“

Шановні гості, тернополяни, до вас прийшли ваші вихованці, яких ми тільки вранці змогли зорганізувати. Як захоплено коментували кожен слайд

школи № 3 її випускники. Я бачила, що вони хочуть вибігти на сцену до своїх директорів. Тут випускники школи № 3, 4, 19. Це діти, яких відпустив ректор Київського міжнародного університету. І вони широко прийшли, і їхній уклін – це найбільша нагорода вам, шановні директори.

Випускники шкіл м. Тернополя вручають квіти директорам своїх шкіл

Іван ОСАДЧИЙ

Начальник відділу освіти Ставищенської РДА Київської області, член редакційної Ради журналу, кандидат педагогічних наук

Сьогодні Тернопіль презентував свою освітню систему. Педагоги-новатори 80-х років – це педагоги, які хотіли навчити весь клас, педагоги-новатори 90-х років – це подвижники-директори, які

стоять ось тут і створювали диференційовані потоки учнів, але самоцінна кожна особистість, тому потрібно будувати індивідуальну освітню траєкторію. І це зможуть зробити такі люди, як Олександр Миколайович Остапчук, керівник освітньої системи міста. Ми пробуємо на рівні району. Але нас не вважають педагогами, а чиновниками, нас змінюють, звільняють з роботи. Для того, щоб зростати, потрібен час. О. Остапчук – це великий педагог, він не чиновник, він справжній учитель. Ми сьогодні бачили

новаторство директора, він не закривався вчителем, а називав цінні речі, які робить сам. Ми бачили новаторство керівника міста, який не закривався новаці-

ями директорів чи учителів. Це унікальне новаторство, і ми маємо ще одного героя проекту журналу, який представить новаторство управління.

Яв захваті. 40 років маю педагогічної діяльності, 25 – директор, але сьогодні надзвичайні враження за всі ці роки. Ми бачили багато цікавого, але більш емоційного не бачили. Ми знаємо про ваш досвід роботи з журналу, але те, що ми побачили, ваші запальні очі, відкриті серця – це неперевірено. Велика подяка вам за майбутнє України! Вам не потрібно говорити про піднесення престижу вчителя, сьогодні сказано все. Про те, що відбувається у вас, мають знати всі директори України. І нам, можливо, варто відійти від традиції представляти одну особистість, а представляти місто, область, тому що можна так багато цікавого почути. А Тернопіль треба показати більшому загалу.

Шановна Ольго Іванівно! Кажуть, що жінка – це запрошення до свята. Ольга Іванівна – це запрошення до свята, ми відчуваємо її енергію. Ми вдячні за те, що ви про нас пишете, про нас розповідаєте. І треба більше розповідати про вчителя, про директора в такому чудовому журналі. Тому дозвольте висловити Вам слова вдячності від учителів Шевченківського району м. Києва за популяризацію всього інноваційного, що є в освіті, за багаторічну працю на ниві пошуку освітянських зірок.

Мар'яна БОСЕНКО

Директор гімназії № 48 м. Києва, вчитель-методист, член редакційної Ради журналу „Директор школи, ліцею, гімназії“, кандидат педагогічних наук, доцент

Сьогодні ми побачили, що є достойний претендент на героя наступної сторінки проекту „Педагоги-новатори в Україні“, бо Олександр Миколайович з успіхом пройшов громадську

експертизу, а висловлені М. Босенко та І. Осадчим думки й враження щодо презентації лише підтверджують зазначене.

Запрошую учасників Форуму й наших читачів продовжити знайомство з досвідом колег-директорів за спецвипуском „Освіта м. Тернополя”*

Ольга ВИГОВСЬКА

Ініціатор та організатор Форуму, керівник проекту „Педагоги-новатори в Україні”

* //Директор школи, ліцею, гімназії. – 2010. – №4. – С. 1 – 166.

ВІЗЕРУНКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ: ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ СТИЛЬ

Автори статті діляться враженням щодо презентованого досвіду роботи освітян м. Тернополя під час III Форуму освітянських керівників, що відбувся 27 жовтня 2010 року в м. Києві.

Ключові слова: проект, управління освітою, виховні концепції, інноваційна діяльність.

У рамках третього форуму освітянських керівників „Багатовекторність виховного простору України: директор навчального за-

кладу та національне виховання” презентувався педагогічний досвід „Освіта міста Тернополя: культура та традиції – усталені й нові”.

Міське управління освіти, методичний кабінет, директори шкіл представили колегам низку проєктів, інноваційних напрямів діяльності, які успішно впроваджуються, до прикладу: школа керівників навчальних закладів, міжшкільний класний обмін, фести-

вально-художньої самодіяльності педагогів, найпрестижніший та найпопулярніший навчальний заклад міста, спортивні кімнати у класах, кожній школі – партнер за кордоном та в українському місті чи селі, навчання плавання учнів 3-4 класів, діагностика захворювань опорно-рухового апарату та оздоровчо-корекційна робота з молодшими школярами, школа розумових ігор, найавторитетніший дирек-

тор школи, форум чоловіків освітян, урок виконавчих структур, рейтинг загальноосвітніх навчальних закладів, весь театр – наш, міський учнівський парламент ...

Освітяни Тернополя також показали злагоджену роботу міської влади, управління освіти, директорського корпусу і вчителів у справі національного виховання. Особливу увагу привернули своєрідні виховні концепції, інновації, спрямовані на оновлення змісту і форм національного виховання у сучасній школі. Актуальність досвіду очевидна, адже впродовж останніх дев'ятнадцяти років ми живемо в зовсім іншій державі, де змінилось майже все: починаючи з ідеології і закінчуючи ринком товарів. В усі часи й епохи, в усіх цивілізованих і нецивілізованих країнах найважливішим завданням суспільства було, є і буде виховати громадянина. „У вихованні людини дуже важливо бачити головне, провідне, вирішальне. Дитина, якій сьогодні сім років, яка несміливо переступає поріг школи і виводить у зошиті кружечки і палички, через десять років на ваших очах стане громадянином. Це перш за все і вище за все”, – стверджу-

Віталій БАКАЛЮК

Директор Митинської ЗОШ І-ІІІ ст. Хмельницької обл., відмінник освіти України, учасник третього форуму освітянських керівників

Юрій ФЕДОРОВ

Директор Гвардійського навчально-виховного комплексу „Загально-освітня школа І-ІІІ ступенів, гімназія” Хмельницької обл., відмінник освіти України, учасник третього форуму освітянських керівників

вав В.О. Сухомлинський. [4, 559]

Упровадження ініціатив, спрямованих на розвиток сучасних форм і оновленого змісту національного виховання, презентували методичний кабінет та керівники загальноосвітніх закладів м. Тернополя на чолі з начальником міського управління освіти *Останчуком Олександром Миколайовичем*. Вихід оновлених форм національного виховання за межі шкільних стін значною мірою залежить від керівників шкіл, управлінь та відділів освіти. Ідеї, запропоновані тернопільськими лідерами освіти, втілюються не лише педагогами, вихованцями, а й громадською спільнотою. Слід наголосити, що у місті Тернополі втілення інновацій з національного виховання здійснюється не тільки у практиці шкільництва, а переходить на загальноміський рівень. Це надзвичайно важливо, і такий досвід заслуговує ретельного вивчення та наукової експертизи.

Науковці вважають, що проблеми національного виховання загострюються в умовах створення континентальних і міжконтинентальних структур, мережевого суспільства, а в Україні, окрім зовнішніх чинників, ще й внаслідок історично загальмованого державотворення. Становлення й розвиток національної серцевини особистості громадянина України в умовах світової глобалізації стає метою досягнення європейського рівня культури, конкурентоспроможності на основі національної самобутності, що знаходить відображення у нормативно-правовій базі освітньої галузі.

У преамбулі Конституції України, Декларації про дер-

жавний суверенітет України, Акті проголошення незалежності України, інших державних документах визначена головна ідея українського народу

— побудова незалежності української держави. Ця ідея покладена в основу навчально-виховного процесу закладів освіти України, керуючи сь якою створена Державна національна програма „Освіта”, розробляються програми, посібники, підручники, концепції та напрями виховної роботи в школі. Національне виховання здійснюється шляхом реалізації інваріантної та варіативної складової робочого навчального плану, проведенням позакласної та позашкільної роботи, а також організацією національного виховання в освітній системі міста чи району, компонентами якої є відповідні базові школи.

Саме базові школи у співпраці з науковими установами проводять інноваційну діяльність у царині національного виховання. Виховання — це діяльнісне засвоєння особистістю духовності, культури рідного народу, його національного духу, способу буття. Ґрунтовно продумана сис-

**Віталій
БАКАЛЮК**

**Юрій
ФЕДОРОВ**

тема виховання вимагає цілеспрямованого формування національного типу особистості, розвитку національної свідомості й самосвідомості, завдяки чому досягається духовна єдність поколінь, наступність національної культури й безсмертя нації.

Національна система виховання, використовуючи елементи педагогіки народного календаря, української козацької педагогіки й педагогіки українознавства ставить за мету інтегрувати їх оновлений зміст і модернізовані форми національного виховання. Педагогічний аспект українського народознавства спрямований на розуміння дітьми розумом і серцем народної моралі, вироблених віками норми поведінки, етики й естетики народного побуту, етнокультури. Саме такий досвід національного виховання представили освітяни міста Тернополя.

Наукові педагогічні концепції виховання мають життєдайний зв'язок з культурно-історичною спадщиною рідного народу, тому що виховання в усі віки було, є і буде глибоко національним за змістом, формами й засобами його реалізації.

Килим нашої історії вирізняється візерунками, які вигаптовані червоними і чорними нитками життя славетних українців. Біографії видатних людей України заслужовують студіювання і вшанування — це одна з форм національного виховання. Але надзвичайний професійний інтерес викликає досвід організації національного виховання не у межах виховної системи окремої, навіть експериментальної школи, а на міжшкільному, надшкільному рівні. Адже справжнє національне виховання — це виховання у дійсному національному бутті, суспільному житті, часткою якого є національна школа. Місії, проекти, концепції національного виховання доводять свою життєздатність тільки в житті громади, яка щиро сповідує національні цінності, насамперед — СВОБОДУ, за яку, як відомо, „душу й тіло ми положим”.

Древні греки уявляли душу у вигляді метелика. Крила української душі мають жовто-блакитний колір, а живиться вона нектаром любові до рідної

землі, що надає незламність волі, нескореність духу, прагнення Свободи. „Не слід думати, що виховний ідеал нації може бути відбитий лише в педагогічних системах, або інакше, в творах педагогів. Він відбивається і в звичаях народу, і в його пісні, і в творах письменників. Він твориться віками і по традиції переходить від старших поколінь до молодших, що його доповнюють і удосконалюють. Такий традиційний виховний ідеал поряд з іншими народами має і народ український”. [1, 101]

Для сучасної школи в Україні характерним є новий підхід до змісту й структури виховної роботи, про що свідчить, як уже зазначалось, спеціальний розділ „Національне виховання” у Державній програмі „Освіта”. Якраз реалізацію цього напрямку ми побачили в презентації освітян м. Тернополя. Запропонований підхід повноцінно врахував зміни в реаліях часу й спрямований на громадянське виховання через народознавчі засади. Важко переоцінити заслуги батьківської громади та суспільно-державних інститутів, які виявляють дієву матеріальну турботу вирішення проблеми становлення громадянина, впровадження нових форм національного виховання, на що держава, на жаль, не виділяє достатніх асигнувань.

Значну роль у формуванні громадянськості школярів відіграє регіональний соціум, менталітет та психологія Тернопілля. Великі потенційні можливості у вихованні українського громадянина, безсумнівно, відіграють релігійні конфесії — УГКЦ та УПЦ КП, які об'єднують переважну більшість мирян. Громади вищезгаданих конфесій зберігають етнічну ідентичність українства, підтримуючи його боротьбу проти асиміляції та повного виродження, захищаючи й розвиваючи українську духовність та культуру, плекаючи в душах віруючих надію на становлення й розквіт української держави. Родина, школа, батьки, вихователі, вчителі створюють умови для оволодіння кожною дитиною народною культурою, національними й загальнолюдськими цінностями через

чітко організовану народознавчу роботу.

Українське народознавство в даному випадку є синонімом українознавства, яке П. Кононенко визначає як *систему знань про Україну, що є феноменом історичної, національної, державної духовної цілісності*. [2, 20] І. Франко писав: „Термін „народознавство”... означає, власне, щось більше, ніж те, що становить сферу нашої науки. Бо ж пізнати народ – то значить пізнати людей, що мешкають на певній території, а також пізнати їхне нинішнє та минуле становище”. І далі: народознавство – це наука, яка „стягує до себе й об’єднує в одне ціле усі науки, всі галузі людських знань” [5, 254-255]. В.О. Сухомлинський звертався до вчителів: „Якщо ви бажаєте бути володарями юних душ, якщо прагнете, щоб серця учнів були відкриті до вашого слова – створіть свою Хрестоматію громадянського виховання” [4, 447]. „Наш вихованець, – підкреслював В.О. Сухомлинський, – стає громадянином тільки тоді, коли він живе долею Вітчизни”. Теоретичні погляди класиків української педагогіки та літератури з питань національного виховання є наріжним каменем для освітян Тернопілля. [4, 147]

Оптимальне поєднання національних та загальнолюдських цінностей дає змогу виховувати людей-патріотів, українських громадян, які люблять свій народ і одночасно поважають інші народності та національні меншини. При організації та проведенні народознавчих заходів вчитель пам’ятає мудру пораду Т.Г. Шевченка: „*свого не цурайтесь, і чужому научайтесь*”, та рядки П. Тичини:

*Забудеш рідний край –
Тобі твій корінь всохне,
Вселюдське замовчиш –
Обчухраним зростеш.*

Перевірка знань рідної мови у медалістів шляхом ускладненого диктанту, проведення конкурсу стрілецьких пісень, організація діяльності школи допризовної підготовки, конкурс сучасного і традиційного випускного національного костюму, прищеплення християнських чеснот кожному, вивчення вихованцями ста народних пісень,

щорічні станичні та курінні табори Тернопільського пласту, розробка комплексу національно-визвольної боротьби, організація краєзнавчої роботи у школі, визначення найошатнішого шкільного подвір’я, система громадянської освіти школи – складові досвіду тернополя з національного виховання. Неабиякий інтерес і тривалі оплески викликав хор, одягнений у вишиті строї директорів шкіл Тернополя, у репертуарі якого „Два кольори” і „Пісня про рушні”.

Учасники третього форуму у своїх виступах високо оцінили досвід національного виховання освітян Тернополя і висловили впевненість у його поширенні педагогами України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава: Ред. газ. „Полтавський вісник”, 1994. – 191 с.
2. Кононенко П. Стан сучасного українознавства та його завдання в розбудові держави / П. Кононенко // Розбудова держави. – 1994. – №2. – С.20.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5-ти томах / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.4.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5-ти томах / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.1.
5. Франко І. Я. Найновіші напрямки в народознавстві. Зібрання творів: у 50 т. Т.45 / І.Я. Франко. – К., 1986. – С. 254-255.

Віталій Бакалюк, Юрий Федоров
**Узори національного виховання:
тернопільський стиль**

Автори статті діляться враженнями об опыте работы педагогов г. Тернополя, презентованном во время III Форума руководителей образования, который состоялся 27 октября 2010 г. в г. Киеве.

Ключевые слова: проект, управление образованием, воспитательные концепции, инновационная деятельность

Vitaliy Bakaliuk, Yuriy Fedorov
Patterns of national education: Ternopil style

The authors of the article share their impressions about the experience of the teachers of Ternopil, presented during the III Forum of school leaders that took place on October, 27, 2010 in Kiev.

Keywords: project, management of education, educative conceptions, innovative activity

Від редакції

ЧОТИРНАДЦЯТА МІЖНАРОДНА ВИСТАВКА НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ “СУЧАСНА ОСВІТА В УКРАЇНІ – 2011”

16 – 18 лютого 2011 р.

вул. І. Мазепи, 13, м. Київ
Київський Палац дітей та юнацтва

В рамках Чотирнадцятої міжнародної виставки навчальних закладів „Сучасна освіта в Україні – 2011” започатковується новий конкурс, спрямований на виявлення та підтримку обдарованої молоді з сільської місцевості – „Первоцвіт”.

„ПЕРВОЦВІТ”

конкурс обдарованої сільської молоді та її наставників

КОНКУРС ПЕРЕДБАЧАЄ:

- ЕКСПОНУВАННЯ матеріалів учасників конкурсу „Первоцвіт” на спеціалізованому стенді 14-ої міжнародної виставки навчальних закладів „Сучасна освіта в Україні – 2011”. (Участь у виставці для всіх учасників – безкоштовна);
- Створення в рамках виставки „Сучасна освіта – 2011” ГАЛЕРЕЇ ПОРТРЕТІВ юних обдарувань українського села – майбутнього країни;
- Створення в рамках виставки „Сучасна освіта – 2011” ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ДОШКИ ПОШАНИ для наставників обдарованої сільської молоді – вчителів і директорів сільських шкіл України;
- ВИЗНАЧЕННЯ ТРЬОХ КРАЩИХ СІЛЬСЬКИХ ШКІЛ, які виплекали для країни найрізноманітніші таланти з усіх напрямів людської діяльності й винахідництва: мистецько-художнього спрямування, декоративно-прикладного, технічного, інтелектуального, спортивного тощо – дипломантів та переможців різноманітних конкурсів, олімпіад, МАН міжнародного, всеукраїнського, обласного й районного рівнів, успішних і щасливих громадян країни;
- З’ЯСУВАННЯ того, на які паростки (а в майбутньому – плоди!) багаті українські сільські школи;
- СТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ПОЛОТНА „Обрії країни – шкільні сади обдарувань”: „Первоцвіти шкільних садів України”, яке має передати могутній шелест обдарувань країни, а в гостей Виставки викликати захоплення й гордість за юнь країни, за наше спільне майбуття.

ІНІЦІАТОРИ КОНКУРСУ:

Конкурс проводиться з ініціативи видавничої фірми „Карше” та за організаційної й інформаційної підтримки всеукраїнського науково-практичного журналу „Директор школи, ліцею, гімназії”.

- Всеукраїнський науково-практичний журнал „Директор школи, ліцею, гімназії” під час роботи Виставки започаткує новий громадський рух: „Модернізація сільської школи – спасіння села – рятуння України”.
- Публічний захист-презентація інноваційного досвіду учасників Конкурсу стане основою відбору претендентів на героїв наступних сторінок проекту „Педагоги-новатори в Україні” (16 лютого 2011р., Київський палац дітей та юнацтва, конференц-зала № 2, 12.00-14.30).
- Переможці та учасники Конкурсу отримують цінні призи та Дипломи й інші відзнаки від Оргкомітету виставки.
- Кращі роботи учасників Конкурсу будуть опубліковані в журналі „Директор школи, ліцею, гімназії” протягом 2011 року.

Коли верстався номер, професійне журі розглянуло надіслані роботи (таких 18) й визначило **три кращі сільські школи**, які за час своєї роботи допомогли розвинути таланти найбільшій кількості обдарованих учнів.

Ними стали:

- Михайлівська середня ЗОШ І-ІІІ ступенів Вінницького району Вінницької області;
- Ріпкінська гімназія Чернігівської області;
- Хотівський навчально-виховний комплекс „ЗОШ І-ІІІ ступенів-гімназія”, Києво-Святошинський район.

Їх досвід – у наступних числах часопису.

ПСИХОЛОГІЯ – ШКОЛІ

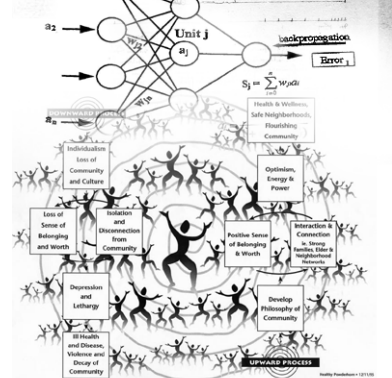
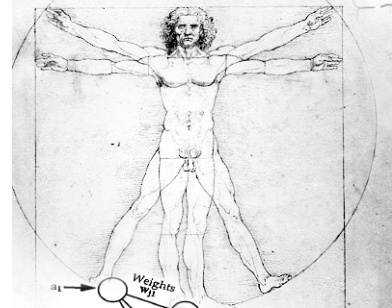
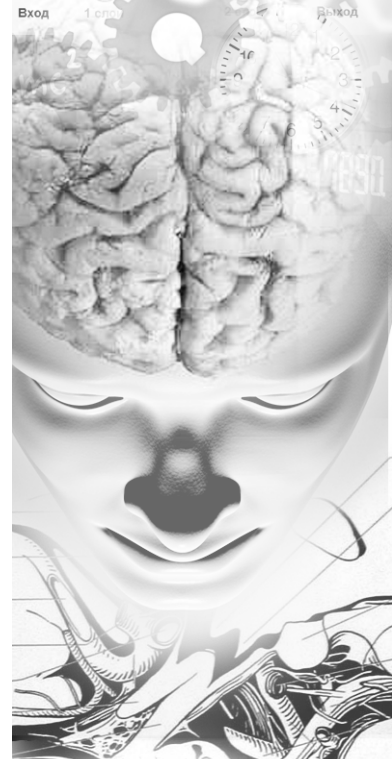
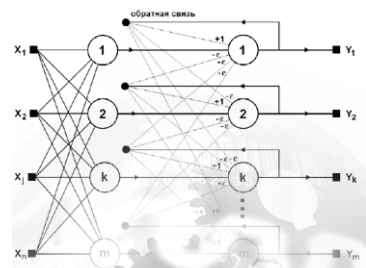
Смислом і ціллю освіти є людина у постійному розвитку. Тож знання вікової педагогіки й психології як ніколи актуальні.

Для успішного здійснення освітньої діяльності в школах України надзвичайно важливе значення мають **психологічний моніторинг** та **психологічний супровід**. У школах створюються **психологічні служби**. Все це допомагає школі забезпечувати збереження психічного здоров'я, емоційного комфорту всіх учасників навчально-виховного процесу; врахування їх індивідуально-типологічних особливостей, нахилів та здібностей, допомагає педагогам гнучко й дієво здійснювати навчально-виховний процес, бачити в дитині особистість, досягати бажаного результату.

Допомогти сучасній українській школі та її керівнику має на меті і журнал *“Директор школи, ліцею, гімназії”* як фахове видання з психологічних наук та його нова рубрика **„Психологія – школі”**.

Сергій Максименко,

директор Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, член редакційної Ради Всеукраїнського науково-практичного журналу „Директор школи, ліцею, гімназії”

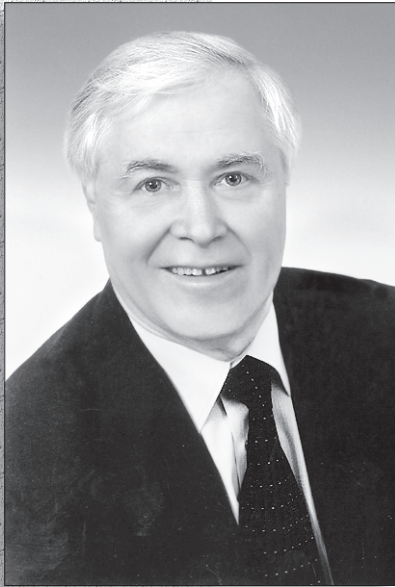
Психологія –
школі

УДК 159.923(477)

ГЕНЕЗА ОСОБИСТОСТІ: СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗДІЙСНЕННЯ

У статті зроблено спробу розкрити психологічні механізми становлення та здійснення особистості. В процесі формування особистості нужда показана як видна базальна енергетична інтеграція.

Ключові слова: психологічні механізми, особистість, формування особистості, нужда.

**Сергій
МАКСИМЕНКО**

Директор Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, доктор психологічних наук, академік НАПН

В генезі розвитку можна гіпотетично передбачувати, що новонароджена дитина є не лише дуже складною біологічною системою. Вона є людською дитиною, оскільки у н і к а л ь н і взаємозв'язки нервової системи і тілесності визначають особливий стан цієї істоти – стан готовності ввійти в соціальний світ

і стати особистістю. Але цей стан викликається не тільки унікальною біологічною структурою.

Гене́за тако́го явища полягає в наступному: початок народження людини лежить в соціальних умовах взаємодії двох особин, які фізіологічно з'єднуються для подальшого народження біологічної істоти, для продовження свого роду. Потім вона стане соціальним атрибутом усього сукупного онтологічного буття.

Народжена біологічна істота є втіленням нужди в потребово-мотиваційному осмисленні світу. Ця нужда перетворюється, в свою чергу, і в потребу, і як усвідомлена потреба – в мотив. Отже, відпочатково особистість у своєму становленні має подвійне спонукання – нужду і деякі задатки, які можуть бути здійснені. Це і накладається на потребово-мотиваційну сферу й проростає згодом у структурні компоненти особистості. Навіть світоглядний компонент народжується з сенсорно-перцептивного поля, яке зароджується в зустрічі нужди як певного інтегрованого утворення з соціальним світом. Нужда розуміється нами як певний базальний стан біосоціальної істоти, що виражає об'єктивну необхідність у доповненні, яке знаходиться поза ним. Ми говоримо, що нужда є базальним станом, маючи на увазі і її первинність як джерела спонукальної активності індивіда (лат. *Vis vitalis* – життєва енергія), і її глибинність та відпочаткову єдність (синтетичність) (лат. *Vis vitae* – життєва сила).

Вихідна нужда людської істоти задається й визнача-

ється самою специфікою організації життя і є достатньо постійною протягом онтогенезу.

Фактично, це є *нужда жити, бути, здійснюватись і продовжуватись в іншій особистості, а також в своїх творах.*

Нужда породжує і визначає (окреслює) потребово-мотиваційний простір кожної особистості, але потреби й мотиви не вичерпують і не закреслюють базальну нужду. Кожна потреба є частковим і конкретним паростком нужди (щоб не сказати фрагментарним). Так, наприклад, біологічна потреба в їжі є дуже суттєвою, вітальною, але вона лише частина, фрагмент всезагальної нужди жити. Те саме можна сказати і про інші потреби й мотиви. В цьому сенсі нужда, на відміну від потреби, не предметна. Нам здається, що в психології найкраще показав відмінність нужди і потреби А. Маслоу [1], хоча він і не вживав терміну „нужда”. За Маслоу, потреби людини поділяються на дві великі групи: дефіцитарні (Д-потреби) і буттєві (Б-потреби). Наявність перших викликає негативні переживання дефіциту в чомусь (в їжі, повітрі, одязі, грошах, знаннях, задоволеннях тощо) і особистість, активована цим негативним переживанням, буде свою поведінку так, щоб його подолати (Д-потреби задовольняються). „Але чи з цього лише складається життя особистості?” – запитує Маслоу [1]. І відповідає: окрім вказаних потреб, є ще й інші, наявність яких не викликає негативного переживання, а навпаки – є позитивним, навіть захоплюючим людину фактом: чим більше їх задовольняєш, тим більше хочеться, щоб вони були й не зникали. Любов, самоактуалізація, творче піднесення – ось що являють собою вказані Б-потреби. Ми можемо сказати зараз, що це означає наступне: базальна нужда людини жити, бути, збутися лише частково реалізується через біологічні й соціальні потреби, вона породжує дійсно духовні потреби особистості і як така є нескінченна, оскільки не завершується навіть з фізичною смертю

людей, продовжуючи жити в їх нащадках та продуктах-творах.

Саме поняття нужди як базальної спонукальної сили пояснює різноманітність потреб: мотивів людини (що взагалі-то в літературі не пояснюється, а лише констатується і класифікується). Нужда зустрічається з тим колом біологічних і соціальних явищ, які по-різному, в різному ступені можуть її частково (завжди саме частково) задовольнити. Саме так і виникають потреби, і саме тому вони ті, що є в людини. Те, що це дійсно так, дуже гарно видно, якщо порівняти потреби людини сучасної західної культури з потребами людей різних епох або інших етносів.

Потім вступають в силу ті впливи, які ми називаємо соціальними, педагогічними і т.д. Тут і народжується те, ім'я чому – психічні процеси, психологічні стани, психічні властивості. І вони проходять шлях через потребово-мотиваційне поле. Виражаючись, здійснюючись, реалізуючись через психічну діяльність, вони стають нашими характерологічними, абсолютно унікальними властивостями, тому що сплав біологічного й соціального і породжує характер. Темперамент, генотип як такий являє собою відпочаткову, задану в нужді, в потребово-мотиваційному полі можливість розгортання здібностей. Не здібностей в смислі „людина здібна до того чи іншого”, а просто людина виявляється фундаментально і спрямовано здібною.

Коли ми ставимо питання про те, яким же чином в генезисі здійснюється особистісний розвиток, як, власне кажучи, біологічна особа стає особистістю, слід враховувати наступний момент: ця відпочаткова сенситивність і певний прояв нужди реалізується через соціальні впливи в вищих психічних функціях, створюючи унікальну, неповторну, абсолютно приголомшуючу систему взаємодій сенсорно-перцептивних, імаจินативних, моторних та інших проявів. Створюються складні міжфункціональні рухливі динамічні системи, які в сукупності й складають те, що при-

няно визначати як структуру особистості.

Коли ми ставимо питання про те, де ж витoki психічного, відповідь є такою: начала психічного – в нужді, що проростає згодом в потреби. В свою чергу, потреба детермінує соціальні впливи, які задовольняють її. Отже, і на особистісному, цілісному рівні маємо той самий механізм: не стимул діє на людину, а вона сама вже дуже рано обирає якийсь очікуваний стимул з багатьох, а саме той, що відповідає її актуальній нужді (потребі). Зі свого боку ці відпочаткові потреби є проявом фундаментальної анатомо-фізіологічної основи, яка проявляється в задатках. Вони ж мають властивість і здатність розвиватися виключно в соціальному середовищі.

В цілому, мені здається, що в становленні особистості генетично вихідним, повторюваним мільярди разів є психосексуальна особистісна взаємодія між двома людьми, як той конструкт, що виявляється в біологічному продукті цієї взаємодії (людське дитя) і привласнює соціальне як те, що має власні витoki і функціональне призначення і, власне, здатність до розвитку, щоб стати особистістю.

Мабуть, О.М. Леонтьєв [2] був правий, коли говорив, що зустріч потреби з об'єктом несе в собі народження психічного як такого. І отже, нужда, яка народилася в парі закоханих, які мають взаємну потребу народити людину, й виступає тим генетичним підґрунтям, яке народжує суб'єкта чи індивіда або біологічну особу, яка повторює шлях своїх батьків. Таким чином, нужда люблячих людей різної статі одне в одному і їхня потреба продовжити одне одного через створення нової людини проростає в деяку просто приголомшую особистість. Яким же чином? Виявляється, дуже просто: між двома індивідами протилежної статі народжується те третє, що несе в собі вектор їхніх, власне, сутнісних сил. Це, з моєї точки зору, є фундаментальний вихідний генетичний факт, який дуже давно і „старанно” не помічає психологічна наука.

Якщо говорити про любов, то вона завжди породжує нову векторну істоту, яка є бажаною і очікуваною. Якщо ж народження нової істоти відбувається без любові, без її очікування, бажання, без надії на неї, то це є акт простого (тваринного) народження біологічного організму, який не несе в собі сили мужнього відношення до світу, тому що в ньому не втілені відпочатково найвищі духовні вияви людини любові, не втілені в нього й високі рівні анатомо-фізіологічних здібностей, які можуть надати майбутній людині здібність стати красивою, потрібною, доброю особистістю.

Соціальні особи, що привласнили у своєму становленні досвід поколінь, який став їхнім біологічним еством у своїй парній взаємодії, яка ґрунтується на сексуальній основі, як на тому лезі ножа, який здатен відтворювати потомство, рід, створюють і укорінюють в світ лише те, що вони можуть. І в цих взаємодіях проростає чи то геній, талант, чи то посередність, чи й взагалі – безпритульність. Все визначається тією дійсною нуждою, що з'єднала цих людей.

Світ відтворюється в людському дитяті, яке несе в собі примат цілого, і цьому цілому нужда породжує вибіркoву функцію по відношенню до соціуму. І соціум, адекватно реагуючи на нужду людини, розвиває, власне, її потреби, її спрямованість, її сенсорно-перцептивну сферу. І це є ключ до розуміння розвитку: таким є генезис розвитку, початку й функціонування особистості.

Розвиток особистості – не адаптація до соціуму. Все набагато складніше: дитина, що з'являється в світ, відпочатково переживає два потяги (а не один, як вважав З. Фрейд): до *адаптації*, яка буде продовжуватись усе життя і, з іншого боку, у дитини одразу починає працювати процес *самозміни, саморозвитку*. В кожному мить цей процес діє, тому в кожному мить – це інша (хоча, водночас, і та ж сама) істота, і цим розвиток особистості відрізняється принципово. І саме тепер ми кінцево розуміємо

сутність структури як цілісності: особистість відрізняється від позаособистісних форм існування саме тим, що вихідна інтенція – нужда – має ніби подвійне призначення: вона, з одного боку, є чисто природною, біологічною інтенцією і в такому вигляді зумовлює розвиток механізмів входження в світ, і це ті самі процеси, хоча й дуже ускладнені, що відбуваються в живому світі взагалі. Але у людини є набагато яскравіше виражена соціальна складова нужди, яка саморозвиває цю істоту зсередини, з себе самої. А точніше – з віковичного досвіду існування людських поколінь. Тож дитина виникає як істота, що саморозвивається і далеко не лише тому, що зустрічається з зовнішнім, передусім, соціальним середовищем, як це представлено в класичних варіантах культурно-історичної теорії. Це як „двигун”, який працює все життя (як працює серце людини) від зачаття до фізичної смерті. І це призводить до самозміни. Так існують ці два процеси: *адаптація* (соціалізація) і *саморозвиток*. Це різні процеси, які не можуть існувати один поза одним. Нам здається, складність розуміння особистості, її структури й розвитку зумовлена саме наявністю цих двох суперечливих одне одному активних механізмів. І більшість теорій так чи інакше „скочуються” до Фрейда саме через те, що вони мають на увазі один механізм, одне „крило” нужди. Справа не лише в тому, що особистість *зустрічається* з соціальним оточенням, а й в тому, що соціальне *приходить* в неї, зумовлює її від її батьків разом з їх статевими клітинами. Ця енергія, соціальна за сутністю, відпочатково є в дитині так само, як енергія, власне, натуральна. І лише зараз ми можемо оцінити дійсну складність структурування особистості, і взагалі її існування в цілому.

Відпочаткова нужда як всезагальна людська інтенція не лише зумовлює активність дитини. В цій активності дуже швидко і рано починається розвиток складності і суттєвих її змістовних складових. За деякими емпіричними даними, людське дитя вже в

перші місяці після народження принципово відрізняється від тварини в галузі почуттів. Ця відмінність виявляється в незвично ранньому розвитку почуттів, які прийнято називати вищими: естетичних, інтелектуальних, моральних. Ці почуття з’являються із загального чуттєвого недиференційованого стану, який Геффдінг назвав „*почуття життя*” [3]. Вже цей стан несе на собі особливий відбиток, який ставить його вище за інстинктивне життя тварин.

Саме „почуття життя” можна розглядати як суму фізичних відчуттів, які йдуть від всіх точок організму, але на початку воно визначається, головним чином, існуванням і задоволенням суто вітальних потреб. Але завдяки тому, що нужда формує й інші, суто соціальні й духовні потреби, почуття життя набуває вищого відбитку, який слід розглядати як зародок майбутнього переважання духовного життя над тваринним. Цей новий напрям можна помітити у дитини, вже починаючи з другої половини першого року життя.

Унікальна цілісність людської істоти охоплює не лише афективну сферу (потреби та емоції), але й царину інтелекту. Принципова єдність афекту й інтелекту конститується, на наш погляд, вже на ранніх етапах онтогенезу єдністю біосоціальної природи нужди.

Нужда спонукає активність, в якій відбувається зустріч індивіда з різноманітними об’єктами соціального світу. Вибір об’єкта, що найбільше відповідає нужді, є сутнісною подією в житті дитини. В ній не лише народжується потреба, в ній вперше відбувається акт пізнання світу, коли умовно рефлекторні (отже, суто природні) механізми сенсорно-перцептивної, мнемічної, інтелектуальної сфери, специфічно „запліднюються” нуждою і потребою (афективним), і виникає образ. Лише тепер виникає те „*ключове переживання*”, яке Л.С. Виготський [4] вважав дійсною „одиницею” становлення особистості.

Складне поєднання в зустрічі афективного й інтелектуального компонентів породжує дію, тобто спрямовану й цільову активність, яка вже відпочатково, як бачимо, має характер особистісної дії. Отже, особистісна дія є тим психічним феноменом, який дійсно реалізує певний аспект нужди, „утримує” в єдності афективні й інтелектуальні компоненти особистості й забезпечує їх сполучальну взаємодію. Що б не виступало предметом психологічного дослідження – моторні дії („живий рух”, за Бернштейном), робота аналізаторів, особистісні вчинки — ми повинні завжди давати собі звіт, що це є особистісні дії, які в єдності свого внутрішнього психічного змісту відбивають і реалізують єдину біосоціальну сутність нужди, а отже, й особистості в цілому.

Подальший розвиток особистості як присвоєння внутрішньої специфіки взаємостосунків близьких дорослих і на цьому підґрунті зміну міжфункціональних систем, сполучень з диференціацією внутрішнього світу. В певний момент виникає враження про відокремлення і розходження афективної та інтелектуальної сфери людини. Проте ми схильні стверджувати, що це лише враження. Тут не існує дихотомії, тут діють два сполучених процеси, забезпечуючи єдине унікальне явище — життя й розвиток особистості, що спонукається нуждою. І якщо психологія не бачить за формуванням, скажімо, способів розумових дій єдиної біосоціальної природи особистості, якій, в кінцевому рахунку, і потрібні (чи не потрібні) ці способи, якщо вона, з іншого боку, не бачить, що кожна потреба, кожен мотив зароджується й реалізується в обов'язковій суперечливій взаємодії з когнітивною сферою (реалізуючи кожного разу все ту ж єдину нужду), то це проблеми психології, а не її єдиного об'єкта — людської особистості.

Нарешті ми повинні відзначити, що й після народження генетично вихідним, конститууючим фактором розвитку цілісної особистості дитини залишаються змістовні особливості взаємодії її батьків, інших дорос-

лих, що її оточують. Дитина в своїй активності, викликаній нуждою, зустрічається з великою кількістю нюансованої системи взаємостосунків найближчого оточення. Зустріч означає не лише задоволення нужди, виникнення потреби, вона означає вибір, засвоєння соціальних способів існування й розвитку. Те, що саме зустріло дитя в оточенні, визначає наявність перших недиференційованих переживань, які при цьому ніяк не є малозначущими.

Особистість як вища форма існування людської психіки визначається біосоціальними стосунками і духовними взаємодіями двох людей, що її народжують. В певних умовах істота, що народжується, не лише за своїми анатомофізіологічними параметрами, але й за наявним особливим психічним станом виявляється готовою до входження в соціум і має ситуативні передумови, тобто до того, щоб стати особистістю.

Вищі міжфункціональні взаємодії (вищі психічні функції) здійснюються всім цілісним біосоціальним індивідом і спираються на вищі нервові фактори, що визріли на даний час. Цей процес відбувається як дихотомічна пара, в якій існує, з одного боку, спираючись на задатки, розвиток індивідуальних здібностей. З іншого боку, нужда, потрапляючи в те соціальне середовище, яке адекватне їй, викликає до життя особистісні якості й властивості. Вони породжуються складними взаємостосунками з соціальним середовищем і конститууючим, генетично вихідним фактором тут є стосунки дорослих, що оточують дитину, між собою.

Подальше формування особистості як системи вищих психічних функцій здійснюється в умовах розширення простору суспільного життя для дитини, який сприяє виникненню нових функціональних систем, у відповідності з якими змінює свою діяльність і біологічне, зокрема, нервова система людини.

Суттєво відзначити, що цей рух — розвиток первинного — починається зі зміни цілісності, і, отже, є особистісним на всіх етапах онтогенезу.

Можна виділити такі **рівні розвитку особистості** (як „об’ємного”, „оформленого цілого”):

- на *першому рівні* ще відсутня рефлексія власного внутрішнього світу, який лише формується, створюється. На цьому рівні особистісні якості створюються в процесі подолання труднощів у досягненні власних цілей;
- на *другому рівні* розвитку особистість формує власне оточення, передбачає наслідки і планує події, обирає друзів і т. ін.;
- на *третьому рівні* особистість стає суб’єктом власного життєвого шляху, який вона сама обирає. Інша ознака цього рівня – особистість стає суб’єктом розвитку свого власного внутрішнього світу, формує власне Я. Саме на цьому рівні основною стає якість *унікальності*.

Нужда як вихідна базальна енергетична інтенція з самого початку не є суто біологічною, а має єдину біосоціальну природу, оскільки являє собою своєрідно-унікальне нескінченне продовження нужди соціальних істот (батьків дитини), що опредметнилась у свій креативний продукт – нове життя. Так біологічне поєднується з соціальним, утворюючи в людській істоті нерозривну цілісну єдність, так соціальне стає біологічним. Нужда не „модифікується” ні в які інші структури: вона породжує „на собі”, „в собі” окремі й різноманітні потреби, які опредметнюються, задовольняються, переживаються і розвиваються. Потреби виникають як окремі відгалуження на цілісному та єдиному носіїві – нужді. Це виникнення зумовлене „зустріччю” нужди з об’єктами та явищами навколишнього середовища, перш за все – соціального. Але сама нужда, як вихідна інтенційна енергетична сила, опредметнюється лише в такому ж цілісному продукті – з’єднанні *двох* нужд, *двох* особистостей, і тоді народжується людське дитя. Саме біосоціальна, за визначенням, нужда зумовлює відпочаткову потенційну особистісність цієї дитини. Але не тільки нужда. Іншим вихідним аспектом є наявність спадкових людських задатків у цієї дитини. Рух нужди перетво-

рює потенційне в актуальне, і тут ми бачимо початок формування виникнення особистісної структури.

Ми констатуємо попередньо, що саме опредметнена нужда *двох* особин протилежної статі і породжує нове життя. Звідси починається єдність біологічного і соціального, оскільки нужда відпочатково має біосоціальну природу. Нужда, породжуючись самим фактом свого історичного буття, втілюється в людській істоті і виходить на новий оберт свого існування, лише опредметнившись в новому житті, в новій людській істоті. Будучи за природою нібито виключно біологічною, ця істота за посередництвом опредметненої, втіленої в неї біосоціальної нужди несе в собі величезний пласт соціальної реальності, яка привласнилась її пращурами в процесі життя і стала до деякої міри вже й біологічною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Психология / Л.С. Выготский. – М.: ЗКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.
2. Геффдинг Г. Очерки психологии, основанной на опыте / Г. Геффдинг. – М., 2010.
3. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии / А.Н. Леонтьев. – М.: Смысл; Академия, 2007. – 511 с.
4. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу. – М.-К.: „Рефл.-бук”; „Венклер”, 1997. – 300 с.

Сергей Максименко

Генезис личности: становление и реализация

В статье сделана попытка раскрыть психологические механизмы становления и реализации личности. В процессе формирования личности нужда показана как исходная базальная энергетическая интеграция.

Ключевые слова: психологические механизмы, личность, формирование личности, нужда.

Serhii Maksymenko

Genesis of the personality: becoming and realization

An attempt to expose the psychological mechanisms of becoming and realization of the personality is done in the article. In the process of forming the personality Need is shown as the initial basale energetic integration.

Keywords: psychological mechanisms, personality, formings of personality, Need.

СІМ'Я ОЧИМА ПІДЛІТКІВ: РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена аналізу психологічних аспектів дитячо-батьківських взаємин у період підлітковості. У статті відображено результати емпіричного дослідження сприйняття підлітками сім'ї та виховних практик батьків.

УДК 37.018.11(477)

Ключові слова: дитячо-батьківські взаємини, сімейна адаптація, сімейна згуртованість, виховні практики батьків.

Актуальність. Проблема становлення та розвитку особистості належить до фундаментальних проблем психологічної науки.

Актуальність даної проблеми в сучасних умовах зумовлена трансформацією суспільних і сімейних цінностей, змінами, які торкнулися структури і функціонування сімей, виховних практик батьків – всього того, що виступає суттєвим чинником становлення особистості дитини. В контексті цих трансформацій важливим є з'ясування особливостей становлення особистості сучасного підлітка.

Як відомо, саме в цей віковий період відбуваються складні й багато в чому вирішальні для всього подальшого життя людини психологічні зрушення, пов'язані із становленням її ідентичності, розвитком ціннісно-сислової сфери, самовизначенням.

Підлітковий вік справедливо вважається одним із найскладніших періодів онтогенезу. Цей період особливо чутливий до різного

роду порушень стосунків. В період підлітковості стосунки з батьками переходять на якісно новий етап. Водночас системний сімейний підхід розглядає стадію підлітковості як надзвичайно складний етап функціонування та розвитку сім'ї. На етапі сімей з дітьми-підлітками навантаження кожного члена сім'ї зростає, і сім'я найбільш чутлива до стресу. Дослідження сім'ї також свідчать про те, що цей період є кризовим і для сімей підлітків, коли вони зіштовхуються з необхідністю змінювати ті структури, стосунки й правила, що функціонували впродовж багатьох років, але на новому етапі розвитку стали неефективними.

Розглядаючи сім'ю як детермінуючий фактор формування особистості підлітка, дослідники насамперед звертають увагу на міжособистісні взаємини членів сім'ї, уявлення батьків і підлітків про сімейні ролі, на батьківські настановлення, узгодженість потреб, індивідуальні особливості членів сім'ї, емоційне благополуччя підлітка у сім'ї. Таким чином, хоча проблема підлітковості та функціонування сім'ї в період підліт-

Георгій БЕЖЕНАР

Директор Слов'янської гімназії м. Києва, кандидат психологічних наук, заслужений працівник освіти України

Тетяна ЯБЛОНСЬКА

Старший науковий співробітник Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, кандидат психологічних наук

ковості дитини досить часто виступає предметом психологічних досліджень, все ж недостатньо розробленими залишаються різні аспекти становлення особистості підлітка, його ідентичності з точки зору системної парадигми.

У сучасній психологічній науці різні аспекти проблеми розвитку особистості в підлітковому віці розроблялися і розробляються в працях О.Е. Лічко, В.В. Ковальова, І.С. Кона, Е. Еріксона та ін.; проблеми функціонування сімей підлітків відображені у дослідженнях Е. Ейдемільера, В. Юстицькіса, О.Л. Птічкіної та ін. Та не зважаючи на значну кількість досліджень, становлення особистості підлітка та його взаємини в сім'ї досить рідко розглядається з позиції феноменологічного підходу, зокрема з урахуванням того, як сам підліток сприймає свою сім'ю та виховні практики батьків.

Як справедливо значають деякі науковці (Л.І. Вассерман, І.А. Горькова, О.Е. Роміцина), досить часто дослідники фокусуються на дослідженнях батьківського ставлення, батьківської позиції тощо, а сприйняття дітьми тих чи інших феноменів сімейних взаємин залишається недостатньо вивченим. Л.І. Вассерман та його колеги наголошують на тому, що діти, особливо підлітки, інакше, ніж дорослі, сприймають та оцінюють міжособистісні стосунки, і для ефективної корекції цих стосунків необхідно враховувати різні точки зору [1]. У своєму дослідженні ми намагаємося розглядати особливості

Аналіз психологічних досліджень свідчить, що вивченню окремих характеристик системи „дитина-батьки” (любові та прийняття, послідовності, авторитетності, форм контролю тощо) присвячені роботи багатьох науковців: А. Balwin, D. Winnicot, E. Schaefer, P. Скіннера, І. Марковської та ін. Питання стилів, моделей взаємодії розглядалися в роботах S. Brody, Л.Беньямін, О. Соколової, А. Петровського, В. Дружиніна, А. Співаковської, О. Чернікова.

Зокрема, предметом багатьох досліджень є дитячо-батьківські взаємини, котрі визначаються як особливого роду безперервні та тривалі міжособистісні стосунки, що характеризуються „сильною емоційною значущістю як для дитини, так і для батьків, віковою змінністю, балансом полярних позицій, потребою піклуватися та відповідальністю” (І.А. Логінова), як такі, що зумовлюють психічний розвиток і соціалізацію дитини.

У сучасних психологічних дослідженнях дитячо-батьківські взаємини розкриваються у класифікаціях типів проблемних сімей (Н. Аккерман, С. Мінухін, Дж. Наккен, А.С. Співаковська та ін.), в характеристиках сімейних патологізуючих ролей (М. Лорд, Х.Е. Ріхтер, Н. Роллінс, Е.Г. Ейдемільер та ін.) і впливу батьківського ставлення на розвиток дитини (А. Адлер, Д.Б. Баумрінд, Д. Боулбі, Ю.Б. Гіппенрейтер, Дж. Доллар, С. Куперсміт, Н. Міллер, В. Сатір, Н. Фокс, З. Фрейд, М.Д. Ейнсворт та ін.), у різних типологіях сімейного виховання (В.І. Гарбузов, А.І. Захарова, А.С. Лічко, Л.Г. Саготовська, Е.Т. Соколова, Х. Шульц-Хенке та ін.).

Для опису сфери дитячо-батьківських взаємин дослідники послуговуються багатьма термінами: сімейна ситуація, дитячо-батьківські стосунки найчастіше аналізуються за допомогою таких категорій, як батьківська позиція (А.С. Співаковська), батьківське ставлення (Г.Я. Варга), характер взаємодії (О.А. Карабанова, Є.І. Захарова), стиль сімейного виховання (Е. Ейдемільер). Вказані характеристики досить повно описують специфіку стосунків між дітьми та батьками, та, як бачимо, акцент у дослідженнях ставиться на вивченні батьківського ставлення як визначального для характеру дитячо-батьківських стосунків. Меншою мірою представлено підхід до вивчення сприйняття батьківського ставлення, образу батьків, наявних у дитини (Л. Вассерман, І.А. Горьковська, А. Фрейд, Г.Т. Хоментausкас та ін.). Порушується питання про дослідження власне дитячого ставлення до батьків (В.В. Абраменкова, А.Г. Вишнеvський, І.М. Марковська та ін.).

Питання про вплив стилю сімейних взаємин і тактики сімейного виховання на розвиток дитини в сім'ї досить активно розроблялося й розробляється у психологічній науці. Більшість авторів, які займаються дослідженням стильових особливостей виховання, виокремлюють наступні параметри взаємодії батьків з дитиною: *автономія – контроль* (Е.С. Шеффер, Р.К. Белл, С. Броуді, Є. Маккобі, В. Шутц), *відторгнення – прийняття* (А.І. Захаров, Г.Я. Варга), *вимогливість* ►

(Є. Маккобі, О'Коннер), *міру емоційної близькості, прихильності* (Дж. Боулбі, Г. Хоментаскас), *суворість* (Є. Маккобі, П. Слатер), *послідовність – непослідовність* (С. Броуді, Є. Маккобі, А.І.Захаров).

Аналіз наявних у психологічній літературі типологій дитячо-батьківських стосунків (С. Броді, Г.Я. Варга, В.І. Гарбузов, М. Земська, В.М. Мініаров, А.В. Петровський, Е.Г. Ейдеміллер та ін.) свідчить про те, що виокремлені типи дитячо-батьківських стосунків інколи перетинаються, взаємодоповнюють один одного, при цьому відсутня єдина основа для їх виокремлення. В результаті спостерігається суперечність між кількістю описів даної психологічної реальності й недостатністю її теоретичного узагальнення, що ускладнює можливість вибору адекватної практичним завданням системи діагностики та впливу на ці стосунки.

Дослідниця П.Г. Семенова-Полях на основі теоретичного узагальнення виокремлює такі параметри дитячо-батьківських взаємин, як *включеність і превалювання суб'єктів* у дитячо-батьківських взаєминах, а також *характер їх взаємодії* [3]. Авторка вважає, що ці параметри є узагальненими конструктами опису простору дитячо-батьківських взаємин.

Параметр *включеності* характеризує глибину стосунків дитини та батька. У цих стосунках включеність є двостороннім процесом співучасті суб'єктів дитячо-батьківських стосунків: батьки беруть участь у житті дитини, дитина – у житті батьків, при цьому міра їх участі може бути різною. Показником малої включеності суб'єкта у стосунки може виступати значна психологічна дистанція. „Злиття” є показником іншої, максимальної включеності суб'єкта у стосунки. Таким чином, параметр включеності суб'єкта у дитячо-батьківські стосунки відображає міру співучасті суб'єктів дитячо-батьківської взаємодії (батька і дитини) у стосунках (від повного відділення і дистанції у стосунках до повного злиття їх особистісного простору), а також суб'єктивну психологічну відстань між ними.

Превалювання суб'єкта у дитячо-батьківських стосунках – узагальнений параметр, виокремлений як загальний для різних типологій дитячо-батьківських взаємин, де він відображається в континуумі „домінування – підлягання”, у поняттях „відповідальність” (М. Мід), „влада” (В.Н. Дружинін, М. Земська), „авторитетність” (С.В. Ковальов, А.С. Макаренко, І.М. Марковська, А.В. Петровський, Г. Niessen та ін.), „контроль” або „директивність” (Р.К. Белл, С. Броді, Л.І. Вассерман та ін.). Представленість батька в дитячо-батьківських стосунках, його статус (позиція), провідна роль суттєво змінюються в процесі розвитку й соціалізації дитини (А.Г. Асмолов). Спочатку в дитячо-батьківських стосунках дитина виступає об'єктом виховання, що знаходиться у підкоренні, а дорослий має силу, незалежність і тому превалює у стосунках. Контроль, як цілеспрямоване керівництво батьками життям дитини, є однією з функцій батьківського виховання, яка дозволяє їм посідати превалюючу позицію щодо дитини. Можлива й рівна позиція (за В.О. Сухомлинським), коли дитина виступає активним ►

дитячо-батьківських взаємин системно, з різних точок зору, а дана стаття розкриває особливості сім'ї та виховних практик батьків з позиції феноменології підлітка.

Отже, **метою** даної статті є аналіз психологічних досліджень, присвячених проблемі дитячо-батьківських взаємин в період підлітковості, а також аналіз та інтерпретація емпіричного матеріалу щодо бачення підлітками особливостей сім'ї та сприйняття ними виховних практик батьків.

Узагальнюючи наведені в наукових працях визначення дитячо-батьківських взаємин (див. вріз на С. 33-35), останні можна розуміти як суб'єктивні зв'язки між батьками та дітьми; стосунки, які обов'язково передбачають взаємність, наявність зворотної реакції та характеризуються наступними ознаками:

- певними інтенціями (інтерес, розуміння необхідності спілкування, взаємодії),
- певною поведінкою (мова, дії, міміка, жести);
- емоціями та почуттями (задоволення спілкуванням, симпатія, антипатія, позитивні або негативні емоційні стани);
- пізнанням (сприйняттям іншого, мисленням, уявою). [2, С.7]

Таким чином, у структурі дитячо-батьківських взаємин виокремлюють мотиваційний, поведінковий, емоційний та когнітивний компоненти.

Вивчаючи сімейні труднощі та способи їх подолання сім'єю на різних етапах життєвого циклу, російська дослідниця Н.О. Бе-

лорукова виокремлює два полюси впливу дитячо-батьківських стосунків на вибір підлітками певних стратегій копінг-поведінки [4]. Позитивні характеристики батьківського та материнського ставлення (прагнення до захисту, визнання подібності, захоплення батька та матері, спільне прийняття рішень, товариські стосунки, теплота, особистісні стосунки) ведуть до використання підлітками стратегій подолання, які вважаються найбільш конструктивними та ефективними способами розв'язання складних ситуацій і зменшують вірогідність вибору підлітками таких стратегій, як ігнорування, неспокій. Негативні характеристики батьківського та материнського ставлення (сварки, фізичні покарання, депривація, вербальні покарання, навіювання провини, прояви влади) не сприяють використанню підлітками конструктивних стратегій подолання труднощів і, навпаки, призводять до неспокою, тривоги, відмови від дій, ігнорування проблеми, прагнення до розрядки.

Отже, сприйняття підлітками своїх стосунків з батьками як благополуч-

суб'єктом виховання, оскільки вона також здійснює виховуючий вплив на батьків.

В окремих випадках психологи відзначають таку взаємодію батьків (або одного з них) і дитини, за якої вони виступають у ролі жертви при психологічному контролі з боку дитини (наприклад, у випадку, коли дитина є „кумиром сім'ї”).

Закономірною логікою зміни вираженості параметрів превалювання і включеності батьків в ході вікового розвитку дитини є зменшення міри включеності батьків у стосунки з дитиною, збільшення міри превалювання дитини. Характер взаємодії батька й дитини змінюється насамперед змістовно – у способах впливу один на одного, і є індивідуальним в кожному конкретному випадку. У процесі розвитку дитячо-батьківських стосунків через різні причини може відбутися фіксація на певній мірі вираженості параметра (наприклад, злитті як межовому прояві включеності суб'єктів у стосунки), і тоді стосунки стають дисфункційними для дитини.

них, теплих, таких, що характеризуються підтримкою, взаємодією, взаєморозумінням, готовністю прийти на допомогу, є потужним ресурсом для вибору і використання продуктивного, проблемно-сфокусованого подолання труднощів.

Дослідниця відзначає, що стосунки з матір'ю для дитини-підлітка є більш визначальними і більше впливають на вибір продуктивного або непродуктивного шляху подолання труднощів. За даними дослідження, якщо сприйняття підлітками у батьківському ставленні депривації, сварок, проявів влади призводить до тривоги про себе та своє майбутнє, то сприйняття підлітками у материнському ставленні сварок, депривації, навіювання провини, проявів влади, вербальних покарань призводить до свідомого блокування труднощів („ігнорування”), до відмови від будь-яких дій щодо розв'язання проблеми, до хворобливих станів, прагнення покращити своє самопочуття за допомогою „випускання пари”, сліз, криків, алкоголю, цигарок або наркотиків („розрядка”). Все це, на думку авторки, свідчить про те, що порушення материнського ставлення до дитини-підлітка, вочевидь, має більш серйозний патологічний вплив на розвиток дитини, формування її моделі конструктивної, ефективної долаючої поведінки, ніж порушення у стосунках дитини з батьком.

Таким чином, сучасні психологічні дослідження підтверджують значущість вивчення різних аспектів дитячо-батьківських взаємин у період підлітковості, зокрема особливостей сприйняття підлітками своєї сім'ї і стосунків з батьками.

РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Визначення системних характеристик сім'ї здійснювалося за допомогою методики „Шкала сімейної адаптації і згуртованості” (FACES-3) (Д.Х. Олсон, Дж. Портнер, І. Лаві), що є одним із найбільш відомих стандартизованих опитувальників, призначених для

оцінки сімейної структури. В основі методики лежить „циркулярна модель” Д.Х. Олсона, у якій шляхом співвідношення таких важливих параметрів сімейної системи, як згуртованість та адаптація, виокремлюються певні типи сімейних систем. У „циркулярній моделі” сімейна згуртованість виступає мірою емоційного зв'язку між членами сім'ї: за максимальної вираженості цього зв'язку вони емоційно взаємозалежні, за мінімального – автономні та дистанційовані один від одного. Сімейна адаптація – характеристика того, наскільки гнучко або, навпаки, ригідно сімейна система здатна пристосовуватися, змінюватися під впливом стресорів. [5]

У цій моделі розрізняють чотири рівні сімейної згуртованості – від екстремально низького до екстремально високого: роз'єднаний, розділений, зв'язаний, зчеплений. Аналогічно діагностують чотири рівні сімейної адаптації: ригідний, структурований, гнучкий та хаотичний. Виокремлюються помірні (збалансовані) та межові (екстремальні) рівні сімейної згуртованості та адаптації. Показником успішності функціонування сімейної системи виступають збалансовані рівні: щодо згуртованості – розділений і зв'язаний, щодо адаптації – структурований та гнучкий. Екстремальні рівні розглядаються як такі, що ведуть до порушень функціонування сімейної системи. Комбінування чотирьох рівнів згуртованості й чотирьох рівнів адаптації дозволяє визначити 16 типів сімейних систем, чотири з яких є помірними за обома показниками і називаються збалансованими,

чотири – екстремальними, незбалансованими, оскільки мають межові показники за обома параметрами. Вісім інших типів є середньозбалансованими, оскільки один з параметрів належить до екстремальних, а інший – до збалансованих рівнів.

Особливості дитячо-батьківських взаємин через призму сприйняття підлітками виховних практик батьків досліджувалися за допомогою методики „Підлітки про батьків”, що представляє собою *опитувальник ADOR*, адаптований в Росії співробітниками лабораторії клінічної психології Інституту ім. Бехтерева Л.І. Вассерманом, І.А. Горьковою, Е.Е. Роміциною [1]. Дана методика дозволяє вивчати установки, поведінку й тактику виховання батьків так, як це бачать і розуміють їх діти підліткового та юнацького віку. Згадана методика дозволяє визначити такі параметри дитячо-батьківських ставлень, як позитивний інтерес, директивність, ворожість, автономність, непослідовність, а також, враховуючи співвідношення позитивного інтересу і ворожості, визначити міру близькості, а при врахуванні директивності та автономності – фактор критики.

За допомогою методик *FACES-3* та „Підлітки про батьків” було опитано 64 учні 8-9 класів Слов'янської гімназії м. Києва. Серед опитаних 39 дівчат та 25 хлопців. 16,7% респондентів проживають у неповних сім'ях, з матір'ю, решта – у повних сім'ях.

За методикою *FACES-3* визначено, що 23% (17%)¹ опитаних підлітків мають збалансовані сім'ї, 33% (18,5%) – незбалансовані, решта 44,5% (64,5%) – середньозбалансовані. Вираженість системних характеристик сімей респондентів представлена в таблиці 1.

З таблиці видно, що ригідний (за характером адаптації) тип представлений у 2,9% сімей учнів 8-9 класів і відсутній у сім'ях учнів 10-11 класів. Це свідчить про те, що сім'ям підлітків та юнаків не властива ригідна структура. Причому якщо деякі сім'ї 13–14-річних дітей ще намагаються зберегти

Таблиця 1

Вираженість системних характеристик сімей респондентів (n=64, %)

Рівень адаптації		Рівень згуртованості	
ригідний	2,9% (-)	роз'єднаний	47,8 (39%)
структурований	10% (9,5%)	розділений	42% (46%)
гнучкий	30,4% (31,5%)	зв'язаний	18,8 (15%)
хаотичний	56,5% (59%)	зчеплений	-

¹ У дужках для порівняння наведено результати аналогічного дослідження учнів 10-11 класів, проведеного Т.М. Яблонською.

жорстку структуру, межі, правила, то сім'ям 15–17-річних дітей не вдається зберегти цю ознаку. Натомість інший полюс екстремальності – хаотичний тип адаптації – представлений досить виразно. Оскільки гнучкий і особливо хаотичний типи значно переважають (сумарно в сім'ях підлітків 86,9%, а в сім'ях старшокласників 90,5%), це означає, що сім'ї на цьому етапі досить гнучко адаптуються до життєвих змін, колізій, проте в більшості випадків ця гнучкість є надмірною, що призводить до таких екстремальних порушень, як втрата меж сім'ї, втрата контролю й керування змінами і взаєминами, хаотичне функціонування без певних правил, що створювали б принаймні якусь сімейну цілісність, послідовність. Схоже, що нормативна криза підліткового віку та проходження сім'ї через цей етап настільки розхитують сімейну структуру та дезадаптують сім'ю, що вона значною мірою втрачає здатність ефективно долати труднощі, які виникають.

Що стосується рівня емоційної згуртованості, серед опитаних не представлений такий тип сімей, як зчеплений, що належить до екстремальних. Натомість розділений і роз'єднаний типи найбільш виражені, сумарно складають 89,8% (85%) вибірки. Отже, можемо зафіксувати тенденцію щодо послаблених емоційних зв'язків у сім'ях з підлітками/юнаками. Водночас спостерігаються ознаки того, що після завершення

кризового періоду емоційні зв'язки в родині дещо стабілізуються: так, кількість сімей, для яких характерний роз'єднаний тип взаємин, зменшується з 47,8% сімей старших підлітків до 39% сімей старшокласників.

За методикою „Підлітки про батьків” отримані результати наведено у таблиці 2. З таблиці видно, що матері виявляють дещо вищий позитивний інтерес як до дівчат, так і до хлопців порівняно з батьками. Більшу директивність з боку обох батьків відзначають дівчата. Щодо ворожості, то найменший її рівень по відношенню до себе відзначають хлопці з боку батьків, тоді як матері ставляться до них більш ворожо, а по відношенню до дівчат досить ворожо налаштовані і батьки, і матері. Найменшу міру автономності відзначають дівчата з боку матерів, що, очевидно, співвідноситься з емоційною включеністю останніх. А от більш послідовними у вихованні підлітки вважають батьків, а не матерів; особливо непослідовними є, на думку хлопців, їхні матері. У стосунках матерів з синами відзначаються найбільша міра близькості та менше критики.

Загалом матері сприймаються підлітками як такі, що виявляють більшу зацікавленість ними, директивніші за батьків та менш послідовні у вихованні, ніж батьки. Виховні практики батька характеризуються порівняно нижчим рівнем позитивного інтересу й більшою послідовністю.

Таблиця 2

Результати експериментального дослідження за методикою „Підлітки про батьків” (n=64, „сирі” та стандартні бали)*

опитувані	оцінка...	позитивний інтерес	директивність	ворожість	автономність	непослідовність	близькість	критика
дівчата	батька	11,4 (2)	9,5 (3)	7,1 (4)	10,1 (3)	8 (3)	4,3 (2)	-0,6 (3)
	матері	13 (2)	10,8 (3)	6,6 (4)	9,4 (2)	9,4 (3)	6,4 (2)	1,4 (3)
хлопці	батька	12,4 (2)	9,7 (2)	6,1 (3)	10,2 (3)	8,2 (3)	6,3 (2)	1,4 (3)
	матері	14,3 (3)	10,1 (2)	6,8 (4)	10,6 (3)	8,5 (4)	7,5 (3)	-0,5 (2)

* У дужках наведено стандартні бали, які взято за основу для інтерпретації. Водночас „сирі” бали в окремих випадках є чутливішими і дозволяють більш диференційовано оцінити вимірювану ознаку.

Можна відзначити деякі відмінності у вихованні хлопців і дівчат. Так при вихованні дочок матері виявляють вищий рівень директивності, менше автономії, що свідчить про їх досить значне емоційне включення у стосунки з доньками. Як батьки, так і матері виявляють досить високий рівень ворожості по відношенню до дочок та ставляться до них критичніше, ніж до синів.

При вихованні синів і матері, і батьки виказують більше позитивного інтересу, виявляють більше автономії. По відношенню до синів обоє батьків більш послідовні у вихованні.

Виявлені тенденції щодо відмінностей виховання хлопців і дівчат частково співвідносяться з гендерними стереотипами, що розповсюджені у вихованні (Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді). Це, насамперед, надання хлопцям більшої свободи, самостійності, а щодо дівчат – виховання більш залежної позиції, емоційності, нижчої самооцінки та рівня домагань.

Підсумовуючи, можна зазначити, що проведене експериментальне дослідження свідчить про істотні системні зміни, яких зазнає сім'я у період дорослішання дитини. Ці зміни стосуються як її структурних характе-

ристик (ієрархія, розподіл ролей), так і емоційних. Сім'ї старшокласників в основному належать до збалансованих типів, проте майже кожна п'ята сім'я є незбалансованою, а приблизно половина сімей у ситуації стресу відзначаються екстремальними реакціями – послабленням емоційних зв'язків, послабленням своєї структури, меж, змішанням ролей. Виховні практики батьків, як їх сприймають підлітки, відзначаються недостатньою послідовністю та вираженими гендерними відмінностями.

Отримана інформація про різні аспекти взаємодії у сім'ї, ефективність виховних стратегій батьків допомагає визначити напрям необхідної психологічної корекції дитячо-батьківських взаємин. Адже для конструктивного проходження підлітком критичного періоду розвитку необхідно, щоб сім'я сприяла цьому процесу, практикуючи нові форми взаємодії, змінюючись разом із підлітком і допомагати йому змінюватися.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вассерман Л.И. Родители глазами подростка: психологическая диагностика в медико-педагогической практике: [учеб. пособие] / Л.И. Вассерман, И.А. Горьковая, Е.Е. Ромицына. – СПб.: „Речь”, 2004. – 256 с.
2. Удова О.В. Особенности и коррекция взаимоотношений в ситуации принятия-непринятия ребенка родителем: автореф. дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / О.В. Удова. – Иркутск, 2005.
3. Семенова-Полях П.Г. Обобщенные параметры развития детско-родительских отношений в осложненных условиях жизнедеятельности: автореф. дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.13 / П.Г. Семенова-Полях. – Казань, 2003.
4. Белорукова Н.О. Семейные трудности и совладающее поведение на разных этапах жизненного цикла семьи: дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / Н.О. Белорукова. – Кострома, 2005. – 240 с, ил.
5. Черников А.В. Системная семейная терапия: Интегративная модель диагностики / А.В. Черников. – Изд. 3-е, испр. и доп. – М.: Независимая фирма „Класс”, 2005. – 208 с.

Георгий Беженар, Татьяна Яблонская
Семья глазами подростков: результаты эмпирического исследования

Статья посвящена анализу психологических аспектов детско-родительских взаимоотношений в подростковый период. В статье отражены результаты эмпирического исследования восприятия подростками семьи и воспитательных практик родителей.

Ключевые слова: детско-родительские взаимоотношения, семейная адаптация, семейная сплоченность, воспитательные практики родителей.

Heorhiy Bezhenar, Tetiana Yablonska
Family seen with the teenagers' eyes: results of empiric research

The article is devoted to the analysis of psychological aspects of child-parental relations in the juvenile period. The article reflects the results of empiric research of the teenagers' perception of the family and education practice of their parents.

Keywords: child-parental relations, family adaptation, family solidarity, education practice of parents.

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УСПІШНОСТІ ШКОЛЯРА

Психологія –
школі

УДК 37.062.1(477)

Пропонується психологічний аналіз найбільш поширених причин шкільної неуспішності, їх взаємодії та обговорення можливих шляхів подолання цієї проблеми за допомогою синергетичного підходу. Оскільки ситуація успіху є необхідною умовою створення позитивної мотивації до вияву активності, стимулом до розкриття власних можливостей, закріплення позитивних тенденцій особистісного розвитку, тому одне з основних завдань школи полягає у створенні умов, за яких відбудеться розкриття потенціалу кожного учня.

Ключові слова: синергетика, рольова гра, нейропсихологічний фактор, дезадаптованість, психодинамічні характеристики, темпераментальні особливості.

**Олена
СЕЧЕЙКО**

Доцент кафедри психології Національного авіаційного університету, кандидат психологічних наук

Значення шкільного періоду для формування особистості важко переоцінити. Успіхи й невдачі дитини закріплюються й переходять вже в доросле життя у вигляді певних установок та особистісних якостей. При цьому вирішальним є навіть не фактор рівня оцінок з певних предметів, а емоційне забарвлення шкільного життя, можливість виявити себе, досягати успіхів і пишатися ними. Ситуація успіху є необхідною умовою створення позитивної мотивації до вияву активності, стимулом до розкриття власних можливостей, закріплення позитивних тенденцій особистісного розвитку. Саме тому одне з основних завдань школи полягає у створенні умов, за яких відбудеться розкриття потенціалу кожного учня, а одним із критеріїв ефектив-

ності навчання є показник соціальної адаптованості учнів та характер динаміки розвитку наявних у них здібностей.

На жаль, сьогодні очевидно є тенденція втрати у дітей інтересу до навчання. Школа сприймається як обов'язкова, але небажана інституція й часто асоціюється з негативними емоціями. Причини цього криються, на наш погляд, у двох основних факторах:

- відчутті дискомфорту, пов'язаному із ситуацією хронічної невдачі, й неможливістю сприймати себе як успішного учня;
- відчутті нудьги, пов'язаному із втратою інтересу до навчання.

Ці два фактори, поєднуючись, створюють вкрай негативний мотиваційний фон

щодо шкільного навчання. Проблема шкільної неуспішності носить полікаузальний характер і має вирішуватися, виходячи з *принципів синергії*, тобто комплексно.

Метою нашої статті є психологічний аналіз найбільш поширених причин шкільної неуспішності, їх взаємодії та обговорення можливих шляхів подолання цієї проблеми шляхом синергетичного підходу.

Труднощі в навчанні пов'язані як із зовнішніми, так і з внутрішніми факторами, що негативно впливають на процес засвоєння знань. Як правило, вирішальним при цьому вважається рівень розумових здібностей школяра. Проте результати багатьох досліджень свідчать про відсутність лінійного зв'язку між інтелектуальним потенціалом учня та його шкільною успішністю [2; 4]. Це означає, що дитина з невисоким рівнем розумового розвитку може мати достатньо високі оцінки, а учень з високими балами за тестами інтелекту демонструвати середні й навіть низькі результати в навчанні. Такі дані є свідченням різних причин шкільної неуспішності, і рівень розумового розвитку – тільки одна з них.

Розглянемо деякі причини виникнення шкільних проблем у дітей з інтелектуальним рівнем, який дозволяє їм бути успішними в навчанні.

По-перше, це рівень психічного розвитку дитини на момент початку шкільного навчання. Зазвичай його позначають як психологічну готовність до школи, що складається з інтелектуального, емоційно-вольового та мотиваційного компонентів. Розгляду цього питання присвячено чимало наукових публікацій, тому зупинимося лише на деяких аспектах шкільної готовності, надзвичайно актуальних і пов'язаних з організацією навчально-виховного процесу.

На практиці часто шкільну готовність розуміють занадто вузько – наявність у дитини навичок читання, письма, лічби як основних факторів, що визначають успішність адаптації до школи. І тому дошкільний

період (особливо останній рік перед школою) розглядається перш за все з огляду на підготовку (переважно інтелектуальну) до школи.

Психологічна готовність до школи формується протягом усього дошкільного періоду, а шкільна зрілість неможлива без повноцінного задоволення психологічних потреб дошкільного етапу і перш за все – потреби у грі [5]. Саме під час ігрової діяльності відбувається розвиток пізнавальних процесів, навичок довольного керування своєю поведінкою, засвоєння соціальних норм, розвиток особистісних якостей, що стимулюють появу суспільно значущих потреб, які в майбутньому доповняться потребою саморозвитку та саморозкриття. Необхідно зазначити при цьому, що відсутність новоутворень, які має забезпечити гра, компенсувати в майбутньому здебільшого неможливо.

За даними досліджень [3], останнім часом яскраво проявляється тривожна тенденція зниження ігрових навичок у дітей 4-6 років. Особливо низькі результати були отримані за оцінками навичок сюжетно-рольової гри: їх розвиненість продемонстрували лише 18% дітей дошкільної групи. Також дослідженням виявлено, що 36% дошкільнят взагалі не володіють навичками гри. Ці експериментальні дані свідчать про те, що однією з основних причин неготовності сучасної дитини до школи є відсутність повноцінного проходження нею етапу ігрової діяльності внаслідок неправильного розуміння батьками й вихователями основних завдань дошкільної підготовки: раннє засвоєння шкільних навичок відбувається за рахунок особистісного розвитку та розвитку когнітивної сфери дитини під час гри. Наслідком цього є неготовність дитини прийняти роль учня як бажану та сприйняття ігрової діяльності як пріоритетної для себе вже у шкільному віці.

Нейропсихологічним фактором, що становить підґрунтя готовності дитини до школи, є зрілість морфофункціональних структур мозку, які

забезпечують належний рівень розвитку пізнавальних психічних процесів, психомоторних навичок, вольової регуляції, фізичної та розумової працездатності. Нервова система дитини має бути готовою до випробувань та здатною успішно долати навантаження, пов'язані зі шкільним навчанням. Дозрівання мозкових структур має вікову динаміку. Саме тому вік початку систематичного навчання у школі може суттєво позначитись на тому, чи буде воно успішним, чи не вплине негативно на здоров'я дитини. Деякі батьки сьогодні намагаються віддати дитину до школи ще до досягнення нею шестирічного віку. Вони пояснюють здебільшого двома причинами: інтелектуальною готовністю дитини до школи; бажанням зменшити вік закінчення школи у зв'язку з переходом на 12-річну систему шкільного навчання. Зрозуміло, що жоден з цих аргументів не є адекватним, якщо говорити про фактор шкільної готовності як комплексний показник, що забезпечує успішність адаптації дитини до школи на першому етапі навчання. Необхідно роз'яснювати батькам, що завчасний початок шкільного навчання значно збільшує ризик виникнення у дитини негативного ставлення до школи, появи проблем інтелектуального та емоційного характеру.

Нейропсихологічний фактор набуває особливої актуальності сьогодні, коли відзначається збільшення кількості дітей з уповільненим темпом дозрівання мозкових структур або їх дефіцитарністю, пов'язану з незавершеним пренатальним розвитком мозку дітей, що народилися передчасно або з малою вагою. Зазначена тенденція є загальносвітовою, а кількість дітей, що мають проблеми з навчанням через нейропсихологічні проблеми, сягає 30% і, за прогнозами спеціалістів, з часом буде зростати [1]. Внаслідок мінімальності та парціальності ці відхилення в роботі нервової системи, як правило, залишаються непоміченими у дошкільний період, але з початком

шкільного навчання і зростанням навантажень на психіку проявляються повною мірою. Вікові періоди 6-7 та 9-12 років є критичними і супроводжуються загостренням нейропсихологічних проблем. Такі діти потребують своєчасної корекції, за відсутності якої проблеми з навчанням закріплюються і відбувається регрес вже сформованих функцій. За умов грамотних психолого-педагогічних дій зазначені проблеми носять тимчасовий характер. Проте на практиці за такими дітьми закріплюється статус нездібних або ледачих, що спричинює не тільки проблеми в навчанні та вкрай негативне ставлення до школи, а й створює несприятливий фон для особистісного розвитку.

Оскільки початкова школа є першим етапом шкільного навчання, який часто закріплює певні установки дитини до школи, що асоціюються з позитивними або негативними емоціями, відчуттям гордості за свої успіхи або пригніченістю через постійні невдачі та дорікання, а сприйняття себе молодшим школярем визначається оцінюванням його особистісних якостей та учнівських можливостей авторитетними дорослими, насамперед, учителями та батьками, вважаємо, що **адекватними критеріями якості педагогічного процесу початкової школи мають стати такі показники:**

- стимулювання дорослими пізнавальної активності учня та задоволення його інтелектуальних потреб;
- задоволення потреби дитини в її прийнятті та визнанні іншими;
- забезпечення психологічного комфорту та відчуття психологічної захищеності;
- сприяння розвитку навичок самоконтролю.

Сьогодні, на жаль, зазначені критерії не є пріоритетними і якісні показники загального розвитку поступають кількісним показникам: обсягу набутих знань, техніці читання, письма тощо. При цьому жорстко визначені критерії оцінювання роботи

учня створюють ситуацію, коли деякі діти внаслідок особливостей психічного розвитку або індивідуально-психологічних характеристик не можуть відповідати загальноприйнятим вимогам, на які орієнтуються вчителі при виставленні оцінок.

Отже, недосконалість чинних стандартів навчання та відсутність гнучкої системи оцінювання учнів початкової школи є однією з причин виникнення шкільних невдач, їх загострення та переростання в ситуацію хронічної неуспішності аж до набуття класичних ознак шкільної дезадаптованості.

Наступний фактор, який суттєво впливає на шкільну успішність, позначимо як індивідуально-психологічний. Потенціал кожного учня зумовлений взаємодією психофізіологічних та психологічних параметрів, які у своїй сукупності створюють певну систему способів адаптації до різних видів діяльності, зокрема, до навчальної. Серед цих параметрів є такі, розвитком яких ми можемо керувати, стимулюючи вияв бажаних особистісних якостей. Проте слід пам'ятати, що існують природно зумовлені психофізіологічні характеристики, які визначають загальну активність організму, працездатність та витривалість нервової системи, динаміку перебігу всіх психічних процесів, особливості вольової регуляції, психомоторних реакцій, способи обробки інформації, забезпечують виявлення загальних та спеціальних здібностей. Як сталі та незалежні від соціуму, ці характеристики трансформують будь-який вплив ззовні й педагогічний зокрема. Вони або створюють сприятливий фон, або перешкоджають розвитку певних соціально зумовлених характеристик – дисциплінованості, послідовності, акуратності, рішучості, витримці, кмітливості, наполегливості тощо. Саме тому ефективність педагогічного впливу здебільшого залежить від того, наскільки грамотно були дібрані зміст та способи подачі інформації, форми контролю, заохо-

чення та покарання відповідно до індивідуальних особливостей дитини.

Психодинамічні (темпераментальні) характеристики потребують індивідуального підходу та створення особливих умов для розкриття здібностей учнів. Темперамент, не визначаючи загального потенціалу та інтелектуальних здібностей, зумовлює своєрідність їх вияву. Переваги щодо власних адаптивних можливостей мають учні з високою психічною активністю, гнучкою поведінкою, високими показниками працездатності та стресостійкості, врівноваженістю нервових процесів.

За результатами психологічних досліджень [2], до групи неуспішних найчастіше потрапляють учні з такими психофізіологічними характеристиками, як: низький психічний темп, гіперактивність, слабкість нервової системи, домінантність правої півкулі головного мозку – лівий профіль асиметрії. При цьому розумові здібності таких дітей часто мають середній і вище середнього рівень, а спеціальні здібності перевищують середні показники. Очевидно, що причиною низького рівня успішності в навчанні є не самі по собі темпераментальні характеристики, а неврахування їх у навчальному процесі.

Низький психічний темп обумовлює уповільнену обробку інформації, низьку активність на уроці, часто пов'язаний із крайніми проявами інтроверсії, інертністю поведінки та відчуттям дискомфорту при адаптації до будь-яких змін. Найбільші труднощі такі учні відчувають за необхідності швидко реагувати на уроці, виконувати завдання в ситуації дефіциту часу.

Гіперактивні діти страждають через відсутність належної вольової регуляції. Їм важко зосередитись, дотримуватись правил поведінки, виконувати тривалу або монотонну роботу, яка вимагає послідовності та витримки. Через свою високу збудливість та імпульсивність таких учнів часто сприймають як некерованих, порушників дисципліни. При цьому педагогічний вплив на них зводиться, зазвичай, до постійних зауважень та обмеження

їхньої активності. Як наслідок, зростає рівень агресії та негативізму таких дітей, що з часом може призвести до їх соціальної дезадаптації.

Діти зі слабкою нервовою системою характеризуються підвищеною емоційною чутливістю. Вони, як правило, мають високий рівень тривожності, відрізняються нерішучістю та невпевненістю. Маючи низьку працездатність, не переносять тривалих та інтенсивних навантажень, швидко виснажуються, а ситуації, що потребують будь-якої емоційної напруги – виступ перед класом, контрольна робота, зауваження вчителя, конфлікт з однокласниками – значно знижують продуктивність діяльності цих учнів аж до повного її збою. Такі діти часто перевтомлюються, навчання викликає у них неврозоподібні стани, психосоматичні розлади. Особливо страждають учні, в яких слабкість нервової системи поєднується з низьким психічним темпом.

Усі зазначені параметри не є перешкодою для досягнення високих результатів у навчанні. Проте за відсутності індивідуального підходу вони ускладнюють адаптацію школяра. Цим і пояснюється те, що серед неуспішних учнів переважна більшість дітей мають вказані темпераментальні особливості. Розв'язувати дану проблему необхідно шляхом пошуку та відпрацювання індивідуального стилю діяльності, який буде оптимальним для учня та дозволить йому найповніше розкрити свій потенціал.

Серед неуспішних учнів особливе місце посідають діти з домінантністю правої півкулі головного мозку – шульги. Часто вони є обдарованими і мають яскраво виражені спеціальні здібності (музичні, художні, артистичні). Такі діти мають можливість досягти високих результатів у діяльності, що вимагає креативності, перцептивних здібностей, просторових уявлень, наочно-образного та інтуїтивного мислення, проте вони відчувують чималі труднощі у шкільному навчанні. Це легко пояснити тим, що дисципліни, які в першу чергу визначають успішність школяра, зде-

більшого спираються на абстрактно-логічне мислення і обробку знакової інформації, а це і є основною проблемою для дітей з домінантністю правої півкулі. Внаслідок притаманних їм особливостей психічної діяльності у них спостерігаються:

- недостатній розвиток вербального інтелекту та абстрактно-логічного мислення;
- труднощі при засвоєнні навичок читання, письма, лічби;
- недостатня вольова регуляція та швидка втомлюваність при емоційних навантаженнях та обробці абстрактної інформації.

Шлях до успіху таких дітей – розуміння батьками та педагогами унікальності їх здібностей та надання можливості реалізувати себе в тих видах діяльності, де вони можуть досягти високих результатів. Успішне засвоєння шкільного матеріалу такими дітьми полягає у доборі для них індивідуального когнітивного стилю.

Отже, низькі результати засвоєння навчального матеріалу пов'язані з різними психологічними факторами. У нашій статті ми звернули увагу на ті з них, які на сьогодні є найбільш поширеними у шкільній практиці. Особливу увагу варто звернути на те, що, незалежно від характеру причини, наслідки шкільної неуспішності завжди вкрай негативно позначаються на особистісному розвитку дитини, адже хронічні невдачі запускають механізми психологічного захисту, які часто носять деструктивний характер.

Негативний вплив підсилює також стереотип еталону успішності, який часто ототожнюється з високими оцінками з „основних” предметів, а також упереджене ставлення оточуючих до особистісних характеристик учня залежно від його успіхів у навчанні. Особливо сильно є ця залежність у початковій школі, де невдачі в навчанні призводять до закріплення за дитиною низького групового статусу. Ситуація неуспішності в навчанні набуває загального характеру й доповнюється проблемами соціальної дезадаптації, створюючи замкнене коло.

Таким чином, причини шкільної неуспішності часто породжуються психологічним дискомфортом учня, що виникає внаслідок або неможливості реалізувати свій потенціал, або ігнорування актуальних для дитини потреб та штучного затиснення її розвитку в рамки існуючих стандартів. Тому слід визнати, що недосконалість організації шкільного навчання зумовлена жорсткою системою пріоритетів, часто і є основною причиною шкільної дезадаптованості учнів.

Розв'язання даної проблеми потребує комплексного підходу та створення максимально сприятливих умов для розкриття й реалізації кожного учня. Першим кроком на цьому шляху має стати перегляд існуючих пріоритетів

шкільного навчання та відмова від стереотипів, а саме:

- щодо ієрархії шкільних предметів з огляду на їх внесок в загальноінтелектуальний розвиток учнів;
- каузальної атрибуції, що призводить до упередженого сприйняття іншими учня, його потенційних можливостей та особистісної цінності залежно від успіхів у навчанні;
- сприйняття пасивності учня на уроці як доказ відсутності у нього знань з даної дисципліни або здібностей до неї.

Саме ці стереотипи звужують можливості учнів виявляти себе як успішних. Шкільна успішність може не відображати справжніх можливостей учня, а упереджене ставлення негативно впливає на особистісний розвиток як неуспішних, так і успішних учнів. Необхідно пам'ятати, що здібності мають надзвичайно широкий спектр вияву, і пріоритетними для школи мають стати завдання, спрямовані саме на найбільш повне розкриття можливостей учня, його індивідуальності, сприяння розвитку почуття власної гідності та реалізованості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корсакова Н.К., Микадзе Ю.В., Балашова Е.Ю. Неуспевающие дети: нейропсихологическая диагностика трудностей учения младших школьников. – М.: Педагогическое общество России, 2001.
2. Локалова Н.П. Школьная неуспеваемость: причины, психокоррекция, психопрофилактика. – СПб.: Питер, 2009.
3. Смирнова Е.О., Гударева О.В. Игра и произвольность у современных дошкольников // Вопросы психологии – 2004. – №1. – С.91-103.
4. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. – СПб.: Питер, 2002.
5. Эльконин Д.Б. Некоторые вопросы развития воспитательной системы для раннего и дошкольного возраста // Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1989.

Елена Сечейко

Комплексный подход к развитию личности как основа обеспечения успеваемости школьника

Предлагается психологический анализ наиболее распространенных причин школьной неуспеваемости, их взаимодействия и обсуждение возможных путей преодоления этой проблемы с помощью синергетического подхода. Поскольку ситуация успеха является необходимым условием создания позитивной мотивации к проявлению активности, стимулом к раскрытию собственных возможностей, закрепления позитивных тенденций личностного развития, поэтому одно из основных заданий школы заключается в создании условий, которые приведут к раскрытию потенциала каждого ученика.

Ключевые слова: синергетика, ролевая игра, нейропсихологический фактор, дезадаптированность, психодинамические характеристики, темпераментные особенности.

Olena Secheiko

Complex approach to the development of a personality as the basis of providing school-children's progress

The author gives psychological analysis of the most widespread reasons of school failures and their interaction. The discussion of possible ways of overcoming this problem with the help of sinergetic approach is offered in the article. The situation of success is a necessary condition for the creation of positive motivation to display a person's activity, a stimulus to open his own possibilities, fixing positive tendencies of the personality's development. Therefore one of the basic tasks of school is creation of the conditions which will lead to opening every student's potential.

Keywords: sinergetic, role game, neuropsychologic factor, disadaptation, psycho-dynamic characteristics, temperamental features.

ПЕДАГОГІКА ШКОЛИ

“Наука – школа” – це головна ідея журналу: на його сторінках наочно демонструється, як наука працює в школах і чим реально їм допомагає.

Ольга Виговська,
головний редактор журналу
„Директор школи, ліцею, гімназії”

Проблема педагогіки полягає в тому, що вона починає охоплювати всі явища, що з’являються, зокрема сфери освіти, системи освіти, підсистеми. Відбулося розпорошення зусиль педагогіки як науки не на процесі навчально-виховному, а на різних процесах.

Віктор Огнев’юк,
доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАПН України,
ректор Київського університету ім. Б. Грінченка

Сучасна шкільна педагогіка покликана вирішувати актуальні й одночасно складні завдання, а саме: підвищення ефективності педагогічного процесу, впровадження інновацій, удосконалення фахової майстерності педагогів.

Нааявність в школі педагогічного колективу, що розвивається – необхідна умова розвитку конкретного навчального закладу ..... С. 46 – 88

ФОРМУВАННЯ СТІЙКОГО ІНТЕРЕСУ ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФЕСІЇ

В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ В ЛІЦЕЇ

Педагогіка
ШКОЛИ

УДК 37.048.45(477)

Розглядаються окремі аспекти роботи з учнями педагогічного профілю навчання в плані формування їхньої професійної позиції та усвідомленої готовності до допрофільного та професійного навчання з обраної педагогічної спеціальності. В системі профільного навчання педагогічні класи можуть стати серйозним і найбільш надійним резервом поповнення не лише нової генерації педагогів, але й багатьох інших галузей.

Ключові слова: профільне навчання, педагогічний профіль, допрофільна підготовка.

Соціальне за-
мовлення на
національну
еліту ставить
проблему ви-
ховання нової
генерації профе-
сійно компетент-
ної молоді, що є
однією з харак-
терних ознак ци-
вілізованого суспі-
льства.

У період со-
ціальних, полі-
тичних, економічних змін
гостро постає проблема під-
готовки надійного резерву
для поповнення кадрового
потенціалу в освітянській
галузі. У зв'язку з цим зрос-
тає необхідність виявлення
та відбору здібної учнівської
молоді, розвитку в неї стій-
кого інтересу до педагогіч-
ної професії в системі про-
фільного навчання.

Метою даної публікації
є визначення та обґрун-

тування доцільності впро-
вадження педагогічного
профілю в практику спеці-
алізованих профільних за-
гальноосвітніх навчальних
закладів.

Реалізація даної мети пе-
редбачає вирішення наступ-
ного завдання: висвітлити
можливості педагогічного
ліцею як профільного за-
кладу освіти у формуванні
готовності учнівської молоді
до професійного навчання
з обраної педагогічної спе-
ціальності та усвідомлення
пріоритетів і цінностей пе-
дагогічної професійної ді-
яльності.

Входження ліцею в
освітній простір Барського
гуманітарно-педагогічного
коледжу імені Михайла
Грушевського дало можли-
вість по-новому подивитися
на проблему доцільності ор-
ганізації та впровадження
профільного педагогічного
навчання в ліцеї.

**Людмила
ХІЛІНСЬКА**

Заступник дирек-
тора Обласного
гуманітарного
ліцею Барського
гуманітарно-
педагогічного
коледжу
імені Михайла
Грушевського

Головними чинниками організації профільного педагогічного навчання в системі „ліцей – коледж” вважаємо:

- урахування освітніх потреб у регіоні;
- належну матеріально-технічну базу коледжу;
- кваліфікований кадровий потенціал;
- науково-методичне та психолого-педагогічне забезпечення;
- забезпечення молоді наступно-перспективним навчанням для здобуття професійної освіти.

Важливим методологічним підґрунтям для практичної реалізації ідеї профільного навчання в ліцеї стали наступні нормативно-правові документи: Закон України „Про загальну середню освіту”, Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа), Концепція Державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2006-2010 роки, Галузева програма впровадження профільного навчання на 2008-2010 роки, Концепція профільного навчання в старшій школі. На підставі цих документів нами дано визначення поняття „педагогічний профіль навчання” (ППН), окреслено основну мету, завдання профільного педагогічного навчання, проблемну тему, над якою працює педагогічно-учнівський колектив ліцею, розроблено цільову програму „Обдаровані діти – гордість нації”, концептуальну модель освітньої системи, структурно-змістову модель профільного педагогічного навчання в системі „ліцей – ВНЗ” (див. вріз на С. 47).

Візитка

ОБЛАСНОГО ГУМАНІТАРНОГО ЛІЦЕЮ для обдарованих дітей із сільської місцевості при Барському гуманітарно-педагогічному коледжі імені Михайла Грушевського

Дата заснування: 2001 рік.

Засновник: Вінницька обласна рада, управління освіти і науки Вінницької облдержадміністрації.

Специфіка закладу: гуманітарний ліцей для обдарованої сільської молоді, структурний підрозділ Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського.

Конtingент ліцею: випускники базових загальноосвітніх шкіл із 22-х районів Вінницької області.

Ідея створення: реалізація Державної програми роботи з обдарованою молоддю.

Мета навчально-виховної роботи: забезпечення можливостей для рівного доступу сільської учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої, профільної та професійної підготовки в системі „ліцей-ВНЗ”, виховання національно свідомої й усебічно розвиненої особистості, здатної до самоосвіти, самовдосконалення, професійного зростання.

Філософія життєтворчості ліцею:

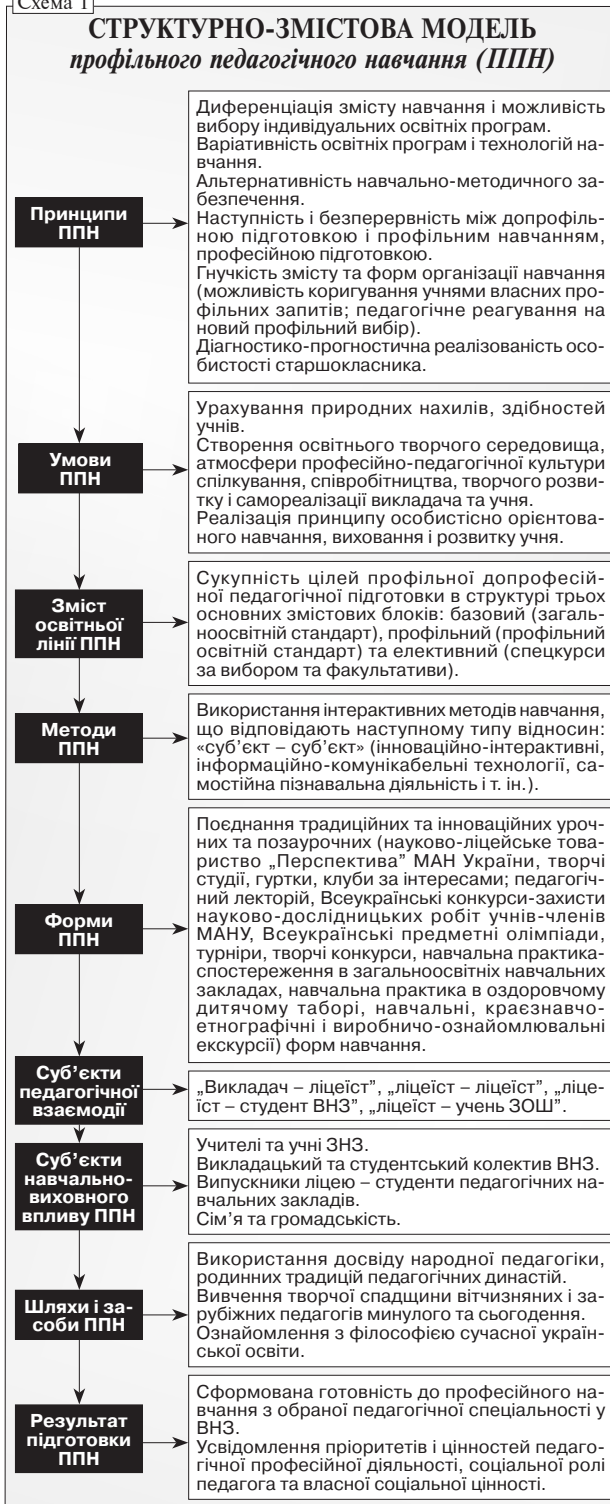
- центральною особою в ліцеї є Людина та її духовна сфера;
- етапи становлення особистості ліцеїста: самопізнання, самовиховання, самоосвіта, самовдосконалення, самовизначення, самореалізація, самоствердження;
- освіта впродовж життя: від усвідомлення потреби вчитися – до професійного зростання;
- чуття єдиної ліцейської родини як основа усвідомлення національної ідеї;
- активна життєдіяльність – результат фізичної культури й здорового способу життя особистості;
- золоте правило ліцеїста: блаженство розуму – в знанні, блаженство душі – в честі й совісті, блаженство тіла – в здоров’ї.

Гасло ліцею: „Будь, живи, твори, світи вільною душею!” (За М. Грушевським)

У ліцеї діє Кодекс ліцеїста, ведеться літопис ліцейського життя, вироблено символіку – Гімн Обласного гуманітарного ліцею (автори: Г.П. Дяченко, викладач української мови, та М.Є. Базюк, викладач музики Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського), штандарт ліцею, емблему, створено Конституцію ліцейської республіки ТЕМП (талановите ерудоване молоде покоління).

Схема 1

Сучасна практика організації профільного навчання в старшій школі вимагає чіткої структурно-змістової моделі, обов'язковими компонентами якої є мета й основні завдання, принципи, зміст освіти, методи й форми, шляхи й засоби профільного педагогічного навчання. У процесі навчальної діяльності в системі безперервного профільного навчання формується особистість майбутнього педагога. Таким чином, проблема його становлення значною мірою залежить від широкого кола суб'єктів педагогічної взаємодії та суб'єктів навчально-виховного впливу (схема 1).

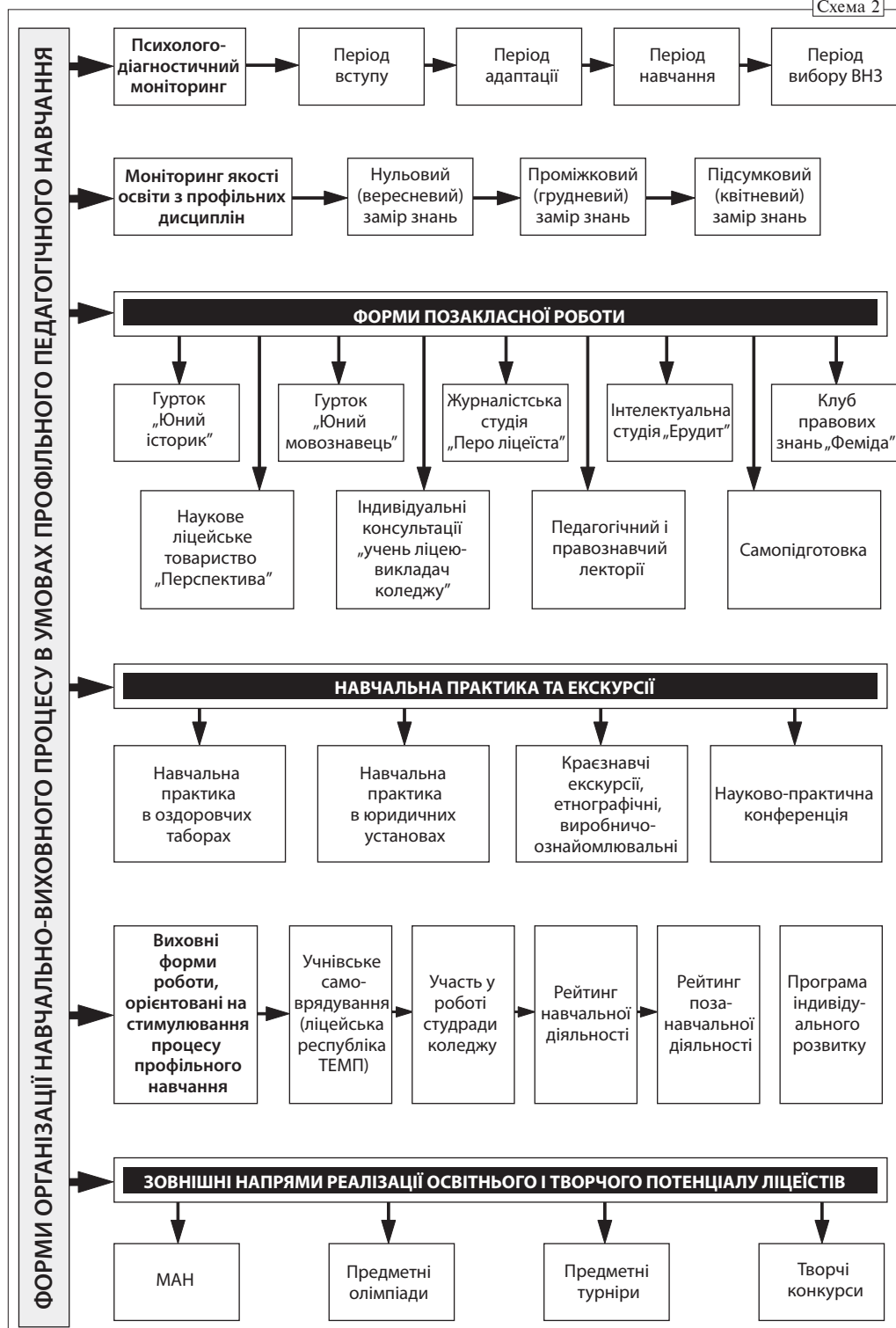
Розглянемо окремі аспекти роботи з учнями педагогічного профілю навчання в плані формування їхньої професійної позиції та усвідомленої готовності до допрофільного та професійного навчання з обраної педагогічної спеціальності (схема 2).

Першоосновою для успішної реалізації профільного навчання в старшій школі є допрофільна підготовка, яка здійснюється у 8-9 класах. Оскільки контингент учнів ліцею – це здебільшого випускники базових загальноосвітніх шкіл області, то їх професійна орієнтація здійснюється таким чином:

- проведення родинного свята „Ліцей – родина, а я його дитина“ за участю учнів базових загальноосвітніх шкіл;
- презентація творчих проєктів ради учнівського самоврядування ліцейської республіки ТЕМП

Схема 2

АНАЛІЗ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦЬ

Нові підходи до організації профільного навчання в старшій школі систематизовані й висвітлені в Концепції [2, 57], затвердженій наказом Міністерства освіти і науки України №854 від 11.09.2009 р.

Теоретично-методичні засади даного питання перебувають у центрі уваги вчених-науковців, керівників-освітян, педагогів-практиків. Різним аспектам профільного навчання в старшій школі присвятили свої праці Н. Бібік, Б. Біляк, О. Дуда, М. Бурда, Н. Василенко, В. Зоц, Л. Липова, О. Ляшенко. С. Максименко, Н. Шиян. Зокрема, О. Ляшенко вказує на необхідність принципово нових підходів щодо підготовки системи відповідного навчально-методичного забезпечення, створення підручників для профільної школи. Основою для ефективно організації профільного навчання мають стати ґрунтовні праці із загальної дидактики профільної школи, а також конкретні методики й технології [4, 8]. На думку Н. Бібік, профілізація не повинна отожднюватися з вузькою спеціалізацією. Профільному вектору учня треба надати розвитку в напрямі формування його мотивації до навчання впродовж життя, вироблення волі до успіху й життєтворчості [1, 26]. С. Максименко вважає, що психологічний аспект профільного навчання повинен ґрунтуватися на загальнометодологічних уявленнях про розвиток особистості та її „вростання” в ту чи іншу систему профільної підготовки [5, 27]. Л. Липова, вивчаючи теорію і практику здійснення профільного навчання в середній загальноосвітній школі, акцентує увагу на формуванні змісту профільної диференціації в структурі профільного навчання. [3, 34]

Аналіз науково-педагогічних праць із даної проблеми засвідчує, що нинішній процес реформування освітньої галузі в умовах переходу на 12-річний термін навчання потребує нових підходів щодо змісту профільного навчання. Згідно з Концепцією [2, 57], у старшій школі профільне навчання значно розширює можливості учня у виборі індивідуальної освітньої траєкторії, максимально враховує освітні потреби, нахили та здібності учнів, створює умови для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення. [2, 58]

У Концепції профільного навчання визначено 5 основних напрямів профілізації (суспільно-гуманітарний, природничо-математичний, технологічний, художньо-естетичний, спортивний), за якими формуються відповідні профілі навчання [2, 59]. Як зазначає О. Ляшенко, аналіз нинішньої шкільної практики, де йдуть інтенсивні пошуки шляхів здійснення профілізації старшої школи, свідчить про значно ширший спектр профілів навчання, що запроваджується й апробується педагогічними колективами. [2, 8]

З’ясовуючи означену проблему в єдності теорії й практики профільного навчання, в умовах Обласного гуманітарного ліцею при Барському гуманітарно-педагогічному коледжі імені Михайла Грушевського ми погоджуємося з О. Ляшенко, який вважає, що в системі профільного навчання педагогічні класи можуть стати серйозним і найбільш надійним резервом поповнення не лише нової генерації педагогів, але й багатьох інших галузей. [2, 8]

(талановите ерудоване молоде покоління) – „Лицей єдне”, „Таланти твої, лицю”, „Лицейська фортуна” тощо;

- зустрічі викладачів та учнів лицю з дев’ятикласниками з метою ознайомлення їх із системою роботи навчального закладу;
- конкурси творчих робіт (дев’ятикласникам пропонується розкрити власне бачення тієї чи іншої теми, наприклад: „Мій життєвий проект”, „Освіта – шлях у майбутнє”, „Україна моїми очима”, „Дивоцвіт моєї душі” тощо);
- публічний захист дев’ятикласниками творчих робіт;
- профконсультативна робота психолога з дев’ятикласниками;
- профорієнтаційна робота учнів лицю;
- залучення дев’ятикласників до публікацій у газеті „Лицейст”.

Важливим принципом профільного навчання є *принцип діагностико-прогностичної реалізованості*, що вимагає виявлення здібностей учнів з метою їх обґрунтованої орієнтації на профіль навчання.

Практика нашої роботи свідчить, що перехід учнів від навчання в базовій загальноосвітній школі до навчання в лиці супроводжується труднощами адаптації та професійною невизначеністю окремої частини дітей. Як справедливо зазначає С. Максименко, „вибір профілю навчання дуже часто робиться не з власної ініціативи, а під дією зовнішніх

факторів – порад батьків, зовнішньої привабливості, престижності закладу тощо. Лише в процесі навчання людина іноді може усвідомити, що вибір неправильний”. [5, 29]

Нами було проведено опитування. Всього опитувалося 50 учнів педагогічного профілю навчання. Подаємо інформацію про його результати з двох питань:

1. Чим мотивоване ваше бажання навчатися в педагогічному класі Обласного гуманітарного ліцею:

а) ви отримали пораду від учителів школи, батьків, друзів;

б) ви вважаєте, що навчатися в ліцеї престижно;

в) після закінчення ліцею вас приваблює перспектива продовження навчання в коледжі;

г) ви хочете отримати основи теоретичних знань із загальноосвітніх дисциплін, фундаментальні знання із профільюючих дисциплін;

д) ви поставили за мету перевірити в ліцеї особистісний інтерес та свою здатність до педагогічної діяльності?

2. Ви маєте бажання отримати педагогічну освіту, тому що...

а) мріяли стати вчителем ще з дитинства й основним, що спонукало вас до вибору вчительської професії, є приклад першої вчительки;

б) маєте на меті продовжити педагогічну династію;

в) ви людина ініціативна, творча, вами керує почуття любові до дітей, відповідальності за їх життєву долю;

г) ваш варіант відповіді.

Як свідчать відповіді респондентів, бажання навчатися в ліцеї за педагогічним профілем навчання в **64%** сформувалося під впливом учителів школи, батьків, друзів. **92%** абітурієнтів вважає, що навчатися в ліцеї престижно. Перспектива

На нашу думку, **педагогічний профіль** – це спосіб початкової допрофесійної підготовки учнівської молоді в конкретних організаційно-педагогічних умовах („ліцей – ВНЗ”), що забезпечує вивчення загальноосвітніх дисциплін та поглиблене професійно-зорієнтоване опанування циклу профільюючих дисциплін і спецкурсів за вибором на взаємодоповнювальній основі.

Головною метою профільного педагогічного навчання учнів ліцею визначено:

- забезпечення можливостей для рівного доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової професійної підготовки, неперервної освіти впродовж усього життя;
- підвищення якості освіти для ґрунтовного оволодіння учнями науковою системою знань про світ і суспільство, природу, людину, історію, культуру;
- формування готовності учнів ліцею до професійного навчання з обраної педагогічної спеціальності;
- створення оптимальних умов для реалізації здібностей, нахилів, інтересів і професійних запитів учнівської молоді;
- виховання свідомої особистості, якій притаманне прагнення до самоосвіти, самовдосконалення, професійного зростання;
- формування в учнів ліцею компетентностей (соціальних, комунікативних, полікультурних, інформаційних) як необхідної умови для соціалізації особистості; елементів професійного мислення, професійної позиції, пріоритетів і цінностей педагогічної діяльності, соціальної ролі педагога.

Відповідно до визначеної мети **основними завданнями профільного педагогічного навчання є:**

- оновлення змісту освіти, концептуальна розробка науково-методичного забезпечення;
- упровадження інноваційних дидактичних засобів та педагогічних технологій;
- створення умов для реалізації принципу особистісно орієнтованого навчання, виховання й розвитку учнів;
- забезпечення наступно-перспективних зв'язків між базовою, загальноосвітньою профільною та професійною підготовкою в системі „ліцей-коледж-університет”;
- налагодження співпраці зі школами I-II ступенів Вінницької області, здійснення профорієнтаційної роботи у 8-9 класах цих шкіл з метою роз'яснення переваг профільного навчання та відбору до ліцею здібних випускників базових шкіл;
- вивчення перспективного педагогічного досвіду роботи шкіл України в плані впровадження профільного навчання;
- розширення зв'язків з іншими навчальними закладами нового типу шляхом участі в роботі семінарів, конференцій, круглих столів з питань профільної освіти.

Мета і завдання впровадження профільного навчання в практику навчально-виховного процесу знайшли своє втілення в **проблемній темі, над якою працює педагогічно-учнівський колектив ліцею:** „Особистісно орієнтований підхід у навчально-виховній діяльності ліцею як засіб творчого розвитку й самореалізації вчителя та учня в умовах профільного навчання й професійного зростання”.

СПЕЦКУРС „ОСНОВИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЗНАТЬ”

Максимально індивідуалізувати профільне навчання, врахувати генетично закладені здібності й можливості учня дозволяють спецкурси за вибором [3, 34]. З цієї метою нами введений до навчального плану педагогічного профілю навчання такий спецкурс, як „*Основи психолого-педагогічних знань*”, який створює необхідні умови для самопізнання, самовизначення майбутньої професійної сфери діяльності й дозволяє кожному ліцеїсту визначити свою педагогічну придатність і, безперечно, або збуджує бажання оволодіти мистецтвом педагогічної діяльності, або дає імпульс для професійної переорієнтації.

Програма спецкурсу зорієнтована на теоретичну та практичну профпрієнтацію й пропедевтичну педагогічну підготовку. *Теоретична підготовка передбачає засвоєння системи знань про:* роль учителя в суспільстві; сутність педагогічної професії та шляхи її здобуття; психологію і педагогіку як окремі науки; особистість та управління процесом її формування; діяльність особистості, її види й значення в процесі становлення молодого людини; форми і методи організації навчально-пізнавальної діяльності учнів; індивідуальні показники особистості: темперамент, характер, здібності; безперервну самоосвіту і самовиховання як умови особистісного й професійного становлення; психологію міжособистісних стосунків.

Практична підготовка спрямована на:

- формування інтересу до пізнання своєї особистості й оволодіння методиками самопізнання (рефлексивно-творчі тренінги, тренінги особистісного та професійного зростання, зокрема, такої тематики: „Я – особистість”, „Учитель: професія чи покликання?”);
- розвиток прагнень та вмій здійснювати самовиховання (розробка програми самовиховання, ведення щоденника самотворення особистості для здійснення аналізу своєї діяльності, відпрацювання методики самовиховання);
- розвитку комунікативних здібностей (оволодіння правилами спілкування в колективі, підготовка виступу з промовою тощо);
- удосконалення вмій і навичок раціональної організації навчальної праці (розробка пам’яток для правильного сприйняття і конспектування лекцій, підготовки до практичних і лабораторних занять, виконання домашніх завдань);
- формування вмій і навичок організаторської та колективної творчої діяльності (практичні заняття у формі колективних творчих справ: „Проект школи майбутнього”, конкурс-огляд „Таланти твої, ліцею”, „Презентація колективу”).

Розвитку вищезазначених умій та якостей сприяє *навчальна практика ліцеїстів і студентів коледжу, зміст якої складають:*

- спостереження та аналіз виховної справи, самостійно підготовленої ліцеїстами або студентами коледжу;
- спостереження та аналіз виховної справи, підготовленої вчителями початкової школи або вихователями дошкільної установи;
- зустріч з учителями-новаторами;
- організація колективної творчої діяльності художньо-естетичного, морального, екологічного, національно-патріотичного, трудового, спортивно-туристичного напрямів (турнір-вікторина, одноденний туристичний похід, збір лікарських рослин, КВК, конкурси, театр-експромт, ігрові програми).

продовження профільного навчання у ВНЗ педагогічного профілю стала визначальною умовою для вступу в ліцей **100%** учнів школи. **85%** переслідують мету отримати в ліцеї ґрунтовні основи теоретичних знань із загальноосвітніх дисциплін та фундаментальні знання із профільюючих дисциплін. Ще **30%** абітурієнтів професійно не визначились, а тому навчання в ліцеї розцінюють як можливість перевірити свою придатність до педагогічної діяльності.

Нами встановлено, що більшість ліцеїстів мріяли стати вчителями ще з дитинства, і основним чинником, який спонукав їх до вибору вчительської професії, є приклад першої вчительки. Саме на такий мотив вибору вказали **44%** респондентів. У виборі педагогічної професії простежується наслідування родинних традицій: **36%** абітурієнтів ставлять за мету продовжити педагогічну династію, **20%** вважають себе людьми ініціативними, творчими, керуються почуттям любові до дітей.

Головне завдання допрофільної підготовки – допомогти учневі зробити обґрунтований і вірогідний вибір форми продовження освіти й профілю подальшого навчання. На основі виявлення інтересів і нахилів школярів, глибокого вивчення їх індивідуальних характеристик та особливостей створення умов для перевірки здатності до реалізації своїх інтересів у процесі спеціально організованої діяльності. [1, 26]

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА

Допрофесійній педагогічній підготовці в ліцеї сприяє науково-дослідницька робота і введений до навчального плану спекурс „Основи наукових досліджень”, головним завданням якого є формування в учнів ґрунтовних теоретичних знань про суть науково-дослідницької діяльності, оволодіння ними методологією наукового пізнання; вироблення вміння підготовки рефератів, статей, виголошення наукових доповідей; формування навичок роботи з науковою та довідковою літературою; ознайомлення з сучасними методами наукових досліджень.

Важливим аспектом науково-дослідницької роботи є співтворчість викладачів і ліцеїстів. Для прикладу наводимо окремі теми науково-дослідницьких робіт учнів ліцею: „Деонтологія сучасного конфлікту в системі «вчитель – учень»”, „Роль самооцінки у формуванні особистості дитини”, „Психологічні основи обдарованості”, „Профілактика наркоманії серед підлітків”, „Сенс людського життя: гедонізм чи обов'язок?”, „Специфіка творення прізвищ рослинного походження в українській мові”, „Етимологія назв населених пунктів Вінницької області”, „Суржик як zdegradovana форма української мови”, „Юліуш Словацький і Прибар'я”, „Україна в життєвій і творчій долі А. Ахматової”, „Історія монастирів Подільського краю”, „Державні підпри-

Переможці Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт з науковими керівниками

Переможці конкурсу творчих робіт „Мій життєвий проект” серед дев'ятикласників Вінницької області

Нагородження команди юних істориків дипломом II ступеня у м. Луцьку

Склад науково-методичної ради I етапу
Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-
дослідницьких робіт

В.О. Коваленко, кандидат медичних наук, доцент
Вінницького національного медичного університету,
президент Вінницького територіального відділення
МАН України, **О.О. Драгомерецька**, віце-президент,
і **Т.М. Корінна**, відповідальний секретар
територіального відділення, з учнями Обласного
гуманітарного ліцею, переможцями III етапу конкурсу-
захисту науково-дослідницьких робіт
(м. Вінниця, 2008 р.).

Про ефективність науково-дослідницької роботи свідчить відгук Юлії Аніщенко:

„Я професійно визначилася, обравши темою науково-пошукового дослідження в ліцеї проблему конфліктності між учителями та учнями. Хотіла знайти відповіді на цілий ряд запитань: чому конфліктів не уникають навіть великі, мудрі педагоги?; невже конфліктні ситуації такі неминучі?; як можна уникнути протиріч у стосунках людей, між якими мають бути розуміння, підтримка, співпраця, любов?; як вирішити цю одвічну проблему педагогіки? І дійшла висновку: конфлікти виправдані, вони дають змогу пізнати істину в суперечці, відкрито висловити свій протест.

Мудро вирішуючи конфліктну ситуацію, вчитель робить перший крок до розуміння внутрішньої сутності дитини, її думок і прагнень. Так мовою виникають умови для виявлення сильних і слабких сторін юної особистості. Конфлікт – це сигнал учителям про те, що маленька людина потребує розуміння і допомоги. Отож, мудро чинять педагоги, які не бояться, не уникають конфліктів, а управляють ними, спрямовуючи енергію учнів у виховних цілях. Вивчивши природу конфлікту між учителем та учнем, я впевнилася, що внутрішнє чуття мене не зрадило: моє покликання – бути педагогом...”

ємства Барського району в сучасних економічних умовах”, „Місце Вищої ради юстиції у формуванні суддійського корпусу”, „Історія заснування міста Бар та його визначні архітектурні пам’ятки” „Особливості створення WEB-сторінок” тощо.

Науково-дослідницька робота формує цілісні знання про світ, розширює інформаційний, емоційний досвід учнів, розвиває самостійність, наукове мислення, дозволяє аргументувати своє бачення шляхів реалізації тієї чи іншої проблеми за фахом майбутньої професійної діяльності.

Поглиблення та розширення змісту профільного педагогічного навчання здійснюється через міжпредметні зв’язки на рівні форми, змісту і методів роботи. Так на заняттях з української мови з метою розвитку зв’язного мовлення учням пропонується розв’язати проблемні педагогічні ситуації у формі ділової гри (див. вріз на С. 55).

У щоденній педагогічній взаємодії „викладач – ліцеїст” визначається професійна позиція, пріоритети й цінності педагогічної професійної діяльності та соціальна роль педагога. Уявна ідеальна модель своєї особистості як майбутнього педагога обґрунтована учнями педагогічного класу у творчих роботах (див. вріз на С. 54, 55).

Визначаючи основні критерії процесу допрофесійної педагогічної підготовки, вважаємо за доцільне продовжити прак-

тику Всеукраїнського конкурсу учнівських творчих робіт „Учитель – моє покликання”, який проводився Міністерством освіти і науки України спільно з Національним педагогічним університетом імені М.П. Драгоманова, Асоціацією ректорів педагогічних університетів України, Інститутом вищої освіти Академії педагогічних наук України.

Ми вважаємо, що курси такого рівня дають можливість відібрати здібних випускників для навчання в педагогічних ВНЗ III-IV рівнів акредитації і тим самим унебезпечувати університети від потенційних втрат творчих студентів. На нашу думку, цю практику треба поширювати, оскільки такі випробування – це реальний крок назустріч талановитій молоді зі стійким інтересом до педагогічної діяльності.

Підсумовуючи сказане, зазначаємо, що навчання учнівської молоді в системі „лицей – коледж” сприяє тісній співпраці спеціалізованого загальноосвітнього навчального закладу і ВНЗ, значно полегшує перехід старшокласника в статус студента як у плані психологічному, так і в плані освітньої підготовки. Наші спостереження за педагогічним становленням випускників лицейу свідчать про ефективність описаної освітньої технології. Як правило, випускники лицейу є лідерами студентських груп, вони мають ґрунтовні знання, відзначаються сформованим почуттям відповідальності, діловим стилем спілку-

Окремі ситуативні завдання ділової гри з проблемних педагогічних ситуацій:

- уявіть: директор школи запропонував вам узяти участь у педагогічних читаннях за книгою В. Сухомлинського „Поради молодому вчителю”. А які поради ви дали б викладачам лицейу, учителям своєї школи щодо організації навчально-виховного процесу на правах партнерських взаємостосунків?;
- уявіть: Ви стали переможцем Міжнародного конкурсу „Учитель XXI століття очима дітей”, Вас нагороджено Золотою медаллю. Опишіть свої почуття – почуття переможця, перше враження від несподіваного повідомлення;
- спробуйте визначити п'ять компонентів, за якими ви пропонуєте оцінювати рейтинг учителя;
- побудуйте монологічне висловлювання за поданою нижче темою: „У мене приклад є – наставники, мої учителі”;
- запишіть тезами: „Школа майбутнього”; „Якби я був директором школи...”.

ФРАГМЕНТИ З УЧНІВСЬКИХ РОБІТ

„Переконана: щоб стати вчителем, треба ним народитись. А це означає не уявляти себе без школи і дітей, не боятися неслухняних учнів, прагнути виховати з них люблячих доньку і сина, у майбутньому – турботливих маму і тата, чесних та небайдужих громадян своєї держави. Бажання стати вчителем має йти не від розуму, а від серця. Бо вчитель – це не просто професія, соціальний статус, державна робота, це, найперше, – голос душі, покликання. Це – спосіб, стиль життя, творення разом з дітьми їх і себе”.

Ю. Аніщенко, випускниця лицейу 2006 року, нині студентка Кіровоградського державного педагогічного університету імені М. Винниченка

„Особисто я вважаю, що для того, аби стати вчителем, потрібно засвітити перед собою іскру знань, її світлом умитися, немов вранішньою росею, і навіки обійняти промені вічно сяючого сонця знань, мудрості людської, не відходячи від них ні на мить. На мою думку, педагогічна діяльність повинна виявлятися під високим небом державного ладу, а педагог – сіяти зерна мудрості на ниві нематеріальній, щоб плодити і плекати талановиту молодь. Саме вчительські зусилля здатні виліпити з людини формально довершений організм і пустити його в суспільство”.

О. Бондар, випускник лицейу 2004 року, нині студент Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка

„Я переконана, що вчитель – це не просто професія, а поклик душі, і тому час від часу намагаюся зазирнути у власну душу, щоб упевнитися, що стою на правильному шляху. Прислухаюся до свого серця і думаю, чи досить воно чутливе, щоб зрозуміти кожну дитину, яку навчаю. Зазираючи в глибини підсвідомості, намагаюся визначити, чи зможу я бути безмежно відданою обраній справі, чи зумію забути про себе, про свої власні турботи, радощі й тривоги, щоб віддати себе сповна юним вихованцям? Переконана, що зумію, бо саме в цій справі вбачаю своє покликання”.

Ю. Косюк, випускниця лицейу 2005 року, нині студентка Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова

Ліцейська республіка ТЕМП
(талановите ерудоване молоде покоління)

Підкорення вершини Говерли учнями ліцею

Людмила Хилинская

Формирование стойкого интереса к педагогической профессии в условиях профильного обучения в лицее

Рассматриваются отдельные аспекты работы с учениками педагогического профиля обучения в плане формирования их профессиональной позиции и сознательной готовности к допрофильному и профессиональному обучению по избранной педагогической специальности. В системе профильного обучения педагогические классы могут стать серьезным и наиболее надежным резервом пополнения не только новой генерации педагогов, но и других отраслей.

Ключевые слова: профильное обучение, педагогический профиль, допрофильная подготовка.

Ludmyla Khilinska

Forming of firm interest to pedagogical profession in the conditions of profile teaching in the lyceum

Separate aspects of work with students of pedagogical type of teaching are considered in the plan of forming their professional position and conscious readiness for pre-profile and vocational training in the chosen pedagogical job. In the system of profile teaching, pedagogical classes can become serious and the most reliable reserve of not only a new generation of teachers but also of many other professions.

Keywords: profile teaching, pedagogical type, pre-profile preparation.

вання, якіснішою підготовкою до навчання у ВНЗ. Доказом вищесказаного є листи-подяки на адресу адміністрації від ректорів провідних педагогічних ВНЗ України.

Маємо підстави вважати, що профільне навчання є прогресивним напрямом сучасних освітніх програм, оскільки відповідає розвитку внутрішнього потенціалу особистості, становленню майбутньої професійної кар'єри. Будемо сподіватися, що випускники профільних ліцеїв найближчим часом поповнять ряди українського вчителства. І це буде нова генерація української інтелігенції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік Н. Проблема профільного навчання в педагогічній теорії і практиці // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2005. – № 5-6. – С. 20-26.
2. Концепція профільного навчання в старшій школі // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2009. – № 28-29. – С. 57-64.
3. Липова Л. Теорія і практика здійснення профільного навчання в середній загальноосвітній школі // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2008. – №5. – С. 32-37.
4. Ляшенко О. Теоретично-методичні засади організації профільного навчання в старшій загальноосвітній школі // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2008. – №5. – С. 4-12.
5. Максименко С. Психологічний супровід профільного навчання. Теоретичні основи // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2005. – № 5-6. – С. 27-33.

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Педагогіка
ШКОЛИ

УДК 371.005(477)

Сучасному суспільству потрібна інформована та компетентна особистість, яка спроможна приймати самостійні рішення й нести відповідальність за власні вчинки. Державна система освіти, яка відповідає за соціалізацію особистості, є важливим інститутом, який спроможний еволюційним шляхом забезпечити зміну ментальності, створити умови для виховання людини громадянського суспільства. Сьогодні сучасна педагогічної наука шукає нові фундаментальні підходи до побудови навчально-виховного процесу. Одним з них може стати синергетичний підхід, про який і йдеться у цій статті.

Ключові слова: синергетика, особистість, мотив, когнітивний компонент.

Розвиток людства, суспільний прогрес був би неможливим без такого соціального інституту, як освіта. Протягом історії людства, включаючи сьогодення, освіта взагалі та шкільна зокрема виконувала та виконує наступні *функції*:

1. Цілеспрямована підготовка особистості до участі в соціальному житті.

2. Доповнення до стихійної соціалізації особистості (вплив звичаїв, традицій, сім'ї, друзів, мікросоціуму, суспільства в цілому) концентрованої спеціально відібраної інформації, яка ґрунтується на знаннях в процесі навчання.

3. Реалізація конкретних історичних суспільних цілей через навчально-виховний процес, що побудований на відповідних технологіях навчання.

4. Перевірка рівня готовності особистості до участі в соціальному житті шляхом

відповідних публічних виступів.

Слід зазначити, що в основі реалізації цих функцій знаходяться філософські та дидактичні концепції, які виникали та розвивалися у відповідну історичну епоху. Зі зміною суспільства, його ціннісних орієнтацій, як свідчить історія, поступово на ґрунті існуючих філософських, дидактичних концепцій формуються нові теорії, які обґрунтовують необхідність реформування освітньої галузі та вказують напрями цих змін. Однак досвід минулого показує, що освіті як соціальній системі притаманні певна інерція та консерватизм. Тому процес реформування системи

**Григорій
ФРЕЙМАН**

Професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, кандидат педагогічних наук, доцент, м. Київ

освіти в загалі та шкільної зокрема зазвичай тривалий та складний.

Сьогодні українська школа переживає складні та відповідальні часи. В країні йде становлення нової системи освіти, яка зорієнтована на інтегрування в європейський освітній простір. Цей реформаційний процес супроводжується істотними змінами в педагогічній теорії та практиці, відбувається зміна освітньої парадигми, пропонується інший зміст, інші підходи, інший педагогічний менталітет. В процесі такого реформування розробляються нові проекти стандартів, навчальні програми, переглядаються концепції підручників та посібників, удосконалюються форми й методи навчання.

Ці процеси відбуваються в умовах, коли специфічною особливістю сучасної світової соціокультурної ситуації в суспільстві є звернення до людини, її внутрішнього світу, духовності й моральності, бо саме людина є початком і кінцевою метою процесу розвитку цивілізації. Її зрілість, соціальна позиція сьогодні визначаються не лише глибиною засвоєння знань, але й рівнем підготовленості до самостійної відповідальної практичної діяльності.

Сучасному суспільству дуже потрібна інформована та компетентна особистість, яка спроможна приймати самостійні рішення й нести відповідальність за власні вчинки. Державна система освіти, яка відповідає за соціалізацію особистості, є важливим інститутом, який спроможний еволюційним шляхом забезпечити зміну ментальності, створити умови для виховання людини громадянського суспільства.

Спрямованість системи освіти на переважне засвоєння системи знань, яка була традиційною й виправданою ще декілька десятиліть тому, вже не відповідає сучасному соціальному замовленню, що вимагає виховання самостійних, ініційованих і відповідальних членів сучасного суспільства, здатних взаємодіяти у розв'язанні соціальних, виробничих й економічних задач.

Протягом багатьох десятиліть процес виховання особистості в нашій країні йшов переважно шляхом авторитарного засвоєння „офіційно санкціонованих” ідей і принципів. Теорія і практика „комуністичного” виховання і пропаганди фактично виходили з того, що головним у справі виховання не тільки дітей, але й дорослих є вироблення в них „односпрямованої” ціннісної системи й установок.

У таких умовах сучасна педагогічна наука шукає нові фундаментальні підходи до побудови навчально-виховного процесу. Одним з них може стати *синергетичний підхід*. **Синергетика** (англ. *synergetics*, від грецького син – „спільне” і ергос – „дія”) – міждисциплінарна наука, що займається вивченням процесів самоорганізації й виникнення, підтримки стійкості й розпаду структур (систем) різної природи на основі методів математичної фізики („формальних технологій”). Синергетичний підхід також застосовується при вивченні такої складної й неструктурованої системи, як мережевий інформаційний простір.

Синергетика – це теорія самоорганізації в системах різноманітної природи. Вона має справу з явищами та процесами, в результаті яких в системі – в цілому – можуть з’явитися властивості, якими не володіє жодна з частин. Оскільки йдеться про виявлення та використання загальних закономірностей в різних галузях, тому такий підхід передбачає міждисциплінарність. Останнє означає співробітництво в розробці синергетики представників різних наукових дисциплін. Тому термін „*синергетика*” використовується як в природничих науках, так і в гуманітарній сфері. Сучасні наукові дослідження засвідчують, що синергетична парадигма сприяє глибокому пізнанню таких складних нелінійних відкритих систем, як суспільство та різних його підсистем, зокрема, й освіти

Тому на сучасному етапі розвитку педагогічної науки концепція синергізму в навчанні та вихованні набуває інтенсивного розвитку, а ідеї синергетики знаходять широке застосування в освітньому просторі, коли педагогічні

системи починають аналізуватися в термінах синергетичної теорії самоорганізації.

В. Буданов визначає **три напрями введення синергетики в освітній процес:**

- **Синергетика освіти** – синергетика, що застосовується до аналізу самого процесу освіти, становлення особистості та знання.
- **Синергетика для освіти** – створення інтегративних курсів з синергетики на всіх етапах циклу навчання, які передбачають застосування відповідних різноманітних моделей й технологій.
- **Синергетика в освіті** – впровадження в конкретні дисципліни матеріалів, що ілюструють дію принципів синергетики у відповідних предметних полях.

Головним напрямом, на наш погляд, є перший, оскільки він може впливати на визначення та коригування завдань та параметрів реформування системи освіти. Синергетична рефлексія системи освіти надзвичайно важлива в сучасній Україні, оскільки освіта знаходиться в зоні бифуркації та відчуває потужний вплив різноспрямованих чинників: вимоги ринку праці, комерціалізації освіти та диверсифікації освітніх структур; адміністративно-політичні вимоги Болонського процесу; комп'ютеризація навчання; тенденція до збереження вітчизняних традицій освіти, що склалися в попередній період її розвитку.

Основою синергетичного підходу до діяльності загальноосвітнього закладу є зміна поглядів на суб'єктів

ПОНЯТТЯ „ОСОБИСТІТЬ” у сучасній психолого-педагогічній літературі: аналіз наукових досліджень

У сучасній психолого-педагогічній літературі існують різні підходи до розуміння особистості:

а) особистість може бути описана з боку своїх мотивів і прагнень, тобто унікальна система особистісного сенсу життя, індивідуально своєрідних способів упорядкування зовнішніх вражень і внутрішніх переживань;

б) особистість розглядається як система рис щодо стійких характеристик індивідуальності, що виявляються зовні, що відбиті в судженнях суб'єкта про себе самого і так само в судженнях інших людей про нього;

в) особистість описується і як діяльне „Я” суб'єкта, як система планів, відносин, спрямованості, смислових утворень, що регулюють вихід її поведінки за межі вихідних планів;

г) особистість розглядається і як суб'єкт персоналізації, тобто потреби і здатності індивіда викликати зміни в інших людях. [1, 17–18]

Ми виходимо з визначення особистості, даного С. Рубінштейном: *особистість – людина, що відноситься певним чином до навколишнього світу, свідомо встановлює це своє відношення так, що воно виявляється у всій його могутності*. На його думку, особистість одержує свою структуру з видової структури людської діяльності й характеризується п'ятьма потенціалами: *пізнавальним* (обсяг і якість інформації, який розташовує особистість); *ціннісним* (система цінностей, яка привласнена особистістю в процесі соціалізації); *творчим* (самостійно вироблені уміння й навички, здібності до дій, творчих чи руйнівних, продуктивних чи репродуктивних і мірою їх реалізації в предметно-практичній діяльності); *комунікативним* (міра та форми спілкування, характер і міцність контактів); *естетичним* (рівень, зміст, інтенсивність художніх потреб особистості й тим, як вона їх задовольняє).

Таким чином, особистість визначається: що і як вона знає, що і як вона цінує, що і як вона творить, з ким і як вона спілкується, які її естетичні потреби і як вона їх задовольняє [2, 260 – 262]. Інше розуміння особистості зводиться до виділення регуляторів її діяльності. У цьому сенсі А. Асмолов визначає особистість у такий спосіб: *бути особистістю – це значить здійснювати вибори, що виникають у силу внутрішньої необхідності, результати прийнятого рішення та відповідати за них перед собою й суспільством, це значить постійно будувати самого себе й інших, володіти арсеналом прийомів і засобів, за допомогою яких можна опанувати власною поведінкою, це значить мати свободу вибору й усвідомлену відповідальність за його наслідки* [3, 92]. На наш погляд, обидва підходи взаємодоповнюють один одного.

У психолого-педагогічній літературі в залежності від розуміння особистості визначається її структура. Проблемі аналізу **структури особистості** серйозну увагу приділяли: Л. Божович, Г. Залеський, А. Ковальов, В. Столін, Л. Фрідман, І. Кулагіна та ін. У результаті цих досліджень у сучасній психолого-педагогічній літературі склалося наступне розуміння **структурних елементів особистості**. Перелічимо їх та коротко схарактеризуємо:

- **спрямованість** – властивість особистості, у якій виражається динаміка розвитку людини як біосоціальної істоти, головна тенденція її поведінки;
- **потреба** – нестаток, який відчуває людина, у визначених умовах життя та розвитку;
- **мотиви** – зв'язані із задоволенням потреб спонукання до діяльності, що відповідають на питання: заради чого вона відбувається? Мотив припускає знання про матеріальні чи ідеальні об'єкти, що здатні задовольнити потребу, і тих діяч, що здатні привести до її задоволення; ▶

- *мотивація* — відносно стійка й індивідуально неповторна система мотивів;
- *темперамент* — характеристика індивіда з боку нервово-динамічних особливостей його психічної діяльності;
- *здатності* — психічні властивості, що є умовами успішного виконання якої-небудь однієї чи декількох діяльностей;
- *характер* — сукупність стрижневих життєво сформованих властивостей — відносин людини до світу, що накладають відбиток на всі його дії та вчинки;
- *емоційність* — сукупність якостей, що описують динаміку виникнення, протікання й припинення емоційних процесів;
- *активність* — міра взаємодії суб'єкта з навколишньою дійсністю;
- *саморегуляція* — регуляція суб'єктом власної поведінки та діяльності;
- *спонукання* — мотиваційний компонент характеру;
- *воля* — усвідомлені прагнення в подоланні перешкод, свідомо мобілізація особистістю своїх психічних і фізичних можливостей для подолання труднощів;
- *цілеспрямованість* — спрямованість характеру;
- *прагнення* — потреба в створенні оптимальних умов для існування, розвитку, самореалізації [4, 18–21].

При аналізі структурних компонентів особистості стає очевидним, що потреби, мотивація (як стійка система мотивів), характер (як сукупність відносин людини до світу), спонукання є психологічною основою виникнення особистісної системи цінностей та опосередковано залежать від неї. Активність, саморегуляція, воля й інші компоненти особистості є своєрідними реалізаторами ціннісної системи в практичній діяльності. Саме ці структурні компоненти особистості, на наш погляд, є природними засадами людини як суб'єкта навчання та виховання.

Відомо, що в суб'єктивній основі природи людини сучасна філософія, педагогіка й психологія виділяє потреби (термін „суб'єктивний” відноситься до особистості, до її внутрішнього світу і припускає сукупність її структурних елементів). Саме потреби як структурний елемент особистості викликають активність людини й направляють її на їхнє задоволення, виступаючи тим самим як програми життєдіяльності. Цю думку підкреслював К. Ушинський: „В основі всякої нашої свідомої діяльності лежить несвідоме прагнення...”, а „...бажання відбуваються внаслідок досвідів відчуження і неодмінно супроводжуються уявленням, без яких бажання неможливе” [5, 41–347]. Цей постулат став основою наступних психолого-педагогічних досліджень. Їхнім результатом став висновок про те, що потреба виражається в емоційному стані (пасивний аспект) і в прагненні, потязі, бажанні тощо (активний аспект). [7; 8; 9, 175]

Трансформація потреб особистості в зовнішню поведінку проходить ряд етапів, в основі яких лежить фізіологічний механізм активування, що зберігається в пам'яті слідів відповідних зовнішніх об'єктів, що здатні задовольнити наявну в організмі потребу, та слідів тих дій, що здатні привести до її задоволення. Цей механізм активування у свій час був розкритий у дослідженнях А. Ухтомського. Результати дослідження були оформлені в теорії про домінуючі [10]. В процесі цієї роботи А. Ухтомський дійшов висновку, що всі галузі людського досвіду піддаються впливу домінуючих тенденцій, тобто тих домінант, за допомогою яких підбираються враження, образи, переконання [10, 48]. Психологічною формою домінант є установка. Саме цей психологічний новотвір розкриває механізм поширення й впливу домінант (збудження) на мотиваційну структуру особистості. Термін „установка” у психолого-педагогічній літературі не новий. З ним пов'язані уявлення про теорію експериментальної, фіксованої установки, розробленої Д. Узнадзе та його школою. ▶

навчання та виховання: від орієнтації на „суб'єкта, якій пізнає” до спрямування навчально-виховного процесу на „суб'єкта, якій інтерпретує” та не стільки відкриває світ, скільки створює його завдяки власним вмінням інтерпретувати та практично реалізовувати опрацьовану й засвоєну інформацію.

За таких обставин результатом навчання, на наш погляд, є, перш за все, не тільки засвоєння знань (фактів, понять, зв'язків процесів та тенденцій), але й формування вмінь критично мислити, творчо вирішувати проблеми, з'ясовувати сенс вивченого та використовувати отримані знання. Крім того, необхідно підкреслити найголовніше: у процесі навчання та виховання відбувається **аксіологічне формування позиції учнів**, яке базується на ціннісних орієнтаціях та переконаннях [23, С. 147]. Слід зазначити, що це відбувається незалежно від способів організації пізнавальної діяльності, характеру виховного процесу, позиції вчителя, засобів навчання тощо.

У сучасних умовах, коли знадобилося змінити сутність процесу виховання, зробити його більш гнучким й адекватним сучасним задачам суспільства, з'явилася дійсна потреба будувати його на справді науковій основі. Для рішення поставленої мети на підставі аналізу психолого-педагогічної літератури необхідно вирішити ряд **найважливіших задач**:

1) проаналізувати існуючі підходи до поняття „особистість” та виділити її сутнісні характеристики (див. врізи на С. 59-61);

2) проаналізувати психологічний механізм особис-

тісного привласнення соціокультурного досвіду людства, нації, соціальних етнічних груп тощо, визначити основні компоненти цього механізму;

3) відібрати основні дидактичні прийоми й засоби, що залучає особистість до активної творчої діяльності, результатом якої повинна стати інтеріоризація соціокультурного досвіду та його збагачення.

Отже, аналіз наявних у психолого-педагогічній літературі досліджень, що стосується структури процесу особистісного привласнення і збагачення соціокультурного досвіду дозволяє нам сформулювати його **основні структурні компоненти**.

Когнітивний компонент — це система засвоєних особистістю на рівні переконань „соціальних знань”: понять, правил, оцінок, норм, цінностей. Мотиваційний компонент — мотивація, особистісний сенс, що надається використанню способу орієнтування.

Операційний компонент — сукупність узагальнених і спеціальних, аксіологічних прийомів пізнавальної діяльності, а саме: прийоми актуалізації особистісних цінностей, цілеспрямування (процесу вибору й постановки особистих цілей, втручання в життєві ситуації), прийоми вибору способу впливу з метою перетворення вихідних ситуацій у бажані. Кожен з названих вище прийомів виконує специфічну функцію. Метою фактичного аналізу служить виявлення об'єктивних властивостей, ситуацій і явищ.

За допомогою прийому соціальної оцінки здійснюється використання наукових

Одним з основних положень згаданої теорії є наступне: „Для виникнення установки досить двох елементарних умов — якої-небудь актуальної потреби у суб'єкта та ситуації її задоволення” [11, 23]. Формою прояву установки на рівні несвідомого є совість [12, 96]. У результаті установки та чи інша специфічна потреба особистості актуалізується в умовах ситуації для її задоволення.

У цьому контексті, на думку П. Симонова, у психіці людини за допомогою культури формується механізм керування несвідомими потягами (механізм боротьби з ними, придушення їх, так звана „цензура” чи совість). Однак подавлені прагнення живуть власним життям, намагаються реалізуватися, пробити цензуру, створюючи мотиваційний конфлікт. Його розв'язання залежить від ступеня засвоєння особистістю суспільних норм, що обумовлено багатьма факторами, зокрема, методами виховання, взаєминами в родині, характером самих цінностей і норм тощо. [13, 68; 14]

Таким чином, на підставі постулату, висунутого Н. Кузнецовим, що підкріплений теорією установки Д. Узнадзе, теорією домінанти А. Ухтомського і екзистенціальним психоаналізом В. Франкла, іншими концепціями об'єктивної гуманістичної етики можна зробити висновок, що совість на рівні несвідомого містить у собі визначену домінанту (у фізіологічному плані), визначену установку (у психологічному плані) на визначені ціннісні уявлення. При цьому необхідно відзначити, що суспільна сутність привласнюється на індивідуальному рівні, зовні переломлюється через внутрішню сутність особистості. У цьому процесі найважливішу роль грає мотивація особистості.

І. Імедадзе та В. Столін, а слідом за ними й інші автори, розглядають мотив як сукупність структурних елементів, у числі яких головною роллю грають значущість, цінність, смисловитість (ситуативні) цілі. Отже, вже в процесі формування тих чи інших мотивів діяльності особистості розгортається як процес формування ціннісних уявлень. Тому І. Імедадзе дає наступне визначення мотиву: „Мотив — суб'єктивна цінність конкретної поведінки”. [15, 451]

Зміст діяльності не визначається лише предметним змістом потреби, що задовольняється цією діяльністю. Людина враховує ситуацію, наявність об'єктивних і суб'єктивних можливостей чи наявність, відсутність протилежних потреб і потреб, діючих в одному напрямі з квазіпотребністю. І лише за тим він на підставі мотиву (значимості, цінності, сенсу), що відчувається як суб'єктивна підстава рішення може діяти так, а не інакше. Таким чином, мотив створює психологічну основу безпосереднього керування, регулювання поведінкою особистості з точки зору вибору певних поведінкових ліній як у конкретній ситуації, так і поза нею, як на рівні рефлексії, так і на рівні неусвідомленого. [17, 89–91; 18, 107]

Мотив припускає не тільки значущість, цінність, сенс діяльності, але й стан спонукання, а так само цілі дії. Мета забезпечує напрям поведінки, що припиняється при її досягненні. У процесі виведення мети з мотиву діяльності формується інтерес як тенденція особистості, що полягає в спрямованості чи зосередженості її помислів на визначеному предметі.

А. Леонтьєв та С. Рубінштейн розглядали мотив як інтерес, що діє в силу усвідомленої значимості й емоційної привабливості [8, 630–631; 18, 297]. Тільки стійкі інтереси, що випливають з „смислоутворюючих” мотивів, на думку Л.С. Виготського, є предметним проявом потреб людини. [19, 122]

Таким чином, механізм особистісного привласнення й збагачення соціокультурного досвіду виявляється в стійких інтересах. Вони зосереджують увагу на тих властивостях навколишньої реальності, що є для особистості цінними, виходячи з визначеної потреби, домінанти, установки, смислоутворюючого мотиву, що формують ці стійкі інтереси.

знань (фіксованого в них культурно-історичного досвіду) для з'ясування ціннісного значення суспільних ситуацій і явищ, що стали складовою частиною „психологічного поля” [20]. Прийом актуалізації системи особистісних цінностей надає допомогу в створенні умов для рефлексії власної системи цінностей. Він включає особистісні цінності в акти внутрішнього вибору. Прийом цілеспрямування дозволяє особистості, не вступаючи в протиріччя із суспільними вимогами й чеканнями співвіднести особисту й соціально задану мету дій у даній ситуації, коректувати свої наміри зі змістом загальнолюдських цінностей і норм. Прийом вибору способів впливу на ситуацію має функцію співвіднесення цілей і засобів їхнього досягнення, корекції останніх змістом цінностей і норм. [21]

Помітимо, що кожний з відзначених вище прийомів пізнавальної діяльності виражає особливості відповідних видів соціального орієнтування: пізнавального (у вузькому змісті слова), аксіологічного, регулюючого. Виконання цих прийомів служить побудові власного відношення до об'єктивних властивостей явищ, процесів, предметів тощо, формуванню особистісного змісту засвоєваних соціальних цінностей і норм. Аналіз основних підходів до проблеми особистісного привласнення й збагачення соціокультурного досвіду, методів і прийомів його реалізації дозволяє виділити відповідні засади навчання та виховання особистості школяра й розглянути задачі перебудови процесу набуття освіти з погляду змісту й методів її реалізації.

Якщо зміст навчально-виховного процесу складає когнітивний компонент особистісного присвоєння й збагачення соціокультурного досвіду, то охарактеризовані вище способи організації навчальної та виховної діяльності складають її операційний компонент. В основу організації навчально-виховної діяльності, на нашу думку, можуть бути закладені завдання, науково-дослідницькі та громадянські проекти на соціальне орієнтування, ядром яких є ціннісні проблемні си-

туації. Конфлікт у них задається розривом між вимогами задачі й наявним рівнем знань і умінь учнів, ціллю проєкту та реальним станом справ тощо. Крім того, він викликається розходженням цінностей, на які спирається учень при емпіричному й теоретично обґрунтованому підході до розв'язання сформульованих відповідним чином завдань. Виконання таких завдань не повинне вичерпуватися пошуком невідомого знання. Тут потрібно оцінити ситуацію і прийняти рішення про вибір способу поведінки в даних умовах і тим самим виявити соціально адекватну ціннісну позицію як при самостійному отриманні нового знання, так і при його використанні з метою оцінки й корекції власної поведінки. Це змушує „працювати” власні цінності як діючі регулятори особистого ставлення, створює умови для перетворення школяра в учасника уявлених ситуацій і спонукує актуалізувати наявні способи орієнтування: ситуативний, конформно-світоглядний і індивідуально-світоглядний. Для того, щоб зробити вибір на користь тієї чи іншої точки зору, потрібно не тільки вміти орієнтуватися в даних ситуаціях, але і бути здатним відстояти своє рішення. Саме це вимагає наявності досить стійкого, сформованого оцінного відношення до засвоєних прийомів мислення, до реалізованого з їх допомогою знання. Необхідно враховувати, що суб'єктивною основою особистісного привласнення й збагачення соціокультурного досвіду є загальнолюдські потреби й інтереси. Отже, зміст навчально-виховного процесу має орієнтуватися на загальні для школярів пізнавальні потреби й інтереси.

Спираючись на теорію про інтереси Л. Виготського, можна виділити ще один принцип побудови навчально-виховного процесу: зв'язаність між усіма предметними знаннями та позаурочного життя учнів у школі, що мають концентруватися навколо одного стрижня [19, 121]. У нашому випадку таким стрижнем є система загальнолюдських, громадянських та національних цінностей. Тому що тільки вони, перетворюючись на цінності

особистості, можуть стати активною її складовою. Виходячи з цього, зміст освіти повинен бути перебудований з інформаційної парадигми в аксіологічну [22, 7]. Мова йде про перебудову змісту освіти від „нейтрального” до ціннісного, смислоутворюючого. У цьому випадку кінцевою метою навчально-виховного процесу діяльності є не тільки конкретне знання, але і пошук смисложиттєвих цінностей загальнолюдського, особистісного характеру. У цьому суть нової парадигми, висунутої сучасною культурно-історичною школою Л. Виготського.

Таким чином, аксіологічний зміст освіти як предметне ядро навчально-виховного процесу ставить задачу особистісного привласнення й збагачення соціокультурного досвіду загальнолюдського й національного характеру, що спирається на об’єктивну та суб’єктивну природу людини.

ЛІТЕРАТУРА

- Петровский В.А. Принцип отраженной субъективности в психологическом исследовании личности // Вопросы психологии, – 1985. – №4. – С. 17–29.
- Каган М.С. Человеческая деятельность. – М., 1974.
- Асмолов А.Г. Психология личности: принципы общепсихологического анализа. – М., 1990.
- Бернс Р. Развитие Я – концепции и воспитания. – М., 1986.
- Ушинский К.Д. Педагогические сочинения. В 6-ти т. Т.6. Сост. Егоров С.Ф. – М., 1990.
- Коротков Н.З. Эстетическое восприятие и проблема оценки. В кн. Проблема ценности в философии. Под ред. Харчева А.Г. – Л., 1966. – С. 113–127.
- Мясищев В.Н. Личность и неврозы. – Л., 1960.
- Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М., 1946.
- Дилигенский Г.Г. Проблемы теории человеческих потребностей. – М., 1986.
- Ухтомский А.А. Избранные труды. – Л., 1978.
- Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки. – Тбилиси, 1961.
- Франкл В. Человек в поисках смысла. – М., 1990.
- Симонов П.В. Междисциплинарная концепция человека: потребностно-информационный подход. В кн. Человек в системе наук. Под ред. Фролова И.Т. – М., 1989. – С. 58–73.
- Кузнецов Н.С. Человек: потребности и ценности. – Свердловск, 1992.
- Имедадзе И.В. Потребность и мотив в поведении человека. В кн. Человек в системе наук. Под ред. Фролова И.Т. – М., 1989. – С. 449–455.
- Имедадзе И.В. Проблема полимотивации поведения. // Вопросы психологии, – 1984. – №6. – С. 28–33.
- Столин В.В. Самосознание личности. – М., 1983.
- Леонтьев А.Н. Сознание, личность. – М., 1975.
- Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М., 1991.
- Зейгарник Б.В. Теория личности Курта Левина. – М., 1981.
- Ивин А.А. Ценности и понимание // Вопросы философии, – 1987. – №8. – С. 23–29.
- Айдарова Л.И. Научная школа Л.С. Выготского и создание международной образовательной программы „Единый мир”/ 36. ст. Диалог культур і духовний розвиток людини. – К., 1995. – С. 6–8.
- Марлоу Э. О преподавании истории // Преподавание истории в школе. – 1991. – №5. – С. 147 – 152.

Григорий Фрейман

Синергетический подход к реализации деятельности общеобразовательного учебного заведения

Современному обществу нужна информированная и компетентная личность, которая может принимать самостоятельные решения и нести ответственность за собственные поступки. Государственная система образования, которая отвечает за социализацию личности, является важным институтом, который может эволюционным путем обеспечить изменение ментальности, создать условия для воспитания человека гражданского общества. Сегодня современная педагогическая наука ищет новые фундаментальные подходы к построению учебно-воспитательного процесса. Одним из них может стать синергетический подход, о котором идет речь в этой статье.

Ключевые слова: синергетика, личность, мотив, когнитивный компонент.

Hryhorii Freyman

Synergetic approach to organization of activity of a general secondary educational establishment

Modern society needs a well-informed and competent personality, being able to make independent decisions and be responsible for own actions. The state system of education, responsible for the person's socialization, is an important institution which is able to provide mentality changes through evolution and provide the opportunities to bring up a person of a civil society.

Modern pedagogic is looking for new fundamental points for creation of the teaching-educational process. Synergetic approach, described in the article, can become one of them.

Key words: synergetics, personality, motive, cognitive component.

СИНЕРГЕТИЧНІ ПІДХОДИ В МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УДК 373.5.016:811.161.2

Автор розглядає поняття синергетики в науці і в освіті зокрема. Оскільки традиційні підходи до навчання не задовольняють сучасних педагогів, то синергетика пропонує особливі технології навчання, наприклад: самоосвіту, нелінійний діалог, пробуджувальне навчання та ін. Пропонується приклад практичного застосування елементів синергетики на уроці.

Ключові слова: синергетика, самоосвіта, нелінійний діалог, пробуджувальне навчання.

Марія БЛАЖКО

Учитель української мови та літератури Спеціалізованої школи „Тріумф” м. Києва

Як відомо, система освіти і виховання має вагомий вплив на майбутнє суспільства. Сучасну систему освіти, в основі якої лежать традиційні підходи

до навчання, можна охарактеризувати як статичну, монологічну, зорієнтовану на міждисциплінарне розмежування знань у формі відносно автономних, замкнених систем збереження інформації, яку необхідно „вкласти в голови” учнів. Така модель не задовольняє сьгоднішніх педагогів, бо не завжди спрямована на розвиток творчих здібностей школярів, критичного мислення, уміння аргументовано відстояти свою позицію. Знайти нові освітні моделі може допомогти *синергетика*.

У словнику інших мовних слів *синергізм* (від грецького *synergos* – „той,

що діє разом”) – варіант реакції організму на комбінований вплив двох або кількох лікарських засобів. Характеризується тим, що цей комбінований вплив сильніший за вплив кожного окремого компонента [4, 836–837]. У тлумачному словнику української мови синергетика – це „науково-філософський принцип, який розглядає природу, світ як самоорганізовану комплексну систему”. [5, 798]

Останнім часом синергетичні дослідницькі програми виходять далеко за межі природничо-наукових знань тих галузей математичної фізики, фізики лазарів, фізики плазми і фізичної хімії, у яких були розроблені базові синергетичні моделі. Синергетику успішно застосовують у вивченні людини, людської культури й суспільства, в психології, психіатрії і психотерапії, в різноманітних галузях медицини, в економіці й соціології, в культурології й мовознавстві.

Олені Мовчун,
директору школи
„Тріумф”
(на фото праворуч),
головний редактор
журналу „Директор
школи, ліцею,
гімназії”
Ольга Виговська
вручає Почесні дипломи за організацію
Форуму, який всебічно розглянув питання синергетики (15-16 грудня 2009 р., м. Київ)

У сучасному мовознавстві синергетикою називають філософську теорію самоорганізації, новий світогляд, що пов'язується з досягненням феноменів самоорганізації, нелінійності, глобальної еволюції, з вивченням процесів становлення порядку через хаос. [2, 49]

Окремі мовознавці, зокрема В. Базилев, дотримуються думки, що саме синергетика стане новим напрямом лінгвістичної думки ХХІ століття. М. Кочерган зазначає, що нині тривають пошуки нових теорій, здатних точніше й повніше описати мову, робляться спроби створення цілісної інтегральної концепції мови. Деякі науковці вважають, що такою теорією стане синергетична парадигма мови, в основі якої лежить філософська концепція синергетики. [3, 29]

Отже, **синергетика** – це міждисциплінарний напрям, який вивчає системи, що містять багато різноманітних підсистем і виявляє, яким чином взаємодія таких підсистем спричиняє виникнення просторових, часових або просторово-часових структур у макроскопічному масштабі.

Роль синергетики в освіті двояка. Йдеться про синергетичні підходи в освіті, синергетичні способи організації навчально-виховного процесу, а також про освіту через синергетику шляхом передачі й поширення синергетичних знань. У першому випадку синергетика

КОНСПЕКТ УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ з наперед запланованими помилками

Тема: Роль службових частин мови в мовленні.

Мета: повторити, узагальнити й систематизувати знання учнів про службові частини мови, їх правопис і роль у мовленні; розвивати вміння застосовувати теоретичні знання на практиці, виділяти головне, аналізувати мовні явища, доводити свою думку, удосконалювати логічне мислення та зв'язне мовлення; виховувати любов до рідного слова, рідного народу, рідної землі.

Тип уроку: урок узагальнення та систематизації знань з елементами розвитку мовлення (урок із наперед запланованими помилками).

*Буду я навчатись мови золотої...
А. Малишко*

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності.

Сьогодні у нас урок незвичайний. Незвичайний, бо вчитель дозволить собі робити помилки, а вам доведеться їх виправляти. Отож будьте надзвичайно уважними і, як тільки зауважите помилку (чи в учителя, чи в учнів), виправляйте її, аргументуючи свої думки.

Епіграфом нашого уроку є слова А. Малишка „Буду я навчатись мови золотої...”, адже скільки ще нерозгаданого таїться в мові, у словах. А слова часом бувають незвичні. Можливо, навіть не слова, а щось середнє між словом і найменшою значущою частиною слова – морфемою. Такі диво-слова не називають предметів, ознак, дій, станів.

Це іменники, прикметники, займенники...[прийменники, сполучники, частки].

Дійсно, це прийменник, сполучники, частки – *самостійні частини мови* [службові частини мови].

Доведіть, що прийменники, сполучники, частки – службові частини мови (учні аргументують свої думки: службові частини мови не мають лексичного значення, не виконують самостійної синтаксичної ролі в реченні, не мають граматичних ознак).

II. Оголошення теми та мети уроку.

Отже, сьогодні ми повторимо, узагальнимо та систематизуємо наші знання про службові частини мови, їх правопис і роль у мовленні.

III. Актуалізація опорних знань.

1. *Учні самі формулюють запитання* за темою „Службові частини мови”, ставлять їх класові, доповнюють і виправляють почуті відповіді:

- Яка частина мови називається прийменником?
- Як поділяються прийменники за походженням?
- Які прийменники є похідними, а які – непохідними?
- Яка частина мови називається сполучником?
- На які групи поділяються сполучники?
- Назвіть групи сполучників сурядності.
- Назвіть групи сполучників підрядності.
- Які існують групи сполучників за будовою та за вживанням?
- Яка частина мови називається часткою?
- Що вам відомо про групи часток?

2. Орфографічна хвилинка.

Розподільний словниковий диктант (готує учень).

Записати слова в три колонки:

- I – з орфограмами у прийменниках;
- II – з орфограмами у сполучниках;
- III – слова з частками.

IV. Повторення, узагальнення та систематизація знань.

Вибірковий диктант. Учень читає поезію М. Рильського „Мова”, задалегідь підготовлену як індивідуальне завдання, учні випишують службові частини мови.

Фронтальна робота за інструкціями вчителя:

– Згрупуйте певним чином виписані слова, наприклад, прості, складні та складені *частки* [сполучники], похідні й непохідні *сполучники* [прийменники], заперечні, формотворчі, модальні *прийменники* [частки]

3. **Презентація домашніх завдань.** Учні зачитують уривки з поезій українських письменників про мову, у яких використано службові частини мови.

4. На дошку спроектовано уривок із поезії С. Литвина, але в ньому пропущено службові частини мови. **Учні з'ясовують, які слова слід поставити на місці крапок**, і переконуються, що мова не може обійтися без службових слів:

Доки мова ... внуків звучить солов'їно

... дзвенить, ... кришталь, ... трава степова,

Ти ... вмреш, ти ... вмреш, ти ... вмреш, Україно,

... загине народ, ... негодую співа.

Учні записують текст по пам'яті.

5. Завдання-ігри.

Які дві частки ріжуть хліб? (Ні-ж).

Із двох складів я даю іменник (в твоїй правій розгадки нитка): склад перший – частка, другий – прийменник, а разом буде рибальська сітка (не-від).

Які дві частки літають? (Чи-ж).

Який термін на означення певної кількості ліків складається з двох простих прийменників? (До-за).

Утворіть з дієслова в неозначеній формі на означення руху – єднальний сполучник та особовий займенник (і-ти).

6. На дошку спроектовано завдання. **Учні списують, розкриваючи дужки:**

Як(що) ви хочете, що(б) рідне слово увійшло в духовне життя дитини, (не)забувайте про рідну пісню. Що(б) я (не)робив, завжди думаю, що служу цим моїй Батьківщині.

7. **Закінчити прислів'я**, до сполучників дібрати слова, однакові або близькі за змістом, тобто *антоніми* [синоніми]:

– Слово – не стріла, ... (а глибше ранить).

– Краще мовчати, ... (ніж брехати).

– Слово – не горобець, ... (якщо вилетить – не впіймаєш).

8. **Визначити службові частини мови** у фразеологізмах, правильно витлумачити фразеологізми:

● на сьомому небі – *плакати* [бути щасливим];

● де раки зимують – *побажати успіху* [провчити когось];

● як горох при дорозі – *щасливий* [нешасний];

● брати ноги на плечі – *обдурювати* [тікати];

● водити за носа – *хвалити* [обдурювати];

● ні пуху, ні пера – *провчити когось* [побажати успіху];

● Пропоную перевірити значення фразеологізмів за *орфографічним* [фразеологічним] словником.

9. **Робота в групах.** Як би ви могли пояснити історію виникнення таких фразеологізмів?

На сьомому небі. колись уявляли собі небо як сім півкуль, вкладених одна в одну. Найвище було сьоме небо. Отже, бути на сьомому небі – бути на вершині щастя.

Де раки зимують. Раки зимують у нірках, які риють у піщаному дні. Звичайне людське око цього бачити не може. Показати, де раки зимують, можна, одвівши ▶

виступає як метод освіти, а в другому – як її зміст.

Синергетика пропонує особливі технології навчання, наприклад: самоосвіту, нелінійний діалог, пробуджувальне навчання та інші. Зупинимося докладніше на окремих.

Самоорганізація – одне із ключових понять синергетики. В аспекті освіти це означає **самоосвіту**, тобто найважливіше – не передача знань, а оволодіння способами здобуття знань і швидкою орієнтацією в розгалуженій системі знань.

Нелінійний діалог передбачає процедуру навчання, яке відбувається у формі відкритого діалогу між учнем і вчителем, які, завдяки спільній активності починають працювати з однаковою швидкістю, жити в одному темпі. Навчання стає інтерактивним: не тільки вчитель навчає учня, а й учень навчає вчителя. Наставник повинен навчитися бачити, що скривається за учнем, і навчитися розуміти його.

Пробуджувальне навчання полягає в тому, як керувати не керуючи, як малим резонансним впливом підштовхнути на один із власних сприятливих для людини шляхів розвитку. Ще одна складність – як подолати хаос (неорганізовані й спонтанні стремління учня), перетворюючи його на творчість, на народження інновацій.

Саме методика вивчення мови через хаос – один із можливих варіантів впровадження синергетики як мовознавчої науки. Принцип

„порядок через хаос” дозволяє вивчати лінгвістичні одиниці нетрадиційним і досить нестандартним способом, а саме: вчитель на уроці повинен свідомо допускати помилки у своєму мовленні для концентрації уваги учнів. Така методика вчить правильного розуміння матеріалу через виявлення наперед запланованих помилок.

Пропонуємо концепт уроку української мови з наперед запланованими помилками (див. врізи).

Отже, **синергетика** – це суто філософський напрям, який у ХХІ столітті перепис у лінгвістичний і який можна інтерпретувати як один із методичних напрямів, оскільки змістовий і методичний бік навчання невіддільні – це поєднання ефективної методики зі змістом навчання. Освітні технології, які ґрунтуються на принципах синергетики, найкраще відповідають потребам усебічного розвитку здібностей особистості, що, у свою чергу, визначає майбутнє суспільства в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базылев В. Синергетика языка: овнешнение в гадательных практиках. – М., 1998.
2. Ермоленко С. Синергетика на заняттях із синтаксису у ВНЗ // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 3. – С. 49–54.
3. Кочерган М. П. Мовознавство на сучасному етапі // Дивослово. – 2003. – № 5.
4. Словник іншомовних слів. / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К., 2000.
5. Сучасний тлумачний словник української мови. За заг. ред. В.В. Дубічинського. – Х., 2006.

когось у неприступне місце, тобто завдати комусь прикрості.

Як горох при дорозі. Колись був звичай сіяти горох біля дороги, щоб голодний мандрівник міг підкріпитися смачним овочем, скубнути його.

Брати ноги на плечі. У давнину чоботи були розкішню, тому їх берегли, часто йшли босі, а взуття несли на плечах. Без взуття ішли швидше, бігли.

Водити за носа. Колись цигани любили водити людьми місяцями ведмедів, яким у ніс устромляли кільце. Тварини робилися слухняними. За це видовище видурювали в людей гроші.

Ні пуху, ні пера. Колись мисливці, аби не наврочити, удавалися до хитрошів і говорили протилежне тому, що бажали (пух означав звіра, перо – птаха).

10. **Робота в парах.** Скласти короткий діалог з одним із фразеологізмів.

11. **Робота з культури мовлення.**

Учитель демонструє на дошці сполучення слів, а учні відшукують помилки в уживанні службових слів:

Знайомі у обличчя, зі врахуванням обставин, хотіла би, опинитись в небезпеці, над мною, Полтава і Одеса, побувати у Англії, битва із ординцями, прибрати з столу, сказав ж, перепитувати у когось.

Учні вибирають правильний варіант прийменника, коментують свій вибір:

Жити на/по вулиці Симоненка; їти за/по хліб(ом); завдання з/по хімії; пропустити урок по/через хвороби(у).

12. **Робота біля дошки.** Записати речення, підкреслити в ньому головні та другорядні члени, визначити частини мови:

Хто не знає материнської мови або цурається її, той стає безтатченком.

V. Підбиття підсумків уроку. Оцінювання.

VI. Домашнє завдання. Пояснити письмово зміст висловлювання *Хто не знає материнської мови або цурається її, той стає безтатченком*. Або: скласти лінгвістичну казку про службові частини мови.

Марія Блашко
Синергетические подходы в методике преподавания украинского языка

Автор рассматривает понятие синергетики в науке и в частности в образовании. Поскольку традиционные подходы к обучению не удовлетворяют современных педагогов, то синергетика предлагает особенные технологии обучения, например: самообразование, нелинейный диалог, обучение пробуждения и др. Предлагается пример практического применения элементов синергетики на уроке.

Ключевые слова: синергетика, самообразование, нелинейный диалог, обучение пробуждения.

Mariia Blazhko
Synergetic approaches in the methods of teaching of the Ukrainian language

The author considers notion of synergetics in science and in education in particular. As the traditional approaches to education dissatisfy modern teachers, synergetics offers special technologies of teaching, for example: self-education, nonlinear dialogue, awakening teaching etc. The example of practical application of elements of synergetics at the lesson is offered in the article

Keywords: synergetics, self-education, nonlinear dialogue, awakening teaching.

**Наталія
МУРАНОВА**

Директор Інституту доуніверситетської підготовки Національного авіаційного університету, м. Київ

Від
редакції

**Міністерство
роз'яснює**

У Міністерстві розробляється програмний комплекс «Електронний вступ до ВНЗ України». Доступ до цієї системи буде здійснюватися через Інтернет-портал «Єдине освітнє інформаційне вікно України» (www.osvita.com). Відомості про вступників передаватимуться до системи «Конкурс», як і в 2010 році, в онлайн-режимі.

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ВИПУСКНИКІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ДО ВСТУПУ У ВИЩІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ

Автор статті ділиться досвідом роботи педагогічного колективу Інституту доуніверситетської підготовки НАУ з підготовки слухачів до зовнішнього незалежного тестування й вступу до вузів.

Ключові слова: зовнішнє незалежне тестування, модульна система, специфікація тексту.

Сьогодні в Україні велика увага приділяється якійсь освіті в усіх її ланках, починаючи від дошкільної і закінчуючи післядипломною.

В Інституті доуніверситетської підготовки (ІДП) Національного авіаційного університету (НАУ) для якісної підготовки випускників загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ) до вступу у вищі навчальні заклади (ВНЗ) України створено кафедру базових і спеціальних дисциплін, що сприяє підвищенню рівня методичного викладання навчальних дисциплін на підготовчих курсах (див. вріз на С. 69).

Запроваджена форма контролю знань абітурієнтів у вигляді модульних контрольних робіт (МКР) враховує рівень підготовки абітурієнтів, програму навчальних дисциплін на підготовчих курсах, програму підготовки до ЗНО. Важливу корелюючу роль при підготовці до МКР відіграє спе-

цифікація тесту з навчальної дисципліни, в якій чітко визначено теми робочої навчальної програми, форми тестових завдань, методику їх оцінювання та вимоги щодо їх оформлення, методичні рекомендації, зразки типових завдань за рівнем складності.

Різноманітність та велика кількість шкільних програм і дисциплін (іноді їх більше 20) залишає мало шансів на самостійну діяльність випускників при підготовці до ЗНО та вступу у ВНЗ.

Актуальність створених підготовчих курсів до вступу у ВНЗ та підготовки до ЗНО ні в кого не викликає сумніву. Їх ефективність – у роботі з програмами Центру оцінювання якості освіти з навчальних дисциплін з урахуванням технічних характеристик тесту, їх специфікацій а також у застосуванні програмного забезпечення. Зазначимо важливу роль у процесі такої підготовки використання основних видів контролю знань та вмінь абітурієнтів (див. вріз на С. 70).

Сьогодні разом із новими технологіями навчання та зі вступом України до Болонського процесу у наукову практику входять такі нові поняття, як „модуль”, „навчальний модуль”, „модульне навчання”, „модульно-рейтингове оцінювання” тощо.

Навчальний модуль – це порівняно самостійний блок навчальної інформації, передбаченої відповідними модульними навчальними програмами.

Модульне навчання – це процес засвоєння навчальних модулів в умовах повного дидактичного циклу, що включає мету, завдання, мотивацію на якісне засвоєння. [3]

Науково-педагогічний склад кафедри працює над складанням навчальних програм і планів та навчально-методичного забезпечення для слухачів підготовчих курсів, кожного року вдосконалюючи їх згідно вимогам ЗНО до знань та вмінь випускників ЗНЗ.

На підготовчих курсах щорічно навчаються великі потоки абітурієнтів, переважна більшість яких стають студентами НАУ та інших ВНЗ України. Тому вважаємо за потрібне поділитися нашими доробками стосовно результативності навчання.

У 2009/10 н.р. на підготовчих курсах навчалось 984 слухачі. Рівень знань та вмінь слухачів за результатами навчання у ЗНЗ можна спостерігати в табл. 1.

Аналіз табл. 1, 2, 3 дає можливість зробити висновки про значне підвищення достатнього та високого

КАФЕДРА БАЗОВИХ І СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН ІДП НАУ

На кафедрі зосереджено вагомий науково-педагогічний та методичний потенціал, який якісно готує слухачів підготовчих курсів до державної підсумкової атестації та зовнішнього незалежного оцінювання та вступу їх до ВНЗ України.

Освітня діяльність здійснюється відповідно до навчальних робочих планів та програм, затверджених кафедрою та адаптованих відповідно до вимог Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та Українського центру оцінювання якості освіти. На підготовчих курсах ІДП навчаються категорії слухачів технічного, економічного, гуманітарного, соціологічного, правового, міжнародного, психологічного напрямів підготовки фахівців, в т.ч. дизайну та архітектури. Це випускники ЗНЗ як із регіонів України, так і м. Києва, закладів освіти, профтехучилищ, технікумів, коледжів, ліцеїв та спеціалізованих навчальних закладів освіти.

Динаміка набору слухачів ІДП НАУ така:

2005/06 н/р – **4059** осіб;
2006/07 н/р – **2597** осіб;
2007/08 н/р – **2560** осіб;
2008/09 н/р – **1794** осіб;
2009/10 н/р – **984** осіб.

Науково-педагогічні працівники кафедри спрямовують творчий потенціал на забезпечення якості навчального процесу, розширення методичних видань та навчально-методичних посібників [2].

Навчальна частина Інституту вчасно забезпечує динамічне оновлення навчальних планів, комплексу навчальні групи за контингентом слухачів, планує проведення як навчальних, так і тематичних курсів за вибором: „Основи технічного креслення”, „Основи літературної творчості”, „Основи економіки”, „Основи інформатики”, „Основи журналістики”, „Правознавство”, „Міжнародне право”, „Основи конституційного права”, „Основи кримінального права”, „Рисунок”, „Композиція”, „Public relation” відповідно до замовлень закладів освіти та регіональних центрів.

Однією з необхідних умов підвищення рівня знань абітурієнта є *модульне навчання*, впровадженню якого передувала наполеглива робота кафедри. Організація навчального процесу за модульною системою має на меті створення сприятливих умов для підвищення рівня знань абітурієнта через забезпечення гнучкого змісту навчання, його диференціації, складання розпису занять, навчального матеріалу до індивідуальних потреб особистості та рівня її базової підготовки. Вивчення змісту модуля розраховано на весь період навчання слухачів за навчальними програмами.

У зв'язку із введенням зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) учнів перед кафедрою постало завдання оновити структуру модулів, їх зміст, внести зміни до навчальних програм. Було підготовлено завдання для самостійного опрацювання, самоперевірки, список літератури, тематику атестаційних завдань, що знайшло відображення у нових виданнях навчально-методичної літератури для слухачів підготовчих курсів. В умовах обмеження аудиторних практичних занять організовано раціональне подання слухачам навчального матеріалу та індивідуальні консультації. На початку навчальних настановних занять викладачі знайомлять слухачів із метою вивчення навчальних модулів, структурою навчального плану, дають методичні поради.

ОСНОВНІ ВИДИ КОНТРОЛЮ

До основних видів контролю у навчальному процесі кафедри базових і спеціальних дисциплін відносяться:

- **вхідний контроль**, який має на меті визначення загального базового рівня підготовки слухачів, а також виявлення окремих прогалин у знаннях та вміннях, що допоможе викладачеві коригувати навчальний процес та сприяти організації особистісно орієнтованого підходу;
- **поточний контроль**, що проводиться у формі письмового контролю, усного опитування на практичних заняттях, тестування. Тестування здійснюється за допомогою сучасного програмного забезпечення. У ході створення, організації та оцінювання результатів тестування абітурієнтів у викладачів кафедри виникають уявлення про цей вид діяльності й питання про призначення та їх педагогічні можливості: форми тестування, завдань; питання розробки тестів, їх підготовки, апробації; технології проведення.

На нашу думку, широке використання тестових технологій для визначення якості знань абітурієнтів – це дійсно інша культура освітнього процесу, що передбачає специфічну грамотність у питаннях психології, педагогіки, методики викладання навчальних дисциплін;

- **рубіжний контроль** із точки зору змістовної діяльності кафедри, перш за все, відображається в реалізації модульно-рейтингового контролю як контролю знань слухачів після вивчення логічно завершеної частини навчальної програми дисципліни. Отже, при складанні завдань МКР № 1 та МКР № 2 кафедра орієнтується на зміст посеместрових частин програми з навчальних дисциплін на трирівневу систему навчальних досягнень і відповідну шістдесятибальну систему оцінювання;
- **підсумковий контроль** із дисциплін кафедри виражається в семестровому контролі. Дієвість закладеного в ньому підходу, що враховує всі етапи навчання, дозволяє здійснювати системний моніторинг якості знань слухачів.

рівня знань та вмінь слухачів ПК після проходження повного курсу навчання.

Модульні контрольні роботи сприяють значній адаптації абітурієнтів до навчання у ВНЗ за кредитно-модульною системою, яка впроваджується у практику України в процесі нинішнього етапу реформи вищої освіти, побудованої на засадах Європейської кредитно-трансферної та акумулюючої системи (ECTS). Головна її мета – підвищення якості освіти у ВНЗ і забезпечення на цій основі конкурентоспроможності фахівців та престижу української вищої школи.

Ця система сьогодні запроваджується на регіональному та загальноєвропейському рівнях і є однією з ключових вимог Болонської декларації 1999 року [1]. Реформування відбувається у змісті навчальних дисциплін, що поділяється на модулі. Змістовий модуль (розділ чи підрозділ) навчальної дисципліни містить теми аудиторної та самостійної роботи студента – навчальні елементи (мікромодулі). Рівень засвоєння студентом кожного змістового модуля оцінюється з використанням рейтингової системи оцінювання знань. [1]

Таким чином, державною програмою впровадження цієї системи у вищих навчальних закладах України передбачено:

- відхід від традиційної схеми „навчальний семестр, навчальний рік, навчальний курс”;
- раціональний поділ матеріалу дисципліни на модулі й помодульна перевірка якості засвоєння теоретичного матеріалу;
- поточне оцінювання знань, умінь та навичок студента в процесі перевірки його підготовленості до певного лабораторного, практичного заняття тощо;
- використання більш широкої й детальної шкали оцінювання знань;
- стимулювання систематичної самостійної діяльності студента протягом усього семестру;

- підвищення рівня об'єктивності оцінювання знань студентів;
- підсилення здорової конкуренції в навчанні;
- виявлення та розвиток творчих здібностей студентів. [1]

Форма проведення модульного контролю – тестування. Зміст тесту визначається програмою з навчальних дисциплін: математика, українська мова та література, біологія, англійська мова, історія України, композиція, рисунок, фізика.

Проаналізуємо специфікацію тесту з математики та історії України, що рекомендовано слухачам для підготовки до МКР, які складено за аналогом Українського центру оцінювання якості освіти та відповідно до програм підготовчих курсів із навчальних дисциплін.

З математики – загальна кількість завдань тесту 14, на його виконання відведено 90 хвилин, оцінюється в 60 балів. МКР включає теми робочої навчальної програми (вказано конкретні теми). Тест складається із завдань двох рівнів.

Рівень I. Завдання з вибором однієї правильної відповіді.

До кожного з 10 завдань пропонується 5 варіантів відповіді, серед яких лише один правильний. Завдання вважається виконаним, якщо учасник вибрав та позначив правильну відповідь буквою у таблиці (табл. 4).

Завдання вважається не виконаним у випадках: а) позначена неправильна відповідь; б) позначено два або більше варіантів відповіді, навіть якщо серед них по-

Таблиця 1

Рівень знань та вмінь слухачів за результатами навчання у ЗНЗ

№ п/п	Назва навчальної дисципліни	Кількість слухачів	РІВЕНЬ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ СЛУХАЧІВ У ВІДСОТКАХ							
			Низький		середній		достатній		високий	
			К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
1.	Англійська мова	118	0	0	8	6,7	37	31,4	73	61,9
2.	Біологія	20	0	0	4	20	11	55	5	25
3.	Історія України	228	1	0,4	23	10,1	81	35,5	123	54
4.	Математика	203	7	3,4	70	34,5	89	43,8	37	18,3
5.	Українська мова та література	406	1	0,2	107	26,3	220	54,2	78	19,3

Таблиця 2

Рівень знань та вмінь слухачів за результатами МКР №1

№ п/п	Назва навчальної дисципліни	Кількість слухачів	РІВЕНЬ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ							
			Низький (1–15 балів)		Середній (16–30 балів)		Достатній (31–45 балів)		Високий (46–60 балів)	
			К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
1.	Англійська мова	31	4	13	20	65	7	22	0	0
2.	Біологія	15	0	0	9	60	5	33	1	7
3.	Історія України	109	15	15	62	57	26	24	4	4
4.	Композиція	22	0	0	7	32	13	59	2	9
5.	Математика	342	171	50	93	27	55	16	24	7
6.	Українська мова та література	519	10	2	153	29	287	55	69	14

Таблиця 3

Рівень знань та вмінь слухачів за результатами МКР №2

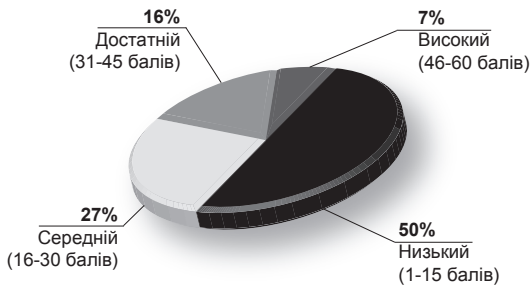
№ п/п	Назва навчальної дисципліни	Кількість слухачів	РІВЕНЬ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ							
			Низький (1–15 балів)		Середній (16–30 балів)		Достатній (31–45 балів)		Високий (46–60 балів)	
			К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
1.	Англійська мова	49	18	37	20	41	9	18	2	4
2.	Біологія	15	1	7	12	80	2	13	0	0
3.	Історія України	107	12	11	75	70	20	19	0	0
4.	Композиція	25	0	0	9	36	16	64	0	0
5.	Рисунок	23	0	0	6	26,2	16	69,5	1	4,3
6.	Математика	293	146	49,8	68	23,2	47	16,1	32	10,9
7.	Фізика	66	7	10,6	38	57,6	15	22,7	6	9,1
8.	Українська мова та література	446	33	7,3	193	43,3	184	41,3	36	8,1

Таблиця 4

№ завдання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Всього
Відповідь	А	Б	А	В	Г	А	Г	Г	Д	Б	
Бали											

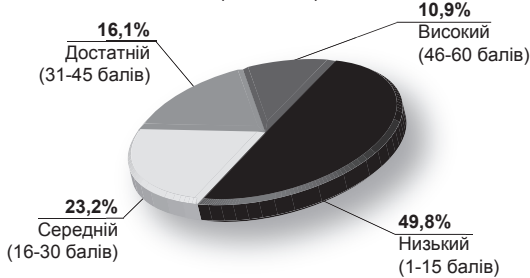
Діаграма 1

Рівень знань та вмінь слухачів із математики (МКР №1)

Діаграма 2

Рівень знань та вмінь слухачів із математики (МКР №2)

Завдання вимагають творчого застосування одержаних знань із достатньо повним і точним обґрунтуванням ходу розв'язку. Перевіряються розв'язки вправ, задач тощо. Розв'язування повинно містити послідовні логічні судження та пояснення, необхідні посилання та математичні факти. Всі розв'язки повинні бути чіткими і конкретними, достатньо ілюстровані (при необхідності).

Завдання вважається виконаним правильно, якщо воно містить всі необхідні обґрунтування, малюнки, доведення. Кожне із 4 завдань оцінюється по 10 балів, усього 40 балів. Завдання МКР розташовуються за принципом зростання рівня складності.

3 історії України – загальна кількість завдань тесту 36, на його виконання відведено 90 хвилин, оцінюється в 60 балів. МКР включає теми робочої навчальної програми, що охоплюють історію України (вказано теми). Тест складається з таких форм тестових завдань:

1. **Завдання з вибором однієї правильної відповіді.** До кожного із завдань пропонується 4 варіанти відповіді, з яких лише один правильний. Завдання вважається виконаним, якщо обрана правильна відповідь. Завдання вважається не виконаним у випадках, якщо: а) позначено неправильну відповідь; б) позначено два або більше варіантів відповідей, навіть якщо серед них позначено й правильну відповідь; в) правильну відпо-

значена й правильна відповідь; в) правильна відповідь не позначена взагалі.

Рівень містить завдання репродуктивного характеру на 2-3 логічних кроки. Для їхнього розв'язування достатньо знати правила, означення, формули, теореми та ознаки, передбачені навчальною програмою; вміти виконувати найпростіші тотожні перетворення, спрощення та обчислення. Рівень містить завдання алгоритмічного характеру, що вимагає виконання дій найпростішими математичними об'єктами.

Кожне завдання оцінюється по 2 бали, всього 20 балів.

Рівень II. Завдання відкритої форми.

Від редакції

Міністерство розв'яснює

У Міністерстві на період вступної кампанії буде організовано роботу call-центру. Експлуатація системи он-лайн консультування щодо функціонування інформаційно-пошукової системи „Конкурс” та програмного комплексу „Електронний вступ до ВНЗ України” розпочнеться з 1 березня 2011 р.

відь не позначено взагалі. Всього завдань 28, кожне завдання оцінюється в 1 бал. Обрані відповіді позначаються в таблиці (табл. 5).

Таблиця 5

№ п/п	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	28	Всього
Відповідь	Б	Г	А	А	В	Г	Д	Б	А	А	Г	
Бали												

2. Завдання на встановлення відповідності. Завдання складаються з інструкції та поданої у двох колонках інформації, яку позначено цифрами (ліворуч) та буквами (праворуч). У завданні необхідно співвіднести матеріал двох колонок, позначених цифрами та буквами. Всього завдань 4, кожний варіант у завданні оцінюється окремо, правильна відповідь – 1 бал. Обрані відповіді зазначаються в таблиці (табл. 6).

Таблиця 6

№ п/п	29	30	31	32	Всього
Відповідь	В	Г	А	Б	
Бали					

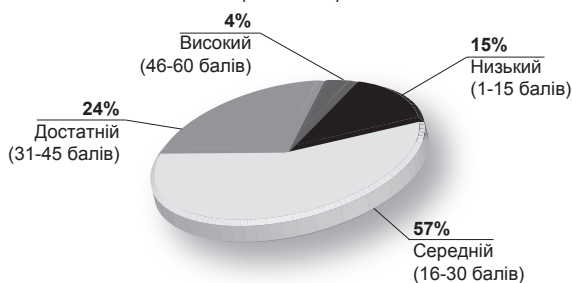
3. Завдання на встановлення правильної послідовності. Завдання складаються з інструкції (опису) подій, позначених буквами. Необхідно встановити правильну послідовність, де цифри 1 має відповідати перша подія, цифри 2 – друга, цифри 3 – третя, цифри 4 – четверта. Всього завдань 4. Завдання вважається виконаним, якщо встановлена правильна послідовність, і оцінюється в 4 бали. Завдання вважається виконаним частково, якщо обрана відповідь частково встановлює правильну послідовність: а) **ДБВГ**; б) **АБВГ**; в) **АБВГ**; г) **АБВГ** і оцінюється в 1 бал. Обрані відповіді позначаються в таблиці (табл. 7).

Таблиця 7

№ п/п	33	34	35	36	Бали
Відповідь	Г	А	В	Б	

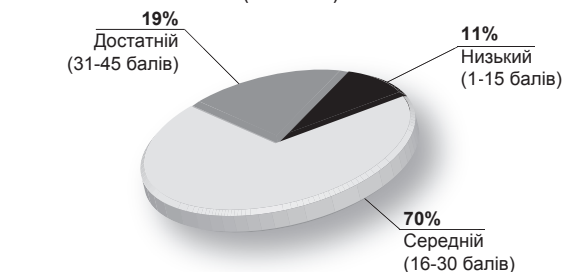
Діаграма 3

Рівень знань та вмій слухачів із історії України (МКР №1)

Діаграма 4

Рівень знань та вмій слухачів із історії України (МКР №2)

в таблиці під відповідною цифрою.

Позначте назву радянського уряду України, створеного у грудні 1917 року:

- А Генеральний секретаріат.
- Б Народний секретаріат.
- В Кабінет Міністрів.
- Г Рада Народних Комісарів.

2. Завдання на встановлення відповідності.

Зразок варіанту.

1. Завдання з вибором однієї правильної відповіді.

Оберіть правильний варіант відповіді і позначте його

Співвіднесіть матеріал двох колонок, позначених цифрами і буквами:

1. Директорія УНР	А Проголошення незалежності УНР.
2. ЗУНР	Б Утворення Української автокефальної церкви.
3. Українська держава	В „Чортківська офензива”.
4. УРСР	Г Політика „воєнного комунізму”.
	Д „Київська катастрофа”

3. Завдання на встановлення прямиї послідовності.

Розташуйте події у хронологічній послідовності і поставте букви в таблиці під відповідною цифрою. Цифри 1 має відповідати перша подія, цифри 2 – друга, цифри 3 – третя, цифри 4 – четверта.

Установіть послідовність подій:

А Утворення СРСР.

Б Проголошення УНР.

В Проголошення Акта про відновлення Української Держави.

Г Польсько-радянська війна.

Діаграми 1, 2, 3, 4 свідчать про підвищення середнього та високого рівня знань та вмінь слухачів ПК з математики та історії України за результатами навчання за модульною системою у порівнянні з результатами ЗНЗ.

Отже, використання розгорнутих змістовних оцінок, порівняння успі-

хів слухачів з їх попередніми досягненнями, залучення абітурієнтів до процесів оцінювання, самооцінювання, створення умов для навчання аналітичної діяльності відкриє нові можливості для особистісного зростання абітурієнтів.

Таким чином, можемо стверджувати, що для підготовки до вступу у ВНЗ, окрім ЗНО, з'явилась нова альтернатива – навчання абітурієнтів на підготовчих курсах при ВНЗ за модульною системою з упровадженням вхідного, поточного, рубіжного, підсумкового контролів знань, умінь та навичок, що спільно з результатами тестування дадуть можливість об'єктивно оцінити абітурієнта й при цьому забезпечити високий та достатній рівень підготовки щодо вступу в університет та навчання в ньому за кредитно-модульною системою. [4]

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кузнєцова О.Я. Модульно-рейтингові технології в курсі фізики для інженерних спеціальностей: [монографія] / О.Я. Кузнєцова. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту „НАУ-друк”, 2009. – 304 с.
2. Муранова Н.П. Доуніверситетська підготовка: стан, проблеми, перспективи./ Якість змісту доуніверситетської підготовки – найважливіша ознака якості вступу до вищого навчального закладу: матеріали III міжрегіонального семінару. – К.: Видавництво Національного авіаційного університету „НАУ-друк”, 2009. – 240 с.
3. Бондар В.І. Дидактика: Підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. – К.: „Либідь”, 2005. – 261 с.
4. Муранова Н.П. Особливості підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання при вищому навчальному закладі./ Удосконалення механізму підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання в системі оцінки якості освіти: матеріали IV міжрегіонального семінару, (Київ, 3 квітня 2009р.) – К.: Видавництво Нац. авіац. ун-ту „НАУ-друк”, 2010. – 160 с.

Наталья Муранова Особенности подготовки выпускников учебных заведений к поступлению в высшие учебные заведения

Автор статьи делится опытом работы педагогического коллектива института доуніверситетской подготовки НАУ по подготовке слушателей к внешнему независимому оцениванию и поступлению в вузы.

Ключевые слова: внешнее независимое оценивание (ВНО), модульная система, спецификация теста.

Nataliia Muranova Peculiarities of preparation of school leavers to enter higher educational establishments

The author of the article speaks about the experience of the pedagogical staff of the institute of pre-university training in preparation its students for the external independent testing and entry into higher educational establishments.

Keywords: external independent testing, module system, specification of test.

ВАЖЛИВІСТЬ АКАДЕМІЧНОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Педагогіка
ШКОЛИ

Важливість академічної співпраці українсько-польських університетів розглядається з позиції реалізації Україною європейського вибору в освітній галузі.

Ключові слова: освіта, освітня реформа, академічна співпраця, українсько-польський університет.

УДК 37.014.24 (477)(438)

Одним із пріоритетних напрямів академічної співпраці є співпраця між сусідніми країнами, зважаючи на історичну та культурну близькість, наявність окремих програм трансрегіонального та міжвузівського співробітництва, зручність мобільності такого роду для науковців та студентів. Світова практика показує, що опора лише на вітчизняний досвід у галузі розвитку системи науки та освіти, торгівлі високими технологіями, наукоємними товарами й послугами є недостатньою для прийняття ефективних рішень у зовнішній діяльності будь-якої країни. Виникає реальна потреба в організації міжнародного науково-технічного та академічного співробітництва за стратегічними напрямками реалізації зовнішньої політики [5, С. 38]. Тому *важливість академічної співпраці українсько-польських університетів не підлягає сумніву.*

Співпраця в галузі освіти між Україною та Республікою Польща здійснюється у відповідності до положень

Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі культури, науки та освіти [13], укладеної 20.05.1997 р. та Угоди про співробітництво між Міністерством освіти і науки України та Міністром національної освіти Республіки Польща [14], укладеної 2.07.2001 р. Значним кроком стало підписання Україною та Польщею „Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про академічне взаємовизнання документів про освіту та рівноцінність ступенів”, затверджену Постановою КМУ № 769 від 31.05.2006 [12]. Відповідно до статей вищезазначених документів сторонами здійснюється обмін студентами на повний та частковий курси навчання, аспірантами, стажистами та науково-педагогічними працівниками для короткочасної роботи,

**Фабіан
АНДРУШКЕВИЧ**

Здобувач НПУ
імені М.П. Драгоманова

Директор школи, ліцею, гімназії № 1'2011

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОЛЕГІУМ – приклад співпраці України та Польщі

Реальним і ефективним *прикладом співпраці* між Польщею та Україною *став* **Європейський колегіум польських і українських університетів (ЄКПіУУ)**. Він може також стати важливим елементом співпраці між Європейським Союзом та його найбільшим східним сусідом – Україною. Колегіум розташований у м. Люблін, що є найбільшим польським академічним центром неподалік кордону з Україною, а також міс- том із найбільшим науковим потенціалом на всьому східному кордоні Європейського Союзу. Люблін є також символічним місцем не лише з огляду на історичну роль у польсько-українських стосунках, але також як східна межа ЄС, що вдало характеризує вислів „від Дубліна до Любліна”. Зрештою, саме тут напередодні розширення ЄС у квітні 2004 р. на Міжнародному конгресі ректорів європейських університетів „Вища освіта за об’єднану Європу” було прийнято Люблінську декларацію, яка окреслює роль академічної спільноти й університетів у об’єднаній Європі.

Європейський колегіум польських і українських університетів є польсько-українською освітньою установою, заснованою польськими та українськими університетами: Університетом Марії Кюрі-Склодовської (Люблін, Польща), Люблінським католицьким університетом (Польща), Київським національним університетом ім. Тараса Шевченка (Україна), Львівським національним університетом ім. Івана Франка (Україна) та Національним університетом „Киево-Могилянська Академія” (Україна). Головною метою Колегіуму є формування майбутньої польської та української еліти, що діяла б на благо співпраці між обома країнами, а також знала й розуміла специфіку сусідів. Особливе місце в місії ЄКПіУУ належить європейському виміру: Колегіум прагне активно формувати європейську свідомість молодих поляків та українців, а також молодих людей з інших країн Центрально-Східної Європи для того, щоб вони продовжували справу європейської інтеграції. [3]

Ідея виникнення польсько-українського вищого навчального закладу в Любліні була сформульована в 1997 р. проф. Б. Осадчуком, професором Берлінського Вільного Університету, відомим українським еміграційним істориком і публіцистом. Результатом ужитих заходів стало підписання в грудні 2000 р. „Декларації щодо утворення Європейського Колегіуму польських і українських університетів” та „Угоди про створення Європейського Колегіуму польських і українських університетів”.

В рамках Колегіуму функціонують факультети біології та землезнавства, хімії, гуманітарний, педагогіки і психології, політології, філософії і соціології. Ключовим аспектом діяльності Колегіуму є введення проблематики Центрально-Східної Європи, у тому числі польсько-української проблематики, до сфери європейських наукових досліджень. З іншого боку, його завданням є сприяння розвитку польсько-української наукової співпраці, що особливо важливо у час, коли польсько-український кордон став кордоном Європейського Союзу. Майбутні впускники Колегіуму повинні стати повноважними представниками української і – ширше – центральноєв-

пряме співробітництво між вищими навчальними закладами двох країн.

Очевидно, чимале значення має те, що все більше українських університетів стають учасниками двосторонньої співпраці з країнами – „старими” та „новими” членами ЄС. Однією з найбільш сталих форм співпраці є партнерство на довготривалій основі. Таких побратимів у країнах ЄС має вже чимало наших університетів, зокрема Національний університет „Киево-Могилянська Академія”, Львівський національний університет ім. І. Франка, університет „Львівська політехніка”, Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича та інші столичні й регіональні науково-освітні центри. У 2007-2009 рр. більше 110 вищих навчальних закладів України плідно співпрацювали з понад 200 ВНЗ Республіки Польща. В рамках співробітництва до Республіки Польща відряджались близько 1500 фахівців і студентів для наукової роботи та стажування, читання лекцій, участі у конференціях, довготерміновій педагогічній роботі, на повний та частковий курс навчання, до аспірантури, для участі в роботі мовних курсів для студентів та викладачів, було прийнято близько 1700 фахівців і студентів із Республіки Польща [6]. Прикладами академічної співпраці є відкриття Польського центру, який займається освітньо-науковою роботою в Інституті філології при Київському національному університеті

ім. Т. Шевченка з 2003 р. [9, С.156], діяльність НТУУ „КПІ”, який станом на 2010 р. співпрацює з 18 технічними ВНЗ Польщі, реалізувавши протягом 2009 р. 87 спільних проектів. В рамках діяльності Українсько-польського центру НТУУ „КПІ” 10-12 грудня відбувся Українсько-польський академічний форум, організований Міносвіти і науки України, Міністерством науки та вищої освіти Республіки Польща (РП), НТУУ „КПІ”, Польською освітянською фундацією „Perspektywy” за підтримки Посольства РП в Україні та Посольства України в РП. У його роботі взяли участь представники органів державної влади двох країн, міжнародних організацій, керівники університетів України та РП, викладачі, науковці, аспіранти, студенти. [15]

Упродовж останніх п'яти років історики Львівського національного університету імені Івана Франка і Жешувського університету спільно розробляли науковий проект „Багатокультурне історичне середовище Львова в ХІХ–ХХ століттях”. У ході співпраці проведено наукові конференції, опубліковано чотири томи статей, а також „Золоту книгу Львівської історіографії ХІХ і ХХ століть”. Плідну наукову співпрацю з вищими навчальними закладами Польщі налагодили також Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка і Волинський національний університет ім. Лесі Українки. [8, С. 490]

ропейської проблематики в Європі, що перебуває на шляху інтеграції.

На сьогодні випускниками Колегіуму є понад **700 осіб**, на поточний період у ньому навчається понад **100 аспірантів**, переважно громадян України і Польщі, але також Білорусі, Казахстану, Литви, Росії та Словаччини. Навчання в Колегіумі триває чотири роки. Слухачі ЄКПіУУ є водночас аспірантами двох публічних вищих навчальних закладів Любліна: Університету Марії Кюрі-Склодовської та Люблінського католицького університету [3]. Під керівництвом професорів цих вищих навчальних закладів слухачі Колегіуму працюють над кандидатськими дисертаціями. Проблематика їхніх досліджень охоплює багато галузей науки, як гуманітарні науки, у тому числі історії, філології, культурології, історії мистецтва, філософії, включаючи теологію, психологію, соціологію, юридичні науки, політологію, міжнародні відносини, так і економіку. Існування Колегіуму сприяє також кращому знайомству польських і українських дослідників із науковим доробком сусідньої країни. Слухачі Колегіуму, які не є громадянами України, мають можливість відбути науковий стаж в українських вищих навчальних закладах.

Незважаючи на те, що у 2000 р. глави урядів обох країн підписали Угоду про створення Колегіуму, де передбачалося паритетне фінансування, на даний час функціонування Колегіуму, стипендії для аспірантів та кошти на їх навчання фінансуються з бюджету польської держави. Деякі стипендії оплачувалися також в минулому приватними спонсорами. Взагалі навчання у Польщі є платним, вартість якого в середньому не є більшою, ніж в будь-якому ВНЗ України. В кожному навчальному закладі встановлена вступна оплата в розмірі від 200 до 1400 злотих. Цю суму необхідно сплатити при подачі документів. За рахунок вступних коштів покривають витрати, пов'язані з видачею студенту студентського квитка, індексу, карти і т.д.

У 2005 р. польська сторона поінформувала про підготовку нової формули функціонування Колегіуму, яка б мала на меті перетворення Європейського Колегіуму польських і українських університетів в Польсько-Український університет із залученням до його функціонування Варшавського, Ягеллонського (м. Краків) та Вроцлавського університетів. 28 березня 2008 р. тогочасні прем'єр-міністри України та Польщі – Ю. Тимошенко і Д. Туск – підписали Декларацію, в якій проголосили створення університету „у найкоротший термін” [1]. 19 листопада 2009 р. відбувся візит голови Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України В. Полохала та тогочасного міністра освіти і науки України І. Вакарчука до Варшави, де вони погодили з Міністерством науки і вищої школи Польщі всі головні положення майбутньої міждержавної угоди, яка регламентуватиме статус і завдання університету. Більше того, польська сторона очікувала, що підписання угоди відбудеться до 25 грудня 2009 року [8]. Проте, з огляду на політичні зрушення в Україні, процес трансформації Європейського Колегіуму польських і українських університетів у повноцінний українсько-польський університет ще не завершено й досі.

У Національному університеті „Острозька академія” діє консорціум університетів Великої Волині, який здійснює тісну співпрацю з рядом польських ВНЗ в рамках об'єднання „Українсько-польський консорціум вищої школи”. У 2009 р. його членами стали Волинський національний, Житомирський державний та Рівненський державний гуманітарний університети. Активно співпрацюють з польськими університетами більшість національних університетів та академій, які ще за умов радянських часів налагодили побратимські стосунки із ВНЗ міст-побратимів.

Крім того, академічна співпраця здійснюється на рівні наукових установ – галузевих Академій, бібліотек, НДІ. Як приклад – впродовж останніх років співробітники Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) брали участь у роботі Міжнародної післядипломної гуманітарної школи при Варшавському університеті, отримували гранти для молодих спеціалістів та вчених, зокрема стипендії фонду імені Юзефа Мянвського дали їм змогу працювати в польських бібліотеках і архівах. [2, С. 4]

З польського боку обмін студентами і викладачами (за індивідуальними та колективними угодами) здійснюють Варшавський, Ягеллонський, Люблінський, Краківський і Жешувський університети, Вроцлавська педагогічна, Свентокшиська філологічна та Краківська економічна академії; з боку Польщі здійснюється фінансова підтримка освітніх закладів, які співпрацюють з українською стороною („Фонд польсько-української співпраці” (PAUCI) та Фонд ім. С. Баторія, що фінансують низку зовнішніх програм Ягеллонського університету, Університету ім. А. Міцкевича, Вищої школи управління і маркетингу (м. Варшава) і Вищої школи адміністрації і управління (м. Перемишль) [41] (див. також вріз на С. 76, 77).

Значущим інструментом по-зв'язування академічної співпраці є Програма „Стипендії Уряду Республіки Польща для молодих учених”, адресована до молодих дослідників з Білорусі, Молдови, Росії та України, а також держав Центральної Азії та Кавказу. Кожного року в Програмі бере участь 65-70 стипендіатів, молодих учених, які протягом 9-місячного стажування у найкращих польських вузах (Варшава, Краків, Вроцлав, Люблін, Гданськ та Познань) підвищують свої кваліфікації. Їхнє стажування – це післядипломна освіта, себто продовження навчання під керівництвом польських професорів, завдяки чому стипендіати збагачують своє знання про сучасні дослідницькі методології та ознайомлюються з досягненнями з власної ділянки зацікавленень. Студенти з України мають однакові права із польськими студентами, отримують медичну опіку, що дає їм можливість користуватись усіма медичними послугами. На основі студентського квитка отримують знижку 50% на проїзд у громадському транспорті, значні знижки на всі студентські заходи, кіно, театр. [10, С. 162]

Слід зауважити, що Польський уряд на офіційному міждержавному рівні також здійснює фінансування до десяти стипендій для громадян України, які надають їм можливість проходити однорічне післядипломне навчання в Європейському Колегіумі в Натоліні за формулою College of Europe з місцезнаходженням в м. Брюге. Стипендіатам, які виконали навчальну програму, захистили письмову роботу та склали підсумкові іспити, видається сертифікат College of Europe „Master of Arts in European Interdisciplinary Studies”. [11]

Як ми бачимо, Польська сторона діє достатньо відкрито щодо налагодження українсько-польської наукової, освітньої та академічної співпраці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декларація щодо утворення Українсько-польського європейського університету [Електронний ресурс]. //Офіційний сайт Комітету науки та освіти Верховної Ради України. – *Режим доступу:* http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=45832&cat_id=45822.
2. Дубровіна Л. Співробітництво Національної академії наук України і Польської академії наук, Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського і Бібліотеки Народової / Л. Дубровіна, С. Булатова, І. Ціборовська–Римарович // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 4. – С. 3–6.
3. Європейський колегіум польських і українських університетів [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ЄКПіУУ – Режим доступу: <http://www.ekpu.lublin.pl/u/historia.html>.
4. Жосан О. Особливості Українсько–Польських стосунків на сучасному етапі // Олена Жосан // Форум націй. – 2009. – № 9 (88). – [Електронний ресурс]. – *Режим доступу:* <http://forumn.kiev.ua/2009-09-88/88-07.htm>.
5. Інституційні засади інноваційної економіки: міжнародний досвід та вітчизняна практика: [монограф.] / За заг. ред. В. С. Новицького. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2005. – 200 с.
6. Інформаційно-довідковий матеріал про стан і перспективи розвитку співпраці в галузі освіти і науки між Україною і Республікою Польща [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Комітету науки та освіти Верховної Ради України. – *Режим доступу:* http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=45823&cat_id=45822.
7. Кондратюк К. Українсько-Польська прикордонна і регіональна співпраця на сучасному етапі / Костянтин Кондратюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008. – № 17. – С.487–491.
8. Корж Р. Через Люблін – до Болонії та Брюсселя, або чи злетить український слон? / Радміла Корж // Дзеркало тижня. – 2009. – № 50 (778). – 19 – 25 грудня. – [Електронний ресурс]. – *Режим доступу:* <http://www.dt.ua/3000/3300/68076/>.
9. Митрофанова О. Польща як стратегічний партнер України / О. Митрофанова // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6. – С.153 – 160.
10. Мякушко С. Стан та перспективи українсько-польського міжакадемічного співробітництва / С. Мякушко, А. Мірончук // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє. – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2002. – Ч. II. – С.159–165.
11. Постанова КМУ № 1368 від 23.12.2009 „Про затвердження „Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про навчання громадян України в Європейському колегіумі в Натоліні”. – Офіц. вид. – Офіційний вісник України від 05.03.2010. – 2010. – № 13. – С. 116, стаття 650, код акту 49794/2010.
12. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про академічне взаємовизнання документів про освіту та рівноцінність ступенів. – Офіц. вид. – Офіційний вісник України від 14.06.2006. – 2006. – № 22. – С. 124, стаття 1648.]
13. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі культури, науки і освіти. – Офіц. вид. – Офіційний вісник України від 19.11.2004. – 2004. – № 44. – С. 397, стаття 2951, код акту 30569/2004.
14. Угода про співробітництво між Міністерством освіти і науки України та Міністром національної освіти Республіки Польща. – Офіц. вид. – Офіційний вісник України від 15.08.2003. – 2003. – № 31. – С. 298, стаття 1663, код акту 26004/2003.
15. Українсько-польський академічний форум // Київський політехнік. – 2010. – № 1. [Електронний ресурс]. – *Режим доступу:* <http://kpi.ua/1001>.

Фабіан Андрушкевич

Важность академического сотрудничества украинско-польских университетов

Важность академического сотрудничества украинско-польских университетов рассматривается из позиции реализации Украиной европейского выбора в образовательной отрасли.

Ключевые слова: образование, образовательная реформа, академическое сотрудничество, украинско-польский университет.

Fabian Andrushkevych

The Importance of Academic Cooperation of Ukrainian-Polish Universities

The importance of academic cooperation of Ukrainian-Polish Universities is considered from the point of realization by Ukraine the European choice in educational branch.

Key words: education, educational reform, academic cooperation, Ukrainian-Polish University.

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА СТАРШОКЛАСНИКІВ

УДК 37.033(477)

Автор розглядає особливості і важливість екологічної культури, екологічної освіти в сучасній школі. Адже від сформованого відповідального ставлення до навколишнього середовища залежить майбутнє сучасників і наступних поколінь. Пропонуються перспективні та ефективні напрями вдосконалення екологічної освіти, застосування новітніх технологій в процесі навчання.

Ключові слова: екологія, екологічна культура, екологічна освіта.

Галина КОТЛЯРЧУК

Вчитель української мови і літератури
Городоцької ЗОШ І-ІІІ ст. з польською мовою навчання
Хмельницької області

Від редакції

**2011 рік
оголошений ООН
Роком лісів**

**НЕНЦ учнівської
молоді проводить
20 Міжнародний
конкурс дитячих
малюнків
„Життя у лісах”**

До участі в конкурсі
запрошуються
діти віком
від 6 до 14 років.
За детальнішою
інформацією
завітайте на сайт:
http://www.unep.org/tunza/children/inner.asp?ct=competitions&comp=int_comp&int_comp=20th

E-mail: isabelle.valentiny@unep.org

На сучасному етапі шкідливий вплив на навколишнє середовище досяг глобальних масштабів, стала губитися рівновага між природними системами і потребами людей, спостерігаються незворотні явища, які радикально змінюють вигляд Землі, і це ставить під загрозу саме життя на ній. *Які ж шляхи подолання тотального самознищення роду Homo sapiens і більшої частини біосфери?*

На думку екологів, що проблему можна вирішити тільки у випадку зменшення забруднень, вироблених людством, до рівня, з яким природа змогла б справлятися самостійно. Але для цього необхідно, щоб кожен житель планети усвідомив, що екологічна загроза виходить не від безіменного людства взагалі, а від конкретної людини. Подолання кризи залежить від рівня екологічної культури особистості й суспільства. Спираючись на накопичений наукою досвід вивчення даної проблеми, слід розглядати екологічну культуру як сукупність наукових знань про досвід вза-

ємодії людини і природи, що історично склався в різних культурних епохах; здатність людини до раціонального та емоційного сприйняття навколишнього світу і себе в ньому; готовність до природоохоронної діяльності. *Це особлива особистісна освіта, що складається з таких елементів, як:*

- розуміння специфіки та складності природних явищ, їх взаємозв'язку;
- цілісність знань про навколишнє середовище;
- здатність мислити в межах екологічної безпеки;
- дотримання законів, що охороняють природне середовище;
- здатність до створення конструктивних етичних положень, що регулюють відносини людини з навколишнім природним середовищем;
- готовність нести відповідальність за збереження навколишнього середовища.

Екологічна культура — невід'ємний компонент освіченості (культурності) особистості. Ефективність її виховання обумовлена визнанням нероздільності природи, соціуму і людини.

Рівень сформованості екологічної культури залежить від особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості. Високі моральні ідеали, відповідальність перед майбутніми поколіннями формують ставлення до природи на рівні культури.

У зв'язку з цим зростає роль освіти. Вона стає вирішальним фактором гармонізації взаємодії людини та природи. А.Д. Урсул вводить поняття „випереджальна носферна освіта” [1]. Його суть полягає у відмові від „отриманого в спадщину від минулого консервативного механізму передачі всіх знань і досвіду, що швидко стають застарілими, до того ж нездатних задовольнити зростаючі соціальні потреби, ефективно сприяти вирішенню глобальних проблем людства, які жодним чином не сприяють ослабленню планетарної антропоєкологічної кризи”. Даний підхід узгоджується з Національною доктриною освіти України [2], що передбачає пріоритет цілей і принципів сталою розвитку.

Поняття „*екологічна освіта*” вперше було визначено на конференції, що пройшла в 1970 р. в м. Карсон-Сіті (США [3]). На сучасному етапі воно характеризується як безперервний процес навчання, виховання, спрямований на формування загальної екологічної культури, екологічної відповідальності кожного жителя планети. Екологічна освіта спирається на наукову базу, охоплює більшу частину дисциплін, що вивчаються в школі, і має на меті:

- оволодіння учнями знаннями про живу природу,

загальними методами її вивчення;

- формування на базі знань і умінь науково обґрунтованої екологічної картини світу як компонента загальнолюдської культури;
- підготовка екологічно грамотних учнів, які знають екологічні закономірності, зв'язки між живими організмами і навколишньою природою, шлях встановлення гармонійних відносин з усім живим як головною цінністю на Землі.

Цілі можна конкретизувати в трьох групах завдань: *пізнавальній* (засвоєння основних наукових екологічних понять і фактів; розуміння цінності природи як джерела матеріальних та духовних сил суспільства і кожної людини); *мотиваційній* (розвиток потреби спілкування з природою; свідомого дотримання норм екологоорієнтованої поведінки); *діяльнісній* (активізація діяльності з охорони природного середовища, участь у пропаганді ідей охорони природи).

Екологічна освіта носить безперервний характер. Вона припускає поетапне розширення простору екологічної культури особистості, ускладнення змісту й адекватна зміна способів (механізмів) його засвоєння учнями. Старший шкільний вік можна розглядати як ключовий ступінь екологічної освіти. У цей період життя закладаються основи особистісної культури, її базис, що відповідає широкому колу загальнолюдських цінностей, відбувається усвідомлення значення природи для суспільства й лю-

Від редакції

НЕНЦ
учнівської молоді
проводить
національний етап
IV Міжнародного
екологічного
конкурсу
„Світ,
зачарований
тишею”

**Учасники
конкурсу:**
Учні 1-6 класів
ЗНЗ та вихованці
позашкільних НЗ.

Національний
етап – роботи
надсилаються до
1 березня 2011 р.
на адресу НЕНЦ:
04074, Київ-74, вул.
Вишгородська, 19,
відділ екології.

Міжнародний етап
– до **18 березня
2011 року**,
кращі роботи
будуть відправлені
до Польщі.
Переможці
міжнародного етапу
будуть оголошені
2 червня 2011 р.

Кращі роботи
будуть розміщені на
сайті НЕНЦ:
<http://www.nenc.gov.ua>

дини, ролі антропогенного фактора у зміні природних комплексів, забезпечується включення учнів в практичну екологічну діяльність. Тільки в старшому шкільному віці при цілеспрямованій роботі можна сформувати систему наукових екологічних знань, ціннісних екологічних орієнтацій, відповідальне ставлення до природного середовища.

Зміст екологічної освіти в старшій школі формується відповідно до *базових педагогічних принципів*:

- системності;
- єдності та диференціації емпіричного й теоретичного компонентів, наукової та практичної складових;
- наступності змісту з урахуванням рівня засвоєння раніше отриманої інформації;
- схематизації та моделювання;
- відповідності змісту предмета можливостям навчально-матеріальної бази навчального закладу з урахуванням перспектив її розвитку на найближчий період.

До цього переліку необхідно додати ще один принцип, без реалізації якого розвиток сучасної освіти вже не буде можливим, – принцип культуровідповідності. Така позиція обумовлена розумінням того, що екологічні питання повинні розглядатися з урахуванням етнічної своєрідності. Моделювання національної культури в освіті – надзвичайно важлива умова формування екологічної свідомості, затвердження екологічного імперативу як моральної цінності.

Оскільки **екологія** – це наука про дім, батьківщину (гр. *oikos* – оселя, середовище) [4], то призначення сучасної освіти – через відновлення природних зв'язків людини, природи і культури підійти до реалізації ідеї національного дому, поза якою неможливий прояв справжньої людяності. Відтворення культури в освіті здійснюється за допомогою інтегрованих курсів, зближення природничих і гуманітарних дисциплін.

Екологізація шкільних дисциплін здійснюється двома взаємопов'язаними шляхами:

1) органічним включенням до навчальних дисциплін екологічних знань і формуванням практичних умінь охорони навколишнього середовища;

2) виділенням у навчальних програмах самостійних тем природоохоронного характеру.

Найбільш поширений варіант екологізації загальноосвітніх предметів – вивчення відповідних питань у курсах біології, хімії, фізики, географії. Однак не меншим „екологічним потенціалом” володіють і гуманітарні предмети.

Так, при вивченні літератури на різних історичних етапах її розвитку можливе не лише інтелектуальне, а й образне осмислення проблеми людини і природи. Художній текст, будучи знаком епохи, яскраво відтворює характер взаємодії особистості й навколишнього світу. Давньоруська словесність відображає середньовічний тип ставлення до природи, що поєднує язичницькі й християнські початки, заснований на одухотворенні та персоніфікації всіх природних явищ. У „Слові о полку Ігоревім” Ярославна звертається до Вітру, Сонця, які повинні допомогти Ігорю вибратися з полону.

Екологічні проблеми в літературі XIX – XX ст. безпосередньо зв'язуються з проблемами моральними, з проблемою духовного здоров'я особистості та виживання нації, які гостро відчувають і показують у своїх творах М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Кобилянська, М. Черемшина, Л. Мартович, В. Стефаник, згодом О. Довженко, Остап Вишня, Л. Костенко, І. Драч.

Захист природи означає захист людини в самій собі. Інтеграція змісту літературної та екологічної освіти дозволяє учням не тільки зрозуміти й раціонально пояснити, а й глибоко пережити наслідки екологічної кризи, відчуті зацікавленість в її подоланні. Старшокласники не лише здобувають необхідні їм екологічні знання, а й відкривають у них особистісний зміст.

Ефективність екологічної освіти залежить не тільки від правильного відбору його змісту, а й від форм ор-

ганізації навчального процесу, методів навчання. Екологічна спрямованість досягається і введенням нових курсів, і включенням у зміст шкільних предметів додаткової екологічної інформації, і якісним перетворенням самої пізнавальної діяльності учнів. Умовою виникнення гуманітарної екологічної позиції старшокласників є залучення їх до вирішення такого ряду пізнавальних завдань, які забезпечують вихід за межі предмета, який безпосередньо вивчається, в „прикордонні” сфери людського духу, розгляд навчальних проблем в контексті екології, безпеки життєдіяльності, економіки, соціальної інженерії, моральності. Вивчення екологічної проблематики в старшій школі повинно носити евристичний характер.

Реалізація новітніх технологій припускає вироблення відповідних критеріїв оцінки рівня екологічної культури старшокласників. Процедури діагностування в сучасних умовах не повинні зводитися до традиційних опитувань та контрольних робіт, орієнтованих на знанневий підхід, що лише перевіряє засвоєння, а на розуміння, репродукцію та творчість.

Таким чином, *найбільш перспективними напрямками вдосконалення екологічної освіти в старшій школі слід вважати наступні:*

- визнання пріоритетності екологічної освіти як такої, що визначає характер і рівень підготовки старшокласників до життя в швидкоплинних природо-соціальних умовах;
- прийняття загальної, такої, що однаково б

тракувалася всіма учасниками навчально-виховного процесу мети сучасної екологічної освіти в старшій школі;

- уточнення змісту навчання екології;
- посилення інтеграційних тенденцій у побудові змісту екологічної освіти;
- зміна підходів до діагностики результатів екологічної освіти старшокласників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Урсул А.Д. Переход России к устойчивому развитию. Ноосферная стратегия. – М.: Ноосфера, 1998.
2. Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті // Вісник Київської обласної державної адміністрації. – 2002. – № 8.
3. Environmental Educational Act of 1970. (1970) Washington: US Congress.
4. Словник іншомовних слів / За ред. академіка АН УРСР О.С. Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985.

Галина Котлярчук

Экологическое образование старшекласников

Автор рассматривает особенности и важность экологической культуры, экологического образования в современной школе. Ведь от сформированного ответственного отношения к окружающей среде зависит будущее современников и следующих поколений. Предлагаются перспективные и эффективные направления усовершенствования экологического образования, применение новейших технологий в процессе обучения.

Ключевые слова: экология, экологическая культура, экологическое образование.

Halyna Kotliarchuk

Ecological education of senior pupils

The author considers some features and the importance of ecological culture, ecological education at modern school. The future of our contemporaries and next generations depends on their formed responsible attitude to the environment. The author offers perspective and effective directions to improv ecological education, how to apply the newest technologies in the process of teaching.

Keywords: ecology, ecological culture, ecological education.

Андрій ГАЛАЙ

Керівник навчально-тренінгового центру юридичної клінічної освіти Навчально-наукового інституту підготовки кадрів громадської безпеки та психологічної служби Київського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ЮРИДИЧНА КЛІНІКА ЯК СУБ'ЄКТ НАВЧАЛЬНО- ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

У статті розглядаються особливості проведення правопросвітніх занять у школах та інших навчально-виховних закладах. Зазначаються умови якісної організації роботи за програмою „Практичного права” для молоді.

Ключові слова: практичне право, правопросвітні заняття, юридична клініка.

Для проведення правопросвітніх занять у школах та інших навчально-виховних закладах вже понад 10 років працюють юридичні клініки. В будь-якому разі можна відзначити хоча б дві організації, які взаємодіють для проведення занять практичного права: сама юридична клініка (суб'єкт виконання програми „Практичне право”) і навчально-виховний заклад (загальноосвітня школа, гімназія, ліцей, професійне училище або спеціальний заклад: центр розвитку, творчості, молодіжне чи інше громадське об'єднання).

Крім того, для якісної організації роботи за програмою „Практичного права” для молоді доцільно не обмежуватись лише цими організаціями. Адже інколи краще завчасно заручитися підтримкою місцевого управління освіти

або загальними органами управління на місцях. Для незаангажованого зовнішнього моніторингу якості занять практичного права корисно мати зв'язки з нейтральними організаціями, компетентними у праві або у педагогіці. Для оприлюднення результатів програми правильною є співпраця зі ЗМІ.

Заклади, в яких можна проводити заняття практичного права, доцільно обирати за такими критеріями:

- 1) бажання та можливість організувати такі заняття у своїх закладах;
- 2) рекомендації організацій, які співпрацюють з юридичною клінікою;
- 3) зручне територіальне розташування закладу або можливість вирішити питання транспортних витрат. [1, С. 198]

Кожен із названих критеріїв важливий, але принциповим є визначення їх поєднання. Адже не завжди у найближчому закладі буде достат-

ньо прогресивне керівництво, яке буде раде організувати співпрацю з юридичною клінікою. З іншого боку, найорганізованіший заклад, якого рекомендують як учасника виконання програми „Перевірені партнери юридичної клініки” може знаходитись на великій відстані від офісу юридичної клініки, що змусить безпосередніх виконавців проекту витрачати надмірно часу й коштів на проїзд. З іншого боку, інколи доречно співпрацювати з більш віддаленим, але й більш організованим закладом, використовувати при цьому мотивацію студентів-членів юридичної клініки до співпраці з конкретним закладом. Наприклад, у досвіді юридичних клінік університетів Острога, Львова, Навчально-наукового інституту Київського національного університету внутрішніх справ були випадки плідної співпраці з навчальними закладами середньої освіти, які закінчували студенти юридичної клініки. Як правило, з їх керівництвом приємніше домовлятися й простіше прохати про виконання домовленостей, студент юридичної клініки-випускник школи є в такому випадку особливо зацікавленим показати себе з кращого боку перед своїми колишніми педагогами.

Перед проведенням заходів співпраці занять за програмою правової просвіти необхідно домовитись про вимоги, які мають забезпечити юридична клініка і заклад для неповнолітніх.

Орієнтовними вимогами щодо допомоги закладів-учасників програми „Практичне право”, як свідчить практика діяльності Юридичної клініки Навчально-наукового інституту Київського національного

університету внутрішніх справ, можуть бути:

- виділення постійної групи (груп) учнів, з якою проводитимуться заняття практичного права;
  - учні виділених груп повинні завчасно знати про ці заняття;
  - статус занять практичного права має відповідати статусу інших занять закладу;
  - забезпечення постійної навчальної зали, де відбуватимуться заняття;
  - закріплення відповідального представника від школи.
- [1, С. 199]

Кожна з названих вимог важлива, адже в не вельми організованих закладах, що не дивно, якщо знати стан сучасної середньої освіти, кожна з наведених вимог буде часто порушуватися. Наприклад, при постійному оновленні аудиторії на заняттях (інколи шкільний менеджер „згадує” про заняття лише перед його початком) буде важко досягти комплексних цілей занять практичного права [1], до занять інколи учням потрібно завчасно готуватися (хоча б психологічно бути готовим до роботи). Групи мають бути приблизно одного віку (12-14 років – 8-10 класи), складатися з 15-25 учнів. Для занять з практичного права потрібно скласти єдиний розклад і дотримуватись його. Якщо ж об’єктивно неможливо провести заняття, то сторона, якій стало відомо про ці обставини, повинна завчасно повідомити про це іншу сторону.

Найкращими навчальними закладами є ті, що мають достатньо вільного простору для рухливих вправ, можливість працювати без парт (лише стільці, розставлені колом), дошку або екран для записів маркерами. Періодично на заняттях юри-

дичної клініки має бути присутній закріплений працівник школи. Його роль полягає у спостереженні за ходом заняття. Він може брати участь у занятті на рівні з іншими учасниками, але в жодному разі не керувати його проведенням, адже це поле викладачів проекту.

Проте якісна організація співпраці не залежить лише від шкільних менеджерів. Якість проведення занять, юридична і педагогічна грамотність студентів-клініцистів, вчасна розробка й апробація занять приведуть до активної зацікавленої роботи на заняттях, в іншому випадку, найкраща організація з боку навчального закладу знівелюється неякісною роботою юридичної клініки.

Тому доцільно оформити домовленості учасників співпраці договором, у якому детально передбачити сферу відповідальності суб'єктів, визначити координаторів співпраці, передбачити можливі варіанти реагування на недолуге ставлення до заходів співпраці з боку виконавців.

Андрей Галай

Юридическая клиника как субъект учебно-воспитательного процесса в средней школе

В статье рассматриваются особенности проведения правообразовательных занятий в школах и других учебно-воспитательных заведениях. Определены условия качественной организации работы по программе „Практическое право” для молодежи.

Ключевые слова: практическое право, правообразовательные занятия, юридическая клиника.

Andrii Halai

Legal clinic as the subject of training-educational process at a secondary school

The peculiarities of conducting law studying lessons at school and other educational establishments are considered in the article. The terms of high-quality organization of work on programme „Practical right” for young people are marked by the author.

Keywords: practical right, law studying lessons, legal clinic.

Звісно, нефінансовий договір завжди сприйматиметься менш серйозно, але моральні зобов'язання також можуть діяти, особливо між давніми партнерами.

Об'єктом правопросвітньої роботи є формування правової культури та правової свідомості населення. Наприклад, під час розгляду теми „Як і навіщо створюються закони” об'єктом буде формування правової культури шляхом формування в учнів знань про те, що таке закон, навіщо він створюється, яке його призначення та роль у суспільстві. Якщо ж розглядати об'єкт правової просвіти через формування правосвідомості, то на занятті з цієї теми він реалізуватиметься шляхом прищеплення аудиторії понять про закон як прояв та гарантію правової держави та подальшого закріплення такого образу, уявлення на рівні свідомої поведінки громадянина.

Таким чином, правопросвітня робота як специфічний процес з елементами навчальної, виховної та інформативної діяльності характеризується особливим колом суб'єктів та об'єктом, який є важливою соціальною цінністю та невід'ємним елементом соціальної системи. Через правопросвітню роботу юридична клініка включається до завдань середньої школи, працює синергетично зі шкільними педагогами та вихователями, сприяючи розвитку навчального процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Практичне право: протидія насильству: Навчально-методичний посібник / О.Ф. Штанько, А.О. Галай, В.В. Стаднік та ін. / За заг. ред. О.Ф. Штанька.— К.: Атіка, 2004.— С. 198.

МОН інформує й пропонує

ПЕРШІ ВСЕУКРАЇНСЬКІ ІНТЕРНЕТ-ЗБОРИ БАТЬКІВ ПЕРШОКЛАСНИКІВ: УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ*

Перші Всеукраїнські Інтернет-збори батьків першокласників проведено з метою вдосконалення організації навчально-виховного процесу в перших класах загальноосвітніх навчальних закладів.

Всього отримано 10083 повідомлень від респондентів. Серед них – 58 повідомлень за результатами колективних обговорень та 10025 індивідуальних повідомлень.

Чим найбільше стурбовані батьки:

- Близько 40% батьків турбують збори коштів на потреби школи, матеріали для ремонтних робіт тощо.
- 23% не задовольняє якість підручників; 24% вказують на погане, а 1% – на дуже погане забезпечення учнів 1 класу підручниками.
- Значна частина тривожних висловлювань стосується якості проведення уроків фізичної культури в 1 класах педагогами, які не володіють методикою роботи з учнями початкових класів.

* Витяг з узагальнених результатів проведення перших Всеукраїнських інтернет-зборів батьків першокласників. – Офіційний веб-сайт Міністерства (www.mon.gov.ua) та освітній портал „Єдине освітнє інформаційне вікно України” (www.osvita.com).

- Більшість турбує те, що першокласники отримують домашні завдання з іноземних мов об'ємні та складні, не відпрацьовані в класі.
- Зазначається, що в різних школах на одну й ту ж суму учні харчуються по-різному.
- Понад 70% стурбовані можливим скороченням груп продовженого дня, у той час, як потреба у їх функціонуванні з кожним роком зростає.
- 10% батьків висловлюють тривогу щодо небезпечного перебування дитини в навчальному закладі, а 33% вважають його не достатньо безпечним.
- 25% переконані, що використання комп'ютера в початковій школі, зокрема, в 1 класі, є шкідливим для здоров'я дитини.
- Близько 10% переконані, що ви-

**Автор-укладач:
Олег Єресько,**

директор департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту

На виконання розпорядження Міністерства освіти і науки від 19.10.2010 № 143-р „Про проведення перших Всеукраїнських Інтернет-зборів батьків першокласників” з 25 жовтня по 25 листопада 2010 р. було проведено **перші Всеукраїнські Інтернет-збори батьків першокласників.**

Узагальнення результатів та інформаційно-технічний супровід зборів здійснювали департамент загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки спільно з відділенням інформаційно-аналітичних систем управління освітньою галуззю Інституту інноваційних технологій і змісту освіти. Інформаційні матеріали для обговорення було розміщено на Інтернет-порталі „Єдине освітнє інформаційне вікно України” (www.osvita.com) та на сайті Міністерства освіти і науки (mon.gov.ua).

НАКАЗ МІНІСТЕРСТВА ОСВИТИ І НАУКИ

від 10.01.2011р. №6
(Витяг)

НАКАЗУЮ

...1.1. Довести до відома керівників загальноосвітніх навчальних закладів узагальнені результати проведення Всеукраїнських Інтернет-зборів батьків першокласників та вжити відповідно до компетенції заходи щодо поліпшення умов навчання учнів початкової школи.

1.2. Надати інформацію щодо вжитих заходів департаменту загальної середньої та дошкільної освіти до 05.02.2011 року.

... 3. Контроль за виконанням наказу залишаю за собою.

Перший заступник Міністра,
голова ліквідаційної комісії
Б.М. Жебровський

користання в навчальних закладах дуже застарілої комп'ютерної техніки шкодить здоров'ю дітей.

Що ж пропонують батьки?

- Близько 20% переконані, що першокласники почуватимуться у більшій безпеці, якщо початкова школа буде відокремлена від основної і старшої.
- 9% повідомлень свідчить про необхідність обов'язкового зменшення наповнюваності учнів у класах.
- Близько 70% пропонують відмінити невинуваті тестування дітей за програмою 1 класу при вступі дітей до школи.
- 12% пропонують переглянути навчальні програми і навчальні плани для зменшення навантаження на першокласників, більше часу відводити на виховання і зміцнення здоров'я дітей.
- 61% респондентів схвалюють ідею введення іноземних мов з першого класу.
- 50% батьків очікують від навчання дитини в початковій школі не лише вміння грамотно писати, читати, рахувати, але й думати, робити висновки, формувати власну думку та вміти знаходити спільну мову в будь-якому колективі, тобто набувати необхідні життєві навички.

Чим найбільше задоволені батьки:

- 83%, що їхні діти відвідують школу з задоволенням.
- 91% створеними умовами навчання.
- 75% достатнім забезпеченням першокласників підручниками.
- 77% якістю підручників.
- 57% безпечним перебуванням дитини в школі.

Респонденти висловлюють подяку за можливість висловити думку щодо важливих проблем організації навчально-виховного процесу в перших класах загальноосвітніх навчальних закладах.

УПРАВЛІННЯ ШКОЛОЮ

У процесі впровадження інноваційного науково-педагогічного проекту з'ясувалося, що потребує свого практичного розв'язання комплексна проблема:

- розкриття змістових та функціональних компонентів інноваційної діяльності вчителя;
- створення механізмів підготовки педагогів до інноваційної діяльності в системі безперервної педагогічної освіти;
- формування методології та технології запровадження педагогічних інновацій у практику функціонування регіональної системи освіти на науковій основі.

Олена Богомолова,
начальник відділу освіти Ленінської районної у м. Севастополі
державної адміністрації

Тамара Пушкарьова,
заступник директора Інституту інноваційних технологій
і змісту освіти МОН України

Що на сьогодні з'ясовано, „як” і „що” робити – про це на С. 90

Управління
школою

УДК 37.01.001.895(477)

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЯМИ

В СЕВАСТОПОЛЬСЬКОМУ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ КОМПЛЕКСІ №1

Управління інноваціями – основа здійснення інноваційної діяльності. У статті проведено детальний аналіз проблеми управління освітніми інноваціями, розкрито особливості управлінської діяльності інноваційного типу та показано важливість безперервності її здійснення на прикладі Севастопольського навчально-виховного комплексу №1. З 2006 року НВК №1 впроваджує у навчально-виховний процес діяльнісну технологію передачі знань, яка є основою науково-педагогічного проекту „Росток”. У статті показано динаміку успіху в роботі цього навчального закладу. Автори вважають, що всі досягнення НВК №1 м. Севастополя є результатом уміло побудованої моделі інноваційної управлінської діяльності.

**Олена
БОГОМОЛОВА**

Начальник відділу освіти
Ленінської районної у
м. Севастополі державної
адміністрації

**Тамара
ПУШКАРЬОВА**

Заступник директора
Інституту інноваційних
технологій і змісту освіти
МОН України, кандидат
педагогічних наук, доцент

Ключові слова: інновація, нововведення, інноваційна діяльність, інноваційний потенціал, інноваційний навчальний заклад, управління інноваціями, освітні інновації, модель інноваційної діяльності, інтегративно-діяльнісний метод, модель управлінської інноваційної діяльності, психолого-педагогічний супровід інноваційної діяльності, моніторинг навчального процесу.

Соціальні, економічні та політичні перетворення, що відбулися останнім часом в Україні, обумовили **основну мету сучасного соціального розвитку:** самовизначення особистості та створення умов для її самореалізації.

Зміни не оминули і систему освіти. На думку П. Лесгафта, „будь-яка перебудова суспільства пов'язана з перебудовою школи”. Місія освіти – виконати соціальне замовлення суспільства – залишається незмінною, але

змінюється суспільство, а отже, і його запити. Тому державна освітня політика спрямована на оновлення мети навчання й виховання та впровадження сучасних інноваційних технологій в навчально-виховний процес. Однак **без удосконалення процесу управління інноваціями неможливо досягти високої якості освітніх послуг. Успішне здійснення управлінської інноваційної діяльності** – актуальна й важлива тема нашого часу, яка потребує вивчення та розвитку.

Дослідження практичних і теоретичних проблем здійснення інноваційної

діяльності проводили вітчизняні фахівці-теоретики Т.У. Буніч, П.Н. Завлін, А.С. Кулагін, Л.І. Леонтьєв, А.Ю. Юданов та зарубіжні вчені В. Беренс, П. Друкер, Д. Кларк, Р. Портер, Й. Шумпетер та ін.

Інноваційний шлях розвитку системи освіти як на державному, так і на регіональному рівнях зумовлений такими загальними тенденціями:

- активізацією суспільних і державних зусиль для виведення загальноосвітніх навчальних закладів на рівень міжнародних стандартів і досягнень;
- переходом до принципів інноваційної педагогіки;
- прагненням керівників опанувати технології професійного менеджменту й реалізувати їх в управлінській діяльності;
- орієнтацією на самофінансування, підприємницьку діяльність, залучення інвестицій (фінансових, ресурсних, інформаційних тощо);
- прагненням керівників та педагогів підвищувати конкурентоспроможність навчального закладу.

На думку Л.І. Даниленко, кожен керівник уже усвідомив, що заклад, який має працювати в режимі розвитку, „тяжіє” до втілення різних освітніх інновацій. **Інноваційний загальноосвітній навчальний заклад** є закладом освіти, в якому постійно вносяться якісно нові елементи, створюючи та використовуючи при цьому інтелектуальний продукт, доводяться нові оригінальні ідеї до реалізації їх у вигляді освітніх систем, програм, технологій, освітніх послуг. Таких загальноосвітніх навчальних закладів в Україні нараховується понад 20%. Це, зазвичай, заклади освіти,

в яких здійснюються експерименти різних рівнів (державного, регіонального, місцевого); вони є конкурентоспроможними в освітньому середовищі: мають попит серед учасників навчального процесу, демонструють високі показники якості й ефективності діяльності; керівники цих закладів освіти – творчі особистості [3].

Принцип інноваційності в управлінні загальноосвітнім навчальним закладом характеризується наявністю у керівника закладу освіти чітких переконань щодо постійного оновлення освітнього процесу внаслідок постійних змін, що відбуваються в суспільстві та світі в цілому, а також потреби в реалізації освітніх інновацій з метою інтеграції у світовий освітній простір.

Освітні інновації, що впроваджуються на сучасному етапі розвитку у вітчизняній системі загальної середньої освіти, стосуються змісту, форм, методів і технологій навчання та виховання учнів, а також змісту, структури, форм і методів управління навчальними закладами.

Розглядаючи психологопедагогічні інновації як новостворені (вперше застосовані) або вдосконалені технології (чи проекти), що істотно змінюють обсяги, структуру та якість педагогічного процесу,

Тамара ПУШКАРЬОВА

ми насамперед виділяємо технології: інтеграційної природничої освіти (В. Рільченко), розвивального навчання (Д. Ельконін, В. Давидов, О. Дусавицький, В. Паламарчук), особистісно орієнтованого навчання (О. Савченко, С. Подмазін), колективного навчання (Л. Кочина, Н. Бібік), модульно-розвивального навчання (А. Фурман), життєтворчості (І. Єрмаков), особистісно орієнтованого виховання (І. Бех), психологічного управління (Л. Карамушка, Н. Коломінський), адаптивного управління (Г. Єльнікова) тощо.

Окремі фахівці-психологи, які досліджують процеси, типові для сфери управління, твердять, що менеджмент, як теорія управління, універсальний, і тому всі закономірності, принципи, вимоги, технології менеджменту можуть бути застосовані до будь-яких об'єктів. Тобто професійно підготовленому в галузі менеджменту фахівцю нібито однаково, чим він керуватиме: лазнею, металургійним заводом, школою, торговим центром, інститутом, перукарнею чи комерційною структурою тощо.

Однак цю думку поділяють не всі, зокрема П. Друкер, відомий фахівець у галузі сучасного менеджменту, стверджує, що освіта не підпорядкована правилам „вільного ринку” і економічним законам попиту і пропозиції, не відзначається високим ціновим відчуттям, не підходить під стандартні економічні моделі, а поведінка задіяних у системі освіти осіб не відповідає класичним економічним теоріям. Освіта не є об'єктом „купівлі-продажу”. Суб'єктом управління в менеджменті освітніх інновацій виступають керівники ЗНЗ; об'єктом – освітні інновації, в тому числі педагогічні, які здійснюються в освітніх організаціях (ЗНЗ та ін.), та відносини між учасниками інноваційної діяльності.

Ми розглянемо роботу інноваційного навчального закладу – Севастопольського навчально-виховного комплексу №1, який включає в себе групи дитячого садка та школу I ступеня. Цей заклад здій-

снює свою інноваційну діяльність на рівні самого закладу, регіональному та всеукраїнському рівнях. Кожний рівень має свою характерну управлінську діяльність. На прикладі цього навчального закладу ми спробуємо показати особливості інноваційної управлінської діяльності.

У 1997 році за наказом Ленінського районного відділу освіти НВК № 1 було визначено педагогічним майданчиком з упровадження інноваційних методик в освітній процес. У цьому ж році було підписано тристоронню угоду про співробітництво і спільну навчально-виховну діяльність між Ленінським РВО, Навчально-виховним комплексом № 1 і Інноваційно-педагогічною асоціацією „XXI століття: освіта, наука, екологія”. Необхідність такої угоди очевидна, тому що потрібна була *управлінська підтримка інноваційних процесів у НВК № 1*, а саме:

- забезпечення можливостей для професійного зростання педагогів, їхнього особистого розвитку і самореалізації;
- упровадження передових інноваційних методик і технологій особистісно орієнтованої педагогіки, апробація педагогічних новацій;
- забезпечення наступності, перспективності й оптимальності у визначенні мети, змісту, форм і методів інноваційної діяльності колективу в цілому і кожного педагога зокрема;
- проведення діагностики за результатами впровадження інноваційних методик.

Таким чином, сформувалася і продовжує функціонувати система, зображена на Схемі 1.

У роботі „Управлінські умови впровадження інноваційних технологій у навчально-виховний процес” Т. Волобуєва запропонувала алгоритм переведення навчальних закладів у режим розвитку, який має, як мінімум, подвійне значення. По-перше, це механізм формування й подальшого розвитку інноваційного потенціалу педагогічного колективу. По-друге, наявність у школі педагогічного колективу, що розвивається. Це розглядається нами як необхідна гарантія, умова і засіб для більш ефективного

й надійного забезпечення режиму розвитку конкретного навчального закладу [2]. У процесі переведення навчального закладу в режим розвитку доцільно виділити наступні етапи:

I етап – усвідомлення важливості, необхідності та неминучості майбутніх перетворень одним із членів адміністративної команди навчального закладу;

II етап – формування команди із членів педагогічного колективу, методично і технологічно підготовлених до впровадження того чи іншого нововведення;

III етап – мотивація членів педагогічного колективу й формування готовності вчителів до інноваційної діяльності;

IV етап – проблемний аналіз школи, побудова „проблемного поля” й визначення головної (ключової) проблеми свого навчального закладу;

V етап – розробка на основі отриманих результатів проблемного аналізу й виявленої ключової проблеми проектної ідеї розвитку школи на найближчий період обрання об’єкта нововведень, зумовленого життєвою необхідністю конкретної школи й однозначно зрозумілого більшості учасників освітнього процесу. На цьому етапі вирішуються принципові питання: якою буде сфера майбутніх інновацій? стосуватиметься вона навчальної чи позашкільної діяльності? яка з них буде пріоритетною?;

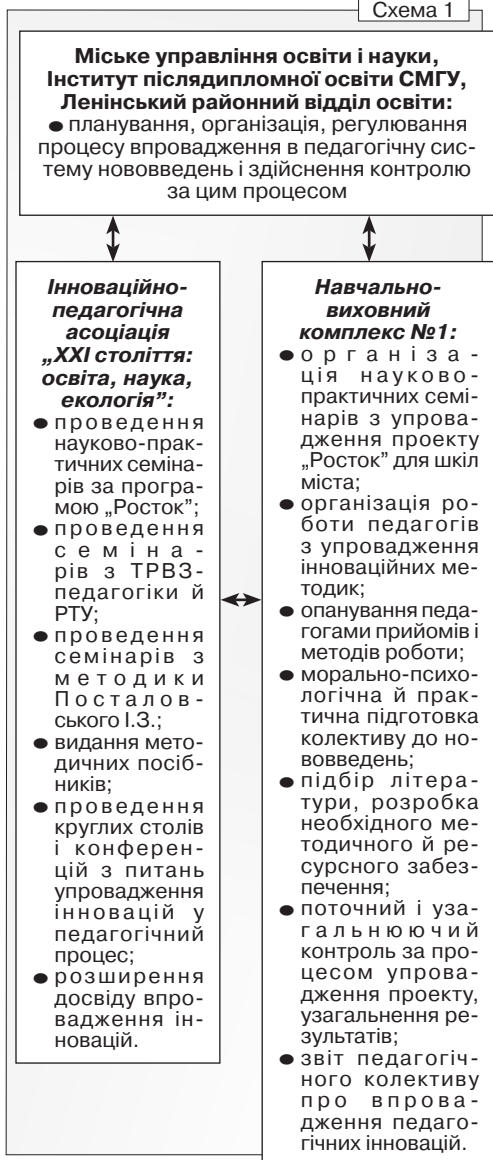
VI етап – визначення конкретних управлінських дій щодо реалізації розробленої ідеї, тобто упорядкування плану дій або програми її реалізації;

VII етап – відстеження перших кроків на шляху реалізації проектної ідеї з метою корекції наступних управлінських дій.

Педагогічний колектив Севастопольського навчально-виховного комплексу №1 *головну мету навчання і виховання учнів вбачає в особистому розвитку кожної дитини у процесі засвоєння нею знань і духовних цінностей на основі системного включення її в самостійну побудову нового знання* завдяки *інтегративно-*

діяльнісному підходу до навчання та виховання, який реалізується у науково-педагогічному проекті „Росток”. Зазначений проект впроваджується у навчально-виховний процес НВК № 1 з 2006 року. Метод навчання, під час якого учень не отримує знання в готовому вигляді, а здобуває їх сам у процесі власної навчально-пізнавальної діяльності, називається *діяльнісним методом*. Ще у XIX столітті А. Дистервег писав: „Відомостей

Схема 1

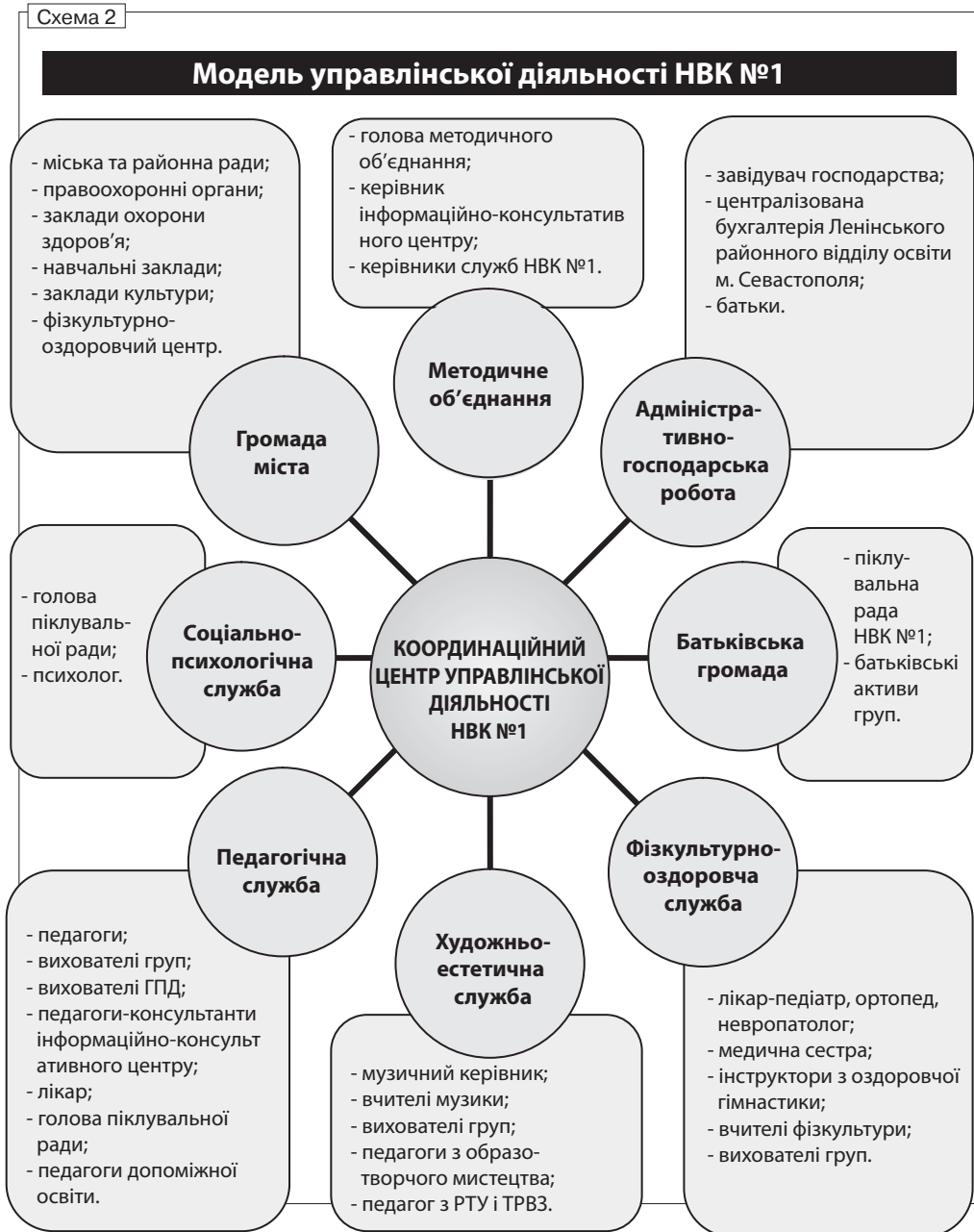
Управління школою

науки не слід повідомляти учневі, але його треба підвести до того, щоб він сам їх знаходив, самостійно ними опановував”.

Реалізація вищезазначеної мети вимагає виконання цілого **комплексу завдань**, серед яких основними є:

- **навчання діяльності** – умінню ставити цілі, організувати свою діяльність для їх досягнення і оцінювати результати своїх дій;
- **формування й розвиток особистих якостей** – інтелекту, волі, відчуттів і емоцій, етичних якостей, цінніс-

Схема 2

них орієнтацій, пізнавальних мотивів діяльності;

- *формування цілісної картини світу, адекватної сучасному рівню знань і рівню навчальної програми.*

Всі вище перераховані етапи алгоритму переходу навчального закладу в режим інноваційної діяльності були добре продумані і підготовлені. Відповідно до *першого етапу* відбулося усвідомлення адміністрацією НВК №1 необхідності та важливості змін у навчально-виховному процесі. На цьому етапі робота відбувалася тільки на рівні навчального закладу. Вчителі ознайомилися з інноваційним змістом науково-педагогічного проекту „Росток” та пройшли курсову підготовку безпосередньо в розробників нової дидактичної системи діяльнісного методу.

На *другому етапі* відбулося формування команди з членів педагогічного колективу, які готові були впроваджувати інноваційний проект.

Третій етап включав в себе формування позитивної мотивації педагогічного колективу до впровадження інновацій шляхом використання активних форм проведення педагогічних рад. Було розроблено „Методичні рекомендації щодо проведення педагогічної ради з використанням інноваційних форм роботи, необхідних для реалізації науково-педагогічного проекту „Росток” та сплановано роботу методичного об’єднання. Крім того, проведено системну підготовку педагогічних кадрів через курси підвищення кваліфікації.

На *четвертому етапі* відбувся проблемний аналіз роботи НВК №1, на основі якого на *п’ятому етапі* переведення навчального закладу в режим розвитку була сформульована „Концепція діяльності та розвитку Севастопольського навчально-виховного комплексу №1 Севастопольської міської ради у процесі впровадження науково-педагогічного проекту „Росток”.

Шостий етап стосувався визначення конкретних управлінських дій щодо реалізації проекту. Була розро-

блена „*Модель управлінської діяльності Севастопольського навчально-виховного комплексу №1 Севастопольської міської ради*” (Схема 2).

Як видно з наведеної Схеми 2, модель управлінської діяльності включає в себе *педагогічну службу*, яка вирішує завдання підвищення ефективності педагогічного процесу, впровадження інновацій, удосконалення фахової майстерності педагогів. Керівник служби – заступник директора з навчально-виховної роботи. *Соціально-психологічна служба* відстежує статус особистості дитини, динаміку її психічного розвитку, забезпечує збереження психічного здоров’я, емоційного комфорту всіх учасників навчально-виховного процесу, здійснює соціально-психологічний супровід учнів та дошкільників, проводить тренінги, групові та індивідуальні заняття, консультації, допомагає педагогам та батькам побачити в дитині особистість. Керівник служби – практичний психолог НВК №1. Важлива роль в моделі управління відведена *фізкультурно-оздоровчій службі*. Вона здійснює свою роботу через поєднання широкого комплексу заходів із фізичної культури та спеціальних заходів, спрямованих на зміцнення здоров’я дітей.

Художньо-естетична служба сприяє розвитку творчих здібностей дітей.

Створення цих служб дало змогу об’єднати зусилля всіх фахівців, батьків, скоординувати їхні дії та організувати комплексний підхід до управління інноваційною діяльністю НВК.

Загальне керівництво роботою служб здійснює координаційний центр, який очолює директор комплексу. Координаційний центр, як інноваційна структура управління, сприяє науково-методичному забезпеченню освітнього процесу, застосуванню здоров’язберігаючих технологій, розвитку педагогічної творчості, впровадженню демократичних засад у процес управління.

На *заключному сьомому етапі* відбувся аналіз перших кроків реалізації

проекту з метою корекції наступних управлінських дій. Внаслідок цього було утворено „Модель інноваційної діяльності НВК № 1 за проектом „Росток” (Схема 3).

Було визначено **першочергові завдання** навчального закладу в напрямі здійснення інноваційної освітньої діяльності:

1. Мотивація педагогічного колективу до впровадження науково-педагогічного проекту „Росток”.
2. Розробка плану поступового переходу колективу на інноваційну діяльність.
3. Системна підготовка педагогічних кадрів для роботи в інноваційному режимі.

4. Створення інформаційно-методичної бази проекту „Росток”.
5. Використання і розповсюдження створеного навчального-методичного забезпечення.
6. Оновлення організаційної моделі методичної роботи.
7. Методична та практична підготовка вчителів-консультантів.
8. Проведення моніторингу і діагностики результатів та корекція напрямів інноваційної роботи.

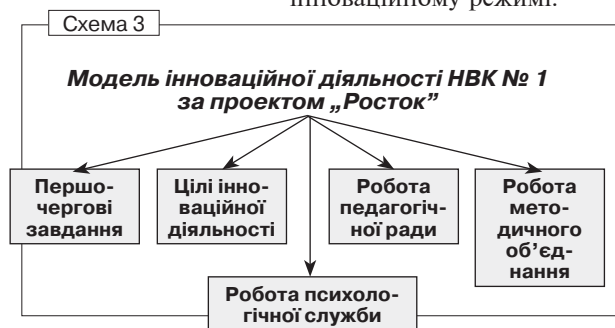
На засіданні педагогічної ради НВК, яке проходило у вигляді круглого столу, були визначені **цілі** інноваційної діяльності комплексу. Учителі мали можливість таким чином висловити власну точку зору, поділитися досвідом роботи, творчо й нестандартно підійти до вирішення зазначеного питання.

Цілі інноваційної діяльності НВК №1:

1. Розвиток особистості, яка здатна до самоосвіти й саморозвитку, вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання та вміння для творчого розв'язання проблем, прагне змінити на краще своє життя й життя своєї країни.

2. Формування в учнів належного рівня національної свідомості, достатньої життєвої компетентності, необхідної комп'ютерної грамотності, володіння іноземними мовами.

3. Формування в учнів та дошкільнят умінь вільно використовувати здобуті знання для розв'язання практичних завдань, аналізу нестандартних ситуацій.

4. Сприяння всебічному розвитку дітей і збереження їхнього психічного та фізичного здоров'я.

5. Підвищення професійного рівня вчителів, розвиток і реалізація їхніх творчих здібностей.

У зв'язку з переходом школи в режим розвитку, одним з пріоритетних напрямів визначено вдосконалення інноваційних форм організації діяльності педагогічної ради. Ми розробили нову структуру роботи педагогічної ради (Схема 4).

Також певних змін зазнала робота методичного об'єднання: було оновлено його функції та засоби їх реалізації (табл. 1).

Для успішного здійснення інноваційної освітньої діяльності надзвичайно важливе значення має **психологічний моніторинг**. За допомогою психологічного моніторингу оцінюється процесуальна складова навчання, насамперед, якісні характеристики сприйняття й засвоєння знань учнями. Тому в якості показника результативності ми розглядаємо динаміку психологічного розвитку дитини (тобто виникнення й розвиток психічних новоутворень: пізнавальної мотивації, пізнавальної активності, розширення зони найближчого розвитку, суб'єктивної позиції в діяльності тощо). Важливе значення має психологічний супровід науково-педагогічного проекту „Росток”, адже „сміслом і ціллю освіти є людина у постійному (впродовж життя) розвитку” (Схема 5). У НВК № 1 постійно проводиться психологічний моні-

Таблиця 1

РОБОТА МЕТОДИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ

Функції	Засоби
1. Планування інноваційної діяльності на рік.	- засідання МО;
2. Перспективне планування інноваційної діяльності.	- аналіз і узагальнення позитивних аспектів діяльності;
3. Організація методичної роботи та контроль за впровадженням проекту „Росток”.	- відвідування й аналіз уроків, експертна оцінка конспектів уроків;
4. Організація діяльності, спрямованої на науково-методичне забезпечення проекту „Росток”.	- розробка методичного супроводу;
5. Проведення й аналіз моніторингових досліджень з метою контролю та корекції напрямів інноваційної діяльності.	- розробка матеріалу для моніторингу;
6. Підготовка до видання та розповсюдження друкованих, аудіовізуальних, інформаційних та інших матеріалів, що стосуються наукових досліджень за проектом „Росток”.	- аналіз і обговорення представлених матеріалів;
7. Підтримка наукових та методичних розробок творчих педагогів.	- розповсюдження досвіду, виступи на радах тощо;
8. Участь у науково-практичних семінарах, конференціях.	- підготовка матеріалів;
9. Організація навчання педагогів НВК з питань інноваційної діяльності.	- проведення семінарів-практикумів;
10. Організація та проведення тренінгів, практичних занять для вчителів з питань впровадження інноваційних технологій у навчальний процес.	- розробка технологічної карти підвищення професійної компетенції вчителя в процесі реалізації проекту „Росток”;
11. Надання науково-методичної допомоги у підготовці звітів, організації та проведенні моніторингових досліджень, методичних розробок, конструюванні уроків.	- проведення практичних занять, розробка дидактичного та роздаткового матеріалів;
12. Сприяння науковим і творчим контактам педагогів, взаємодія з методоб'єднаннями інших шкіл.	- участь у роботі творчих груп, проведення спільних засідань на базі МО ;
13. Проведення діагностики динаміки професійної компетентності вчителя, який працює за проектом „Росток”.	- моніторингові дослідження психолога.

Схема 5

Схема 6

торинг, який є комплексною технологією, що поєднує діагностику, консультацію, корекцію в єдину ефективну систему психологічних заходів. Вони дають можливість гнучко й дієво здійснювати психологічний супровід навчального процесу, досягати бажаного результату.

Психологічний моніторинг дає можливість відстежувати такі *психологічні критерії*:

- пізнавальну сферу дитини (сприйняття, пам'ять, увага, мислення), динаміку її розвитку, сформованість навчальної діяльності;
- мотиваційну сферу й динаміку її розвитку;
- емоційно-вольову сферу (рівень тривожності, агресивності, невротичності) і динаміку її розвитку; вплив емоційного стану на процес навчання; задоволеність різними сторонами освітнього процесу;
- особистісну сферу (самооцінка, потреба в досягненнях, рівень комунікації, ціннісні орієнтації) і динаміку її розвитку.

Діагностична програма в НВК №1 являє собою процес проведення тестування дітей на початку і в кінці навчального року за комплексом методик. Ця система моніторингу дозволяє відстежувати динаміку емоційних вподобань кожної дитини і класу в цілому, виявляти причини можливих негативних явищ і розробляти корекційні програми з метою подолання негативу.

На основі результатів діагностування ми складаємо психоемоційну характеристику учнів, яка відображає їхні особливості, що сприяють або перешкоджають успішному навчанню.

Нами були розроблені психолого-педагогічні основи викладання предметів у початковій школі. У вік інформатизації й комп'ютеризації проблема моделювання уроку на основі знання вікової педагогіки й психології як ніколи актуальна. Знання такої прикладної науки, як психологія, може дозволити учителям передати учням навчальну інформацію у великих об'ємах і досягати високих результатів у навчанні. Результатом співпраці психолога і педагогів стали комп'ютерні матриці уроків. Ці матриці призначені для вчителів, що використовують інтегративно-діяльнісний метод у викладанні предметів. Комп'ютерна версія матриць допоможе вчителю готуватися до уроків, скоротить час на підготовку та написання конспектів, навчить викладача оптимально розподіляти час на кожний етап структури уроку. Працюючи з матрицями, вчитель має можливість за бажанням дещо в них змінювати, але слід враховувати, що зміни не повинні бути суттєвими, бо це може призвести до порушення цілісної структури уроків. Крім матриць структури уроків, було розроблено матрицю нестандартного аналізу уроку відкриття нових знань. Вона може стати зразком для аналізу й інших типів уроків.

Одним з найважливіших факторів впровадження інновацій стало залучення батьківської громади до прийняття управлінських рішень. Таким чином, у процесі сумісної щільної роботи педагогів, учнів та батьків утворилася інноваційна модель їхньої взаємодії (Схема 6).

Інноваційна діяльність НВК №1 не обмежується стінами закладу. З 2007 року відбулася популяризація на регіональному рівні проекту „Росток” і досвіду його впровадження в НВК №1. Заклад почав працювати як інформаційно-консультативний центр. Були визначені *стратегічні напрями* роботи НВК №1 як інформаційно-консультативного центру з впровадження науково-

педагогічного проекту „Росток”, а саме:

- подальше впровадження проекту „Росток” у навчальних закладах м. Севастополя;
- розвиток спільно з інститутом післядипломної освіти СМГУ системи підвищення кваліфікації працівників освіти м. Севастополя в рамках проекту „Росток”;
- розробка й апробація системи комплексного моніторингу результатів навчання й виховання на основі електронних засобів;
- розробка психодіагностичного інструментарію для проведення психологічного моніторингу в рамках проекту „Росток”.

У 2009 році Севастопольський навчально-виховний комплекс №1 став здійснювати свою інноваційну освітню діяльність на всеукраїнському рівні. Два роки поспіль педагоги закладу є лекторами Всеукраїнських навчальних курсів з підготовки педагогічних кадрів до роботи у науково-педагогічному проекті „Росток”. Це дало змогу НВК №1 вийти на більш високий рівень управління інноваціями – заклад став інформаційно-консультативним центром всеукраїнського рівня.

Таким чином, в НВК №1 була створена певна система роботи, яка поєднала в собі різні компоненти, не порушуючи при цьому її цілісності. Ця система роботи може бути представлена Схемою 7.

Всі заходи з управління інноваціями, які проводилися в НВК №1, забезпечили підвищення якості навчально-виховного процесу в даному закладі. Про це свідчать результати моніторингових досліджень.

Як відомо, моніторинг – це інформаційна система, яка постійно змінюється завдяки неперервності відстеження певного об'єкта управління за визначеними параметрами, факторами та критеріями, з метою прийняття оперативного управлінського рішення щодо прогнозування подальшого його розвитку.

Координаційною структурою для проведення моніторингових дослід-

джень стала створена нами модель управлінської діяльності Севастопольського навчально-виховного комплексу №1 Севастопольської міської ради. Науково-методична робота побудована на діагностичній основі. Ця діяльність передбачає певну мету, завдання та зміст (моніторинг навченості учнів, яку забезпечує кожен вчитель, розвиток педагогічних компетенцій, удосконалення педагогічної майстерності, оволодіння новітніми освітніми технологіями, упровадження інновацій у практичну діяльність), форми та методи моніторингової діяльності.

Плануючи внутрішньошкільний контроль, ми передбачили такі основні його принципи: стратегічна спрямованість, актуальність, плановість та систематичність, науковість, поєднання контролю із са-

моконтролем, гласність. Вимоги до контролю сприяли вирішенню таких важливих аспектів у роботі з педагогічними кадрами, як доцільність, ефективність, колегіальність і, що дуже важливо, об'єктивність.

Моніторинг якості освіти проводимо як за проміжними, так і за кінцевими результатами. Він включає в себе:

- розробки та проведення поточної й підсумкової діагностики результатів навчально-виховного процесу;
- визначення необхідної колективної науково-методичної роботи, направленої на підтримку позитивних тенденцій розвитку педагогічної майстерності вчителів;
- опрацювання отриманої інформації (кількісна та якісна обробка, аналіз), прийняття управлінського рішення;
- регулярне співставлення отриманих результатів із очікуваними навчальними досягненнями учнів, визначення якісних особливостей їхньої навченості.

Регулярність відстеження дає змогу дослідити динаміку зміни показників якості засвоєння змісту знань, а тривалість цих відстежень об'єктів моніторингу – встановити залежність результатів від певних чинників і умов.

Таким чином, застосування в НВК №1 основ освітньої інноватики стало запорукою суттєвих досягнень, а саме:

- забезпечило вищу якість діяльності закладу;
- сприяло зростанню кон-

курентоспроможності закладу в умовах політичної й економічної трансформації суспільства;

- забезпечило значне зростання кваліфікаційного рівня педагогів (50% мають вищу кваліфікаційну категорію та звання „старший учитель” та „учитель-методист”, 60% нагороджені грамотами Міністерства освіти і науки України, 50% учителів мають методичні авторські розробки, опубліковані статті тощо.

Однак у процесі впровадження інноваційного науково-педагогічного проекту з'ясувалося, що потребує свого практичного розв'язання комплексна проблема: розкриття змістових та функціональних компонентів інноваційної діяльності вчителя; створення механізмів підготовки педагогів до інноваційної діяльності в системі безперервної педагогічної освіти; формування методології та технології запровадження педагогічних інновацій у практику функціонування регіональної системи освіти на науковій основі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волобуєва Т. Управлінські умови впровадження інноваційних технологій у навчально-виховний процес / Т. Волобуєва. — К., 2005. — 111с.
2. Даниленко Л.І. Менеджмент інновацій в освіті / Л.І. Даниленко. — К., 2007. — 119 с.
3. Єльнікова Г. Оцінювання якості освіти в загальноосвітньому навчальному закладі на основі проведення моніторингових процедур / Г. Єльнікова, З. Рябова // Практика управління закладом освіти. — 2008. — №8. — С. 20-30.
4. Інноваційна діяльність ЗНЗ / Упоряд. Л.Галіцина. — К.: Вид. дім „Шкл. Світ”, — 2005. — 128с
5. Інструктивні матеріали / Науково-педагогічний проєкт „Росток”. — Суми: ТОВ НВП „Росток А.В.Т.”, 2007. — 75с.
6. Положення про навчально-виховний комплекс „дошкільний навчальний заклад — загальноосвітній навчальний заклад”, „загальноосвітній навчальний заклад — дошкільний навчальний заклад”. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12 березня 2003 р. № 306.

7. Чернишова Є.Р. Підготовка вчителя до формування в учнів основ знань про здоров'я та безпеку життєдіяльності людини / Є.Р. Чернишова. — Київ, 2007. — 200 с.

Елена Богомолова, Тамара Пушкарєва
Управління інноваціями в Севастопольському учебно-воспитательному комплексі №1

Управління інноваціями — основа здійснення інноваційної діяльності. В статтю проведено детальний аналіз проблеми управління освітніми інноваціями, розкриті особливості управлінської діяльності інноваційного типу і показані важливість неперервності її здійснення на прикладі Севастопольського учебно-воспитательного комплексу №1. С 2006 року УВК №1 впроваджує в освітньо-виховний процес діяльну технологію передачі знань, яка є основою науково-педагогічного проєкту „Росток”. В статтю показана динаміка успіху в роботі цього освітнього закладу. Автори вважають, що всі досягнення УВК №1 г. Севастополя є результатом умело побудованої моделі інноваційного управлінського діяльності.

Ключеві слова: інновація, нововведення, інноваційна діяльність, інноваційний потенціал, інноваційне освітнє закладу, управління інноваціями, освітні інновації, модель інноваційної діяльності, інтегративно-діяльну метод, модель управлінського діяльності, психолого-педагогічне супроводження інноваційної діяльності, моніторинг освітнього процесу.

Olena Bohomolova, Tamara Pushkariova
Management of innovations in Sevastopol educational complex №1

Management of innovations is the basis of realization of innovative activity. The detailed analysis of the problem of management of educational innovations is conducted in the article, the features of administrative activity of innovative type are exposed, the importance of continuity of its realization is shown on the example of Sevastopol educational complex №1. Since 2006 EC №1 inculcates into its educational process the technology of transmission of knowledge, which is the basis of scientific-pedagogical project „Sprout”. The dynamics of success in the work of this educational establishment is shown in the article. The authors consider that all the achievements of EC №1 of Sevastopol are the result of the skillfully built model of its innovative administrative activity.

Keywords: innovation, innovative activity, innovative potential, innovative educational establishment, management of innovations, educational innovations, model of innovative activity, integrative-activity method, model of administrative innovative activity, psychological-pedagogical accompaniment of innovative activity, monitoring of educational process.

Управління
школою

УДК 001.89(477)

**Ольга
УТЛОВА**

Молодший науковий співробітник ДНПБ ім. В.О. Сухомлинського

**Олена
КРИВОНОСОВА**

Молодший науковий співробітник ДНПБ ім. В.О. Сухомлинського

Методичні рекомендації

ЩОДО РОБОТИ НАУКОВЦІВ-ПЕДАГОГІВ З ІНФОРМАЦІЙНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ БІБЛІОТЕКИ НА ПРИКЛАДІ ФОНДІВ ДНПБ УКРАЇНИ ІМ. В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті пропонуються методичні рекомендації щодо способів, прийомів та методів роботи науковців-педагогів з інформацією у науково-педагогічній бібліотеці на прикладі ДНПБ ім. В.О. Сухомлинського; досліджуються питання стану існування інформації на сучасному етапі розвитку суспільства та визначаються пов'язані з ним актуальні соціально-наукові проблеми, що потребують вирішення; розкривається поняття „інформації” та висвітлюються її властивості й різновиди.

Ключові слова: інформація, бібліотека, науковці-педагоги, літературні джерела.

В сучасних умовах наукова діяльність постійно ускладнюється: вдосконалюється інструментарій досліджень та зростає обсяг наукової інформації.

Наукова діяльність стає більш поширеною й здатна охопити майже всю освітню систему: від дошкільних до вищих навчальних закладів. Будь-яка дослідницька діяльність починається й супроводжується постійним пошуком нової інформації для її обробки й творчого перетворення у відкриття, що нагально необхідні суспільству. В умовах зрос-

тання обсягів інформації та постійного їх оновлення на різноманітних носіях перед дослідниками стоїть проблема орієнтування в інформаційних масивах, швидкого пошуку та якісного опрацювання літературних джерел. Таким чином, головною метою статті є окреслення деяких методичних рекомендацій щодо способів, прийомів та методів роботи науковців-педагогів з інформацією в науково-педагогічній бібліотеці на прикладі ДНПБ В.О. Сухомлинського. *Це дає змогу визначити такі завдання:*

- розкрити поняття „інформація”, її властивості, різновиди;
- дослідити стан існування інформації на сучасному етапі розвитку суспіль-

ства та пов'язані з ним актуальні соціально-наукові проблеми, що потребують вирішення;

- виокремити деякі методи та прийоми роботи науковців-педагогів з літературними джерелами й засобами їх опрацювання;
- ознайомити науковців з основами складання бібліографічного опису.

Мета нашої статті окреслює висвітлення тільки тих питань, що пов'язані з пошуком й обробкою наукової інформації науковцями-педагогами та визначенням для них деяких методичних рекомендацій у роботі з літературними джерелами і засобами її опрацювання на прикладі використання фондів ДНПБ імені В.О. Сухомлинського.

Науковці у своїй роботі повинні починати з пошуку та відбору теоретико-методологічного матеріалу, що буде становити основу їх науково-педагогічного дослідження; збору фактологічного матеріалу для формування емпіричної бази дослідження.

Наукове дослідження починається з аналізу інформаційних матеріалів за обраною темою, і *таку інформацію поділяють на:*

- оглядову;
- релятивну(міститься в описах прототипів наукових знань);
- реферативну(міститься в анотаціях, резюме, рефератах);
- сигнальну(інформація попереднього повідомлення);
- довідкову.

Для роботи з науковою інформацією використовуються наступні *етапи її вивчення та методи:*

- загальне **ознайомлення** з вирішенням наукової проблеми;
- перегляд відібраної літератури за тематикою та **систематизація** наукової літератури відповідно до змісту роботи й черговості її вивчення та опрацювання;
- **читання та послідовне** розміщення матеріалу;
- **вибіркове читання** окремих частин

Проблеми пошуку та використання інформаційних джерел в науково-дослідній діяльності розглядалися в працях багатьох науковців: С.Г. Кулешова, Г.В. Шемаєва, М.Т. Білухи, В.І. Романчикова, В.М. Шейко, Н.М. Кушнарченко та ін. [1; 5; 6; 11; 14; 15]

Питання наукових досліджень в педагогічній діяльності висвітлювали в своїх роботах: Л.С. Коржова, П.І. Рогова, А.С. Медведєва, О.М. Микитюк, Л.В. Савенкова та ін. [4; 8; 9; 10; 12]

З літератури відомо, що „**інформація**” є повідомленням про стан справ або чийось діяльність; вона є відомостями про що-небудь, і в такому значенні це слово вживалось до середини ХХ століття [5, 7]. В процесі розвитку науки та техніки на сучасному етапі інформація стала характеризуватися: по-перше, як відомості та знання, що передаються одними людьми до інших усним, письмовим або яким-небудь іншим способом; по-друге, як сам процес передачі або отримання цих відомостей.

Найважливішими властивостями інформації є адекватність, релевантність (доречність), правильність, точність, актуальність та її загальність. Найважливішою властивістю інформації була і залишається її достовірність. Завжди інформація мала здатність нагромаджуватися, втрачатися, забруднюватися та ущільнюватися. *Основними видами інформації є:*

- статистична інформація;
- масова інформація;
- інформація про діяльність державних органів влади та органів місцевого і регіонального самоврядування;
- правова інформація;
- інформація про особу;
- і н ф о р м а ц і я д о в і д к о в о - е н ц и к л о п е д и ч н о г о х а р а к т е р у;
- соціологічна інформація.

Зміст видів інформації докладно розкривається в Законі України „Про інформацію” у ст.18 і ст.19(3).

У сучасному світі завдяки інформації суспільство володіє соціальною пам'яттю, спадковістю та спадкоємністю свого розвитку; інформація є основним засобом соціального управління; без інформації неможливе формування особистості, її соціалізація та навчання; вона виступає носієм усіх форм і проявів культури. З розвитком суспільства спостерігається зростання ролі інформаційних ресурсів, у яких узагальнюються всі відомості з різ-

літератури за необхідною тематикою;

- **виписування матеріалу для формування тексту** науково-дослідної роботи;
- критичне **оцінювання** записаного матеріалу;
- **редагування**;
- чистовий запис опрацьованого матеріалу (**попереднє оформлення** матеріалу). [1; 13]

Для того, щоб дослідник не перетворився на своєрідний інтелектуальний пилосос, що автоматично всмоктує всю наукову інформацію, важливо

них галузей діяльності людини. Дані зміни характеризуються тим, що:

- інформація перетворюється на основний вид ресурсу суспільства;
- у суспільстві формується інформаційна інфраструктура, яка включає нормативно-правові основи інформаційної діяльності, систем пошуку, обробки й зберігання інформації;
- збільшується частка населення, яка працює в інформаційній сфері й відбувається комп'ютеризація та інтернетизація основних сфер діяльності людини.

Відповідно до сучасного стану існування інформації у суспільстві виникають наступні *соціально-наукові проблеми*:

- відбуваються зміни в усіх сферах життєдіяльності людини, які становлять проблеми адаптації людини до інформаційної цивілізації;
- виникають проблеми інформаційного характеру в комп'ютерних мережах (які є найважливішими, оперативними й доступними джерелами пошуку спеціалізованої інформації), через втрати від комп'ютерних вірусів, електронної злочинності, відсутності гарантій збереження таємниці тощо;
- у зв'язку із зростанням обсягів інформації, її стає все важче шукати, обробляти, зберігати та застосовувати.
- існують також проблеми, що пов'язані з авторством та плагіатом в інформаційних джерелах.

Окреслені загальні науково-соціальні проблеми потребують нагального вирішення через нові дослідження й інноваційні розробки в даному галузевому секторі науки, що пов'язаний із розповсюдженням інформації в суспільстві.

розмежувати її за рубриками, до яких відноситься:

- **ап'юрірна інформація**, що включає відомості про об'єкт і предмет планованого дослідження, які до цього часу вже були напрацьовані наукою.
- **гіпотетична інформація**, яка зводиться до гіпотез та припущень різного рівня обґрунтованості стосовно досліджуваних закономірностей.
- **методологічна інформація**, яка розкриває метод наукового дослідження або доведення гіпотези, її призначення, вироблення моделі і методики процесу дослідження.
- **апостеріорна інформація** являє собою отримані в результаті проведеного дослідження відомості про об'єкт.

Літературні, документальні, у тому числі інтернет-ресурси, є одним із найважливіших джерел збирання інформації.

Літературні джерела забезпечують багатоманітні запити дослідника, вони містять описи наукових теорій, наукової методології, опис норм, фактів та проведених досліджень. Літературними джерелами інформації є: монографії, журнальні та газетні статті, статті у збірниках, дисертації, автореферати дисертацій, звіти, нормативно-правові документи тощо.

У практиці наукових досліджень розроблено багато **методів роботи з літературними джерелами**. Найпоширенішими з них є:

- **аналіз літератури**, періодичних видань, документів тощо відповідно до теми дослідження;
- **складання списків** літературних джерел за їх тематичною, авторською та іншою класифікацією;
- **складання бібліографічних карток**;
- **анотування**;
- **цитування**;
- **складання тез**;
- **конспектування та реферування** літературних джерел.

При роботі з літературними джерелами слід звернути увагу на те, що вони можуть містити як необхідну

дослідникові інформацію, так і бути застарілими і не відповідати сучасним досягненням науки. Завдання дослідника полягає в тому, щоб користуватися новітніми, фундаментальними і геніальними роботами. При цьому слід пам'ятати, що найбільш інтенсивно використовуються публікації, не старші за чотириохрічну давність.

Отримана після вивчення літературних джерел інформація дає змогу провести діагностику стану наукових досліджень за певною проблемою; оцінити ступінь вивчення тих чи інших аспектів об'єкта дослідження, доведеності гіпотез, обґрунтованості висунутих ідей; підготувати огляд літератури, який складає важливу частину первинного етапу дослідження; сформулювати й уточнити об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження; забезпечити взаємозв'язок дослідження з іншими дослідженнями.

Після опрацювання літературних джерел необхідно скласти бібліографічний список літератури, який є елементом бібліографічного апарату науково-дослідної роботи та містить бібліографічні описи використаних джерел.

Бібліографічний опис складають безпосередньо за друкованим твором або вписують з каталогів і бібліографічних покажчиків без пропусків, будь-яких елементів та скорочення назв.

Оформити літературні джерела можливо такими способами:

- у порядку появи посилань в тексті;

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського була заснована з ініціативи АПН України та Міністерства освіти і науки України згідно Постанови Кабінету Міністрів України № 2018 від 30.X.1999 р. на базі фондів двох спеціальних педагогічних бібліотек: наукової бібліотеки Інституту педагогіки АПН України та Центральної освітнянської бібліотеки Міністерства освіти України. ДНПБ України імені В.О. Сухомлинського є науково-дослідною установою і входить до структури Національної академії педагогічних наук України.

Головною метою діяльності ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського є:

- інформаційне забезпечення розвитку вітчизняної педагогічної освіти, науки і практики; задоволення фахових потреб науковців і практиків освітнянської галузі України, що сприятиме здійсненню наукових досліджень у галузі педагогіки, психології, методики викладання окремих навчальних предметів; упровадження досягнень науки, техніки, передового досвіду в практику роботи навчальних закладів;
- надання інформаційної допомоги в освіті та самоосвіті педагогічних, науково-педагогічних, бібліотечних кадрів, учнів, студентів і батьків.

Свою діяльність ДНПБ України імені В.О. Сухомлинського розпочала з 4.01.2000 р.

У бібліотеці діють 7 читальних залів: дисертаційний зал, читальний зал літератури іноземними мовами, читальний зал кабінету бібліотекознавства, читальний зал фонду В.О. Сухомлинського, зал сучасного підручника, медіацентр, персональний та міжбібліотечний абонемент. Бібліотека має філію №1.

Щорічно інформаційними ресурсами ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського користуються понад 40 тис. користувачів, яким видається понад 400 тис. документів.

Інформаційний ресурс ДНПБ України на 1.01.2009 р. становив **536710** прим., 50% якого – галузева література. Щорічно до фонду бібліотеки надходить у середньому 10 000 документів на традиційних та електронних носіях, 5 тис. з них становлять книги.

Науковці-користувачі обслуговуються у бібліотеці за такими формами:

- довідково-бібліографічне обслуговування;
- читальний зал;
- абонемент або міжбібліотечний обмін;
- виготовлення ксерокопій.

Основними джерелами наукової інформації, які зберігаються у бібліотеці для використання її науковцями-педагогами, є: монографії, збірники, періодичні видання (журнали, бюлетені та інше), спеціальні випуски видань, стандарти (нормативні документи щодо єдиних вимог), навчальна література (підручники, посібники, навчально-методична література), надруковані документи (дисертації, звіти, окремі наукові праці, доповіді, інструкції тощо).

Інформація про літературні джерела зберігається також в електронному вигляді. Науковці можуть безпосередньо користуватися електронним каталогом ДНПБ ім. В.О. Сухомлинського, записи до якого вводяться науковими працівниками бібліотеки за допомогою комп'ютерної програми *ABIS "Irbis"-64* (починаючи з 2007 року).

- в алфавітному порядку прізвищ авторів або заголовків;
- у хронологічному порядку.

Відомості про джерела, що включені до літературного списку наукової роботи, необхідно давати відповідно до нових вимог ВАКУ з оформлення списків літератури у дисертаціях за діючим стандартом ДСТУ ГОСТ 7.1-2006. (2).

Для пошуку літературних джерел дослідники можуть звертатися до інтернет-ресурсів, архівів, інших наукових установ, але найбільше інформації зберігається у бібліотеках. Однією з таких бібліотек, яка може в повній мірі задовольнити всі запити науковців-педагогів у пошуку необхідної інформації, залишається Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В.О. Сухомлинського (див. вріз на С. 105).

Таким чином, окреслені методичні рекомендації щодо роботи науковців-педагогів з інформаційними джерелами бібліотеки дають змогу вирішити деякі проблеми з орієнтуванням в інформаційних масивах, прискоренням пошуку необхідної літератури та підвищенням якості її опрацювання користувачами і зробити наступні **висновки**.

Інформація на сучасному етапі характеризується, по-перше, як відомості та знання, що передаються одними людьми до інших усним, письмовим або яким-небудь іншим способом; по-друге, як сам процес передачі або отримання цих відомостей. До властивостей інформації належать: адекватність, релевантність, правильність, точність, актуальність, загальність інформації. Найважливішою властивістю інформації залишається її достовірність. Основними видами інформації є: статистична інформація; масова; правова; інформація про особу; інформація довідково-енциклопедичного характеру; соціологічна; інформація про діяльність державних органів влади.

Відповідно до сучасного стану існування інформації, суспільство по-

требує нових досліджень та інноваційних розробок у вирішенні таких нагальних проблем адаптації людини до інформаційної цивілізації:

- проблем інформаційного характеру у комп'ютерних мережах (віруси, електронна злочинність тощо);
- проблем пошуку, обробки, зберігання та застосування інформації у зв'язку із зростанням її обсягу;
- проблем існування інформаційного плагіату.

З основних методичних рекомендацій щодо роботи науковців-педагогів з літературними джерелами на прикладі роботи з інформацією у ДНПБ ім. В.О. Сухомлинського нами визначені наступні:

- аналіз інформаційних матеріалів обраної теми науковцями бажано починати з поділу інформації на певні види;
- робота з науковою інформацією повинна проходити поетапно з застосуванням наступних методів: загальний перегляд літератури; систематизація; читання з послідовністю; вибіркоче читання; формування тексту; оцінювання; редагування; попереднє оформлення інформації;
- для прискорення роботи науковців з інформацією рекомендується на початковому етапі збирати її, поділяючи на рубрики;
- у роботі з літературними джерелами дослідники можуть застосовувати такі важливі методи: аналіз літератури, складання списків, складання бібліотечних карток, складання тез, анотування, цитування, конспектування, реферування літератури;
- науковцю у своїх дослідженнях бажано користуватися новітніми фундаментальними та геніальними роботами, не старішими за чотирьохрічну давність;
- відомості про джерела, що включені до бібліографічного списку у кінці наукової роботи, необхідно давати відповідно до нових вимог ВАКУ з оформлення списків літератури за діючими стандартами ДСТУ ГОСТ 7.1-2006. (2).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білуха М. Т. Основи наукових досліджень: підруч. для студентів екон. спец. вузів / М.Т. Білуха. — К.: Вища шк., 1997. — 271 с.
2. ДСТУ ГОСТ 7.1–2006 „Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”. — К., 2007. — 48 с.
3. Закон України „Про інформацію” N 2707-IV (2707-15) від 23.06.2005 // Відомості Верховної Ради. — 2005. — N 33. — С.429.
4. Коржова Л.С. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до проведення педагогічних досліджень: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Людмила Сергіївна Коржова. — Кривий Ріг, 2002.
5. Кулешов С.Г. Типологія наукових документів: історія та сучасний стан: дис. д-ра іст. наук: 07.00.08 / Кулешов Сергій Георгійович. — К., 1997.
6. Кушнарченко Н.М. Документоведение: учеб. для вузов культуры / Н.М. Кушнарченко. — 2-е изд., перераб. и допол. — К.: Т-во „Знання”, КОО, 2000. — 460 с.
7. Лидовський В.В. Теорія інформації: навч. посіб. / В.В. Лидовський. — М.: РГТУ ім. К.Е. Цюлковського, 2002. — 114 с.
8. Медведєва А.С. Підготовка майбутніх учителів до структурування навчальної інформації у дидактичному процесі загальноосвітньої школи (на матеріалі математики і фізики): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / А.С. Медведєва. — Одеса: [б. в.], 2003. — 220 с. — Бібліогр.: с. 184–205.
9. Микитюк О.М. Становлення та розвиток науково-дослідної роботи у вищих педагогічних закладах України (історико-педагогічний аспект) / О.М. Микитюк. — Х., 2003. — 272 с.
10. Рогова П.І. Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX – 20-ті роки XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / П.І. Рогова. — Київ: б. в., 2004. — 265 с. — Бібліогр.: с. 181–222.
11. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень: навч. посіб. / В.І. Романчиков. — К.: ВШОЛ, 1997. — 242 с.
12. Савенкова Л.В. Формування у студентів педагогічного університету вмінь і навичок самостійної роботи засобами бібліотечних технологій: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Савенкова Людмила Василівна. — К., 2007.
13. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень: навч. посіб. / Цехмістрова Г.С. — К.: Видав. Дім „Слово”, 2003. — 240 с.
14. Шейко В.М., Куншаренко Н.М. Організація та методика НДД: підруч. для вищ. навч. закл. / В.М. Шейко, Н.М. Кушнарченко. — Х.: ХДАК, 1998. — 288 с.
15. Шемаєва Г.В. Бібліотека в системі наукової комунікації: еволюційні процеси розвитку: дис. ... д-ра наук з соц. комунікацій: 27.00.03 / Галина Василівна Шемаєва. — Х., 2009.

Ольга Углова, Елена Кривоносова
Методические рекомендации по работе с информационными источниками библиотеки. На примере фондов ГНПБ Украины им. В.А. Сухомлинского

В статье предлагаются методические рекомендации относительно способов, приемов и методов работы научных работников-педагогов с информацией в научно-педагогической библиотеке на примере ГНПБ им. В.А. Сухомлинского; исследуются вопросы состояния имеющейся информации на современном этапе развития общества и определяются связанные с ним актуальные социально-научные проблемы, которые нуждаются в решении; раскрывается понятие „информации” и освещаются ее свойства и разновидности.

Ключевые слова: информация, библиотека, научные работники-педагоги, литературные источники.

Olha Uhlova, Olena Kryvonosova
Methodical recommendations on work with the library informative sources. On the example of the funds of Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine

The article gives methodical recommendations on using methods and ways of work of scientists teachers with the information in scientific-pedagogical library on the example of Sukhomlynskyi SSPL. The authors explore the problems of the state of the available information on the modern stage of the development of the society. Actual social-scientific problems which need the decision are determined; notion „information” is opened up, its properties and varieties are lighted in the article.

Keywords: information, library, scientists teachers, literary sources.

Управління
школою

УДК 027.8(477.25)

БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОМПЛЕКС – ЦЕНТР ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ТА ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

В статті представлено роботу бібліотечно-інформаційного комплексу як структурного підрозділу гімназії, який сприяє соціальній адаптації та соціалізації обдарованої творчої особистості, самоактуалізуватися, самоствердитися їй. 10 років в гімназії викладається курс „Основи бібліотечно-бібліографічних знань”, який допомагає дітям розібратися та виділити потрібну інформацію.

Ключові слова: бібліотечно-інформаційний комплекс, виставки-презентації, медіатека.

**Вікторія
ТІШЕВСЬКА**

Завідуюча
бібліотечно-
інформаційним
комплексом
гімназії № 191
м. Києва

Бібліотечно-інформаційний комплекс як структурний підрозділ гімназії №191 ім. П.Г. Тичини з поглибленим вивченням іноземних мов покликаний сприяти соціальній адаптації та соціалізації обдарованої творчої особистості як в цілому, так і в плані набуття нею глибоких та міцних знань, що допоможе самоактуалізуватися, самоствердитися.

На вимогу сьогодення та за підтримки директора гімназії Н.Г. Дроздович працівники: завідувача бібліотечно-інформаційним комплексом В.Л. Тішевська, керівник читальної зали О.С. Новицька, керівник відеосалону О.Ф. Зюнькіна – створюють всі умови для отримання різнобічної освіти, здійснення цілковитої наступності між школою та вузом, реалізації

творчих здібностей і нахилів дітей в ім'я збагачення інтелектуального потенціалу як найвищої цінності нації.

Наука стрімко йде вперед, знання нагромаджуються, а можливості людської пам'яті обмежені. Інтелектуальний розвиток людини в наші дні дедалі більше визначається тим, як вона вміє орієнтуватися в безмежному морі інформації, користуватися сховищами знань – книжками.

Одним із факторів становлення особистості учня є бібліотека, книга, інформація, через яку сприймається світ. А тому основні завдання бібліотечно-інформаційного комплексу: виховувати інформаційну культуру особистості, формувати вміння користуватися бібліотекою, її довідковим апаратом, сучасними новітніми інформаційними технологіями, розвивати творчу думку, пізнавальні здібності та інтереси, сприяти успішному засвоєнню основ наук та духовному, гармонійному розвитку особистості.

**Олена
НОВИЦЬКА**

Керівник
читальної зали
гімназії № 191
м. Києва

Зміни, які постійно відбуваються в суспільному житті, обумовлюють трансформування та функціонування бібліотеки в інноваційному режимі як інформаційного центру, як центру знань, як центру нових освітніх технологій та естетичного розвитку (див. вріз на С. 109, 110).

В гімназії навчаються обдаровані діти, які беруть участь в олімпіадах, науково-пошуковій дослідницькій діяльності, пишуть реферати, готують вечори, беруть участь у загальношкільних заходах, випускають стінні газети. Тому інформаційні технології є найважливішим інструментом поліпшення у вирішенні цих задач.

Вже 10 років в нашій гімназії викладаються „Основи бібліотечно-бібліографічних знань”, які допомагають дітям розібратися та виділити потрібну інформацію, адже і вибір теми, і вміння користуватися довідково – пошуковим апаратом-каталогами, картотеками й правильними безпечним використанням мережі Інтернет є запорукою майбутнього успіху.

На сьогоднішній день духовні цінності, моральний вибір стають тими основними напрямками, якими ми повинні керуватися в нашій роботі. Адже світ дитинства – це світ почуттів! Через почуття дитина вчиться пізнавати та відчувати простір Всесвіту. А тому дуже важливе обережне звернення до індивідуального переживання дитиною власного „Я”. Це звернення відбувається через спілкування з дитиною на рівні емоційно-духовних зв'язків і пошуку дитячої довіри, щирості, любові як необхідних умов процесу побудови людської особистості через читання, спілкування, гру, мистецтво, природу.

До складу **бібліотечно-інформаційного комплексу** входить абонемент, читальна зала, сховище художньої літератури, сховище підручників, інтернет-бібліотека, відеосалон – читальна зала, сховище літератури іноземних мов, медіатека та видавничий центр, який є структурним підрозділом і забезпечує видання методичних посібників, гімназійної преси та творчих доробків усіх учасників навчально-виховного процесу.

Фонд бібліотечно-інформаційного комплексу становить: художньої літератури 7342 примірників, підручників 24572 примірників, періодичних видань 19250 примірників, медіатека: відеокасети 209, CD-диски 481.

Фонди в гімназії організовані в системному розміщенні книг згідно бібліотечно-бібліографічної класифікації та за алфавітом. Вільний доступ до фондів дає можливість користувачам самостійно обирати потрібну книгу, словник, довідник, а також в разі необхідності скористатися алфавітним та електронним каталогами.

Бібліотечно-інформаційний комплекс обладнаний сучасними технічними засобами: комп'ютерами, принтерами, сканерами, ксероксами, телевізорами, відеоманітофонами, документ-камерою, проектором та мультимедійним екраном, аудіомагнітофоном, караоке. Це дає можливість за допомогою мультимедійних новітніх технологій проводити нестандартні уроки, вчителям проявляти майстерність, а дітям якісно засвоювати матеріал та розвивати свою творчу активність. У тісній співпраці учителів гімназії та керівника відеосалону О.Ф. Зюнькіної було створено більше 253 авторських уроків та виданій „Інформаційний калейдоскоп” з їх переліком.

В бібліотечно-інформаційному комплексі працює Інтернет-бібліотека, яка відкриває доступ до світових інформаційних ресурсів. За допомогою Інтернету ми маємо можливість скористатися фондами великих бібліотек, тобто читати книги, періодичні видання, енциклопедії, довідники в електронному вигляді. А також здійснювати віртуальні подорожі країнами, містами, музеями світу. З цією метою працівники розробили „Навігатор по мережі Інтернет”, який постійно поповнюється новими цікавими сайтами.

Пріоритетним напрямом роботи бібліотечно-інформаційного комплексу є професійне вивчення та задоволення інформаційних та бібліографічних потреб користувачів. До бібліотеки кожного місяця надходить 36 примірників газет та 68 примірників методичних, науково-популярних, молодіжних, дитячих журналів.

Протягом 10 років один раз на місяць кожної третьої середи проводиться „День інформації”. Керівник читальної зали О.С. Новицька готує повідомлення, в яких найбільш актуальні періодичні статті шифруються згідно бібліотечно-бібліографічної класифікації, групуються та передаються на предметні кафедри, адміністрації гімназії, вчителям-предметникам, кураторам, медпрацівнику, психологу та розміщуються на сайті гімназії в електронному вигляді. Кожна стаття вноситься до систематичної картотеки статей, яка налічує близько 20 тисяч карток, об'єднаних в рубрики. Така система дає можливість користувачам в будь-який момент за короткий проміжок часу знайти потрібну інформацію самостійно або замовити її за допомогою „Картки читачького запиту”.

Працівники БІК надають оперативну „Експрес-інформацію” та випускають „Інформаційний калейдоскоп” на допомогу педагогам-організаторам, вчителям, кураторам, учням, батькам.

Під час інформаційних днів, перегляд виставок, бесід (індивідуальних та колективних), анкетування вивчаються запити користувачів та їх побажання, які враховуються при формуванні фондів БІК та нових напрямів роботи.

Бібліотечним комплексом започаткована нова форма роботи – *інтерактивні виставки-презентації*. Так, наприклад, для учнів 1-4 курсів була проведена година спілкування „Вплив засобів масової інформації на формування особистості дитини”, на якій діти познайомилися з дитячою та молодіжною пресою, яка надходить до бі-

бліотеки, та презентували періодичні видання, якими вони користуються вдома.

Літературні вітальні стали популярною формою роботи в нашій гімназії. Урок-роздум „Ну що б, здавалося, слова...” створений з глибоким філософським, науковим, естетичним змістом. Тактовно представлене бачення значення слова у нашому житті, яке позитивно впливає на емоційний стан людини.

Актуальною на сьогодні є година спілкування, проведена у формі ток-шоу „Телебачення – інформаційний помічник чи джерело агресії”. Метою проведення ток-шоу було: формувати уявлення про вплив інформаційного простору на внутрішній світ, поведінку й здоров'я людини, формувати глядацьку культуру молоді, стимулювати учнів до пошуку нових джерел інформації, виховувати моральні орієнтири, любов до прекрасного, розвивати асоціативне мислення та естетичні смаки.

Важливим напрямком роботи в вихованні культури читання, популяризації української книги та залучення дітей до літератури та мистецтва є літературно-мистецькі заходи.

Працівниками бібліотечного комплексу для учнів 2-х курсів була проведена літературно-мистецька вітальня „Українська жар-птиця”, присвячена М. Приймаченко, розроблена презентація робіт дітей, які брали участь в акції „Світ Марії Приймаченко”. На свято була запрошена поетеса Лідія Новикова, яка долучила дітей до прекрасного мистецтва слова. Свято всім запам'яталося, адже діти збагатили духовно, відчули красу літературного слова, познайомилися з найвісним мистецтвом Марії Приймаченко.

Постійним гостем літературно-мистецьких заходів є молодий талановитий поет Геннадій Горовий. На одну із зустрічей була запрошена журналіст Національної радіокомпанії України Наталя Шербак, яка провела запис радіопрограми. Трансляція програми відбулася на Першому радіоканалі „Промінь”.

В рамках Дня науки в бібліотечно-інформаційному комплексі відбулася святкова конкурсно-розважальна програма „Мама, тато, я – читаюча сім'я!” На родинне свято були запрошені учні 2 курсу 5 групи, батьки, адміністрація гімназії. Адже книга єднає всіх: дітей, батьків, вчителів.

Однією з форм масової роботи є проведення годин спілкування. Співпраця вчителів та кураторів гімназії з працівниками бібліотечно-інформаційного комплексу в цьому напрямі сприяє духовно-моральному та естетичному розвитку учнів. Були проведені відкриті години спілкування у формі віртуального вернісажу „Де я знаходжу прекрасне?” з учнями 3 та 5 курсів. Діти дізналися про поняття „краса та прекрасне”. Створили асоціативне коло, розібрали значення та вплив краси на формування людини.

З метою підтримки та розвитку читання як духовного потенціалу суспільства, виховання читацької культури дітей та юнацтва, в бібліотечному комплексі гімназії відбувся перший етап конкурсу „Найкращий читач України 2009-2010 навчального року”. Конкурс проводиться з 2002 р. громадською організацією „Форум видавців” як інтегральна частина національної програми підтримки читання „Книгоманія”, необхідність прийняття якої на державному рівні широко обговорюється. Конкурс набув загальноукраїнського масштабу після приєднання до його проведення Національної бібліотеки України для дітей в 2005 р. В минулому році вперше конкурс відбувся за сприяння Міністерства освіти і науки України.

Підсумком проведення конкурсу було нагородження учасників. На загальношкільній лінійці директор гімназії Н.Г. Дроздович вручила грамоти активним учасникам конкурсу та нагородила дипломами і цінними подарунками переможців конкурсу 1-го етапу „Найкращий читач України 2009-2010 н.р.”: Г. Суховія – учня 3-2 та О. Максимів – ученицю 4-2. Продовжувала участь у другому районному етапі конкурсу, який відбувся в бібліотеці для дітей та молоді ім. П. Усенка, учениця 4-2 О. Максимів, яка посіла почесне 2 місце.

Загальновідомим є вплив художньої літератури на психічний і духовний розвиток дитини. Завідуючою бібліотечно-інформаційним комплексом В.Л. Тішевською була розроблена програма бібліотерапії, яка допомагає формувати духовні якості дитини і виховувати культуру читання.

Велика роль приділяється масовій роботі. Проводяться години спілкування, літературні вітальні, бесіди, виставки, літературно-мистецькі заходи, акції, читацькі конференції, диспути, круглі столи, ток-шоу, вікторини, бібліотечні уїк-енди, літературні ігри.

Гімназія №191 імені П.Г. Тичини є асоційованим членом ЮНЕСКО і тому в нашому закладі часто відбуваються культурні, освітні, громадські заходи. Забезпечення їх потрібною інформацією є одним із пріоритетних завдань бібліотеки. Під час заходів, а також постійно в бібліотечно-інформаційному комплексі розгортаються книжкові виставки, огляди літератури. Щоб виставка привернула увагу та зацікавила користувачів, необхідне яскраве оформлення, вільний доступ та список літератури. Для цього використовуються комп'ютерні програми та Інтернет, постійно діючі виставки: „Все про Україну”, „Ми запитуємо – книга відповідає”, „Минувшину згадують, дбаючи про майбутнє”, „Українські письменники дітям”, „Чи знаєш ти своє місто”, „Знай та захищай свої права”, „Мистецький вінок України”.

Протягом багатьох років, згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 10.02.1999 р. №32 „Про організацію та проведення

Всеукраїнської акції „Живи, книго!”, з метою поліпшення роботи щодо збереження підручників та художньої літератури проходить акція „Живи, книго!”. Це не тільки перевірка підручників, а й кропітка роз’яснювальна робота серед учнів. В рамках цієї акції активно працює книжкова лікарня. Усі ці заходи дають змогу ставитись до книги як до найбільшого надбання людства.

Зміни, які відбуваються навкруги, потребують нових нестандартних рішень, нових підходів, а тому працівники бібліотечно-інформаційного комплексу використовують нетрадиційні форми роботи. До Всеукраїнського дня бібліотек була організована виставка стоп-кадр „Читаємо, творимо, відпочиваємо!”.

Бібліотечним уїк-ендом розпочалося знайомство учнів 1-х курсів з бібліотечно-інформаційним комплексом, на якому діти дізналися про правила користування абонементом, читальною залом, відеосалоном. Працівники розробили буклет з порадами для читачів і запропонували тест „Чи гарний ти читач?” Учні презентували свої літературні твори, а потім із задоволенням відпочивали, переглядаючи мультик про бережливе ставлення до книги.

Бібліотечний комплекс тісно співпрацює з масовими бібліотеками району. Так спільно з бібліотекою для дітей ім. П. Усенка для учнів 2-5 курсів було організоване та проведене літературне свято „Країна книжкова – країна казкова” до Всеукраїнського дня бібліотек. Учні ознайомилися з довідково-бібліографічним апаратом публічної бібліотеки, правилами розстановки фонду. В результаті проведеного свята багато дітей стали читачами бібліотеки ім. П. Усенка.

Для учнів 7-х курсів пройшла година пам’яті „Непереможність Крут”, на якій доцент кафедри літературознавства університету ім. Б. Грінченка О.Д. Сінченко розповів про крутянські події, що мають велике морально-національне значення для українського народу.

До дня народження Т.Г. Шевченка була організована зустріч з головою шевченкового братства Ю.Л. Даніленком та народною майстринею Л.Л. Конопко. Юрій Лукич

презентував свою книгу „Тарас Шевченко – пророк України”, яка присвячена філософським мотивам у творчості Тараса Шевченка. На цій зустрічі діти мали можливість ознайомитись з творчістю Шевченка та помилуватися витворами мистецтва – рушниками, які Любов Левківна вишила словами з віршів поета.

До ювілею українського письменника, філософа, публіциста Б.І. Олійника відбулася літературна година „Залишається все, що не тліє...”. На свято були запрошені гості: поетеса О. Страшенко та співачка Л. Мальована, які познайомили учнів з життям та творчістю ювіляра. Лунали пісні на вірші поета, які викликали в душах всіх присутніх ніжні та ширі почуття.

Як ми бачимо, діяльність бібліотечно-інформаційного комплексу напружена з усіма засобами впливу на творчу, інтелектуальну, емоційно-чуттєву сферу дитини й несе в собі інструкції збереження цілісності людської особистості, її духовного ядра.

Викторія Тишевская, Елена Новицкая
Бібліотечно-інформаційний комплекс – центр інтелектуального і творчого розвитку особистості

В статтю представлена робота бібліотечно-інформаційного комплексу як структурного підрозділу гімназії, який сприяє соціальної адаптації і соціалізації одареної творчої особистості, допомагає їй самоактуалізуватися, самоутвердитися. 10 лет в гімназії преподається курс „Основы библиотечно-библиографических знаний”, который помогает детям разбираться и выделить нужную информацию.

Ключевые слова: бібліотечно-інформаційний комплекс, виставки-презентації, медиатека.

Victoriia Tishevska, Olena Novytska
Library-Informative Complex as the centre of intellectual and creative development of a personality

The work of library-informative complex is presented in the article as a structural subdivision of high school, which helps in social adaptation and socialization of a gifted creative personality. Course "Bases of library-bibliographic knowledge" has been taught in high school for 10 years. It helps children to understand and select necessary information.

Keywords: library-informative complex, exhibitions-presentations, mediateka.

Наші ювіляри!

БОНДАР Володимир Іванович, директор Інституту педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, академік Національної академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор, фундатор наукового напрямку й автор бестселерів для керівників середньої освіти, шанований автор науково-практичного журналу „Директор школи, ліцею, гімназії” та член його редакційної Ради;

ГРИНЬОВА Марина Вікторівна, декан природничого факультету Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, завідувач кафедри педагогічної майстерності, доктор педагогічних наук, професор, член Ради проекту „Педагоги-новатори в Україні”, автор нашого журналу;

КАЛІНІНА Людмила Миколаївна, завідувач лабораторії управління освітніми закладами Інституту педагогіки НАПН України, старший науковий співробітник з галузевого управління освітою, доктор педагогічних наук, професор, автор і член редакційної Ради науково-практичного журналу „Директор школи, ліцею, гімназії”;

РУДАКІВСЬКА Світлана Вікторівна, проректор з питань доузівської підготовки Київського міжнародного університету, професор, член Ради проекту „Педагоги-новатори в Україні”, автор і член редакційної Ради науково-практичного журналу „Директор школи, ліцею, гімназії”.

Шановні колеги!

*Хай нива Ваша щедро колоситься
творчими здобутками!
Хай мрії збуваються давні й нові,
хай янгол щоднини приносить
додому новини приємні.
Хай Господь оберігає,
сил душі додає,
здоров'я примножує,
радість родині несе!*

